Mihaela Miroiu (coord.),
Andreea Molocea, Ioana Vlad,
Cristian Ionuţ Branea

MIŞCĂRI FEMINISTE ŞI ECOLOGISTE ÎN ROMÂNIA (1990-2014)

POLIROM

ƏG
STUDII DE GEN

STUDII DE GEN

Colecţia *Studii de gen* este coordonată de Mihaela Miroiu.

© 2015 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: ©

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

MIROIU, MIHAELA

Mișcări feministe şi ecologiste în România: (1990-2014) / Mihaela Miroiu (coord.), Andreea Molocea, Ioana Vlad, Cristian Ionuţ Branea. – Iași: Polirom, 2015
Bibliogr.
Index

ISBN 978-973-46-5319-5

I. Miroiu, Mihaela (coord.)
II. Molocea, Andreea
III. Vlad, Ioana
IV. Branea, Cristian Ionuţ

396(498)

Printed in ROMANIA

Mihaela Miroiu (coord.)
Andreea Molocea, Ioana Vlad,
Cristian Ionuț Branea

Mișcări feministe și ecologiste în România (1990-2014)

POLIROM
2015

Cuprins

Prezentarea autorilor 9

Listă de abrevieri 11

Introducere (*Mihaela Miroiu*) 13

(Re)construcţia feminismului românesc
în cadrul mişcării de femei (1990-2000) 19
Introducere 19
Contexul tranziţiei româneşti şi societatea civilă 20
Organizaţii Phoenix şi organizaţii feministe 23
PNUD, prima încercare de oganizare
a ONG-urilor în jurul unei agende (1994) 28
Lipsa feminismului *grassroots* 31
(Re)începuturile nevăzute ale mişcării feministe
şi apariţia AnEi 34
Prima manifestare feministă de stradă:
Protestul anti-Playboy 39
Patriarhalismul politicii româneşti 43
Lupta pentru cote de reprezentare politică.
Programul 222 49
Istorii personale: cum au devenit
feministele... feministe? 53
Concluzii 63
Anexe 67
Bibliografie 81

Dezvoltări în mişcarea românească de femei după 2000 89
Introducere 89
Relaţii de gen în perioada postcomunistă 90

Cadrul legislativ, între presiuni externe
și presiuni interne 94
Mișcare socială versus ONGizare 97
Universul cercetării 102
Cooperare, rezistență și conflict în relația cu statul 104
Organizații furnizoare de servicii 104
Organizații de advocacy 108
Procese de cooperare între organizațiile
de femei și feministe 115
Oportunități și amenințări drept catalizatori
pentru cooperare 118
Coaliția împotriva violenței domestice 119
Coaliția antidiscriminare 126
Coaliția pentru drepturi reproductive 128
Factori care împiedică dezvoltarea coaliţiilor 135
Concluzii 138
Anexe 139
Bibliografie 184

Despre metamorfozele feminismului recent 189
Preambul 189
Drumul anevoios spre feminismul activist 191
De unde am plecat și unde suntem?
De la feminism la feminisme 196
Concluzii 213
Bibliografie 215

Statul, politicile de mediu și activismul ecologist în Romania 219
Preambul 219
Statul și problemele de mediu înainte de 1990 220
Ecologia și problemele de mediu în politica
post decembristă 226
Certej, Baia Mare, Roșia Montană și ecologia politică
a mineritului cu cianură în Europa 233
Cianura, impact social și de mediu 235
Mineritul aurifer cu cianură în România și accidentul
de mediu de la Baia Mare 240
Cooperarea internațională în reglementările
pentru managementul cianurii și riscurile scurgerii
de cianură din Baia Mare 251
Prima inițiativă multi-stakeholders pentru
managementul cianurii: Codul Cianurii 253
Reglementările mineritului aurifer cu cianuri
în Uniunea Europeană 255
Interzicerea mineritului cu cianură
în Uniunea Europeană 257
Interzicerea mineritului cu cianură în România 259
Rolul organizațiilor naționale și internaționale
în impunerea interzicerii totale a cianurilor
folosite în mineritul aurifer 261
Salvați Roșia Montană ca mișcare de dreptate
de mediu 267
Concluzii 277
Bibliografie 282

Index tematic 293

Index de nume 299

Prezentarea autorilor

MIHAELA MIROIU este prof. univ. dr. și conducătoare de doctorat în Științe politice la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSTA), București. Coordonează colecția „Studii de gen" a Editurii Polirom. Între cărțile ei academice se numără: *Gândul Umbrei. Abordări feministe în filosofia contemporană* (1995), *Convenio. Despre natură, femei și morală* (Polirom, 1996, 2002), *România. Starea de fapt* (1997, în colab.), *Societatea retro* (1999), *Guidelines for Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe* (2003), *Drumul către autonomie* (Polirom, 2004). A editat și coeditat 11 lucrări, între care la Polirom: *Lexicon feminist* (2002), *Patriarhat și emancipare în gândirea politică românească* (2002), *Ideologii politice actuale* (2012). Pentru contribuția sa la dezvoltarea cercetării a fost recompensată cu Outstanding Achievements Award de către Association for Women in Slavic Studies Eurasian and East-European Studies (AWSS), Los Angeles (2010).

ANDREEA MOLOCEA este licențiată în Științe politice În 2010 a absolvit Masteratul de Gen, Politici și Minorități, iar în 2013 a obținut titlul de doctor în Științe Politice. Din 2009 până în 2013 a fost membră și apoi vicepreședintă a Centrului FILIA. A lucrat până în februarie 2015 ca funcționar public în cadrul Departamentului pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați. Interesele sale acoperă zona egalității de gen, critica culturală a patriarhatului și a mitului frumuseții, dar și tot ceea ce ține de capacitarea femeilor și stima de sine a acestora. A publicat articole în jurnale academice pe teme diverse, între care: epistemologie feministă, ideologii politice, gen și publicitate, gen și alegere rațională, dar și pe teme culturale, fiind blogger Adevărul: „Vreau ca nici unei femei (indiferent de orientare sexuală, religie sau etnie) să nu îi fie furate visele doar pentru că este femeie. Despre asta e feminismul, de asta sunt feministă: să nu moară în anonimat gândurile, ideile, munca noastră de femei pe acest pământ" (Andreea Molocea).

IOANA VLAD este absolventă a Masteratului de Politici, Gen și Minorități la Școala Națională de Studii Politice și Administrative

(SNSPA), București, și doctoră în Științe politice, cu o lucrare asupra activismului pentru drepturile femeilor în România, intitulată *Women's Rights Activism in Romania after 2000. Studies on the Forms of Organization, Cooperation, Action and Influence.* Face parte din mai multe colective activiste, printre care Feminism România, Front feminist și Frontul Comun pentru Dreptul la Locuire.

CRISTIAN BRANEA a studiat Filosofia la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca și Studii de gen la Central European University din Budapesta. În perioada 2001-2003 a fost lector Civic Education Project (CEP) la Facultatea de Studii Europene din Cluj-Napoca. În 2014, a obținut titlul de doctor în Științe politice de la Școala Națională de Științe Politice și Administrative (SNSPA), București, unde a beneficiat de o bursă POSDRU prin proiectul Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă. Principalele domenii de interes: ecologia politică, ideologii politice verzi/ecologiste, organizații și mișcări de mediu.

Listă de abrevieri

222	Program pentru cote parlamentare
AFR	Asociația Femeilor din România
AnA	Societatea de Analize Feministe ANA
ANRM	Agenția Națională pentru Resurese Minerale
ANES	Agenția Națională de Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați
APFR	Asociația pentru Promovarea Femeii din România
BOR	Biserica Ortodoxă Română
CC	Comitetul Central al Partidului Comunist Român
CDR	Conventia Democrata Română
CEPES	Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur
CNCD	Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării
CNDB	Centrul Național al Dansului București
CNF	Consiliul Național al Femeilor
ECPI	Euroregional Center for Public Initiatives (Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice)
HMC	Microhidrocentrale
EIA	Environmental impact assessment
EWL	European Women's Lobby
FSN	Frontul Salvării Naționale
IFC	The International Finance Corporation
ILO	International Liberal Organization
LGBT	Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender
MER	Mișcarea Ecologistă Română
MVDA	Mișcarea Verzilor Democrați Agrarieni
NATO	Organizația Tratatului Atlanticului de Nord
NIMBY	Not In MY Backyard
ONG	Organizații non-guvernamentale
PAVE	Partidul Alternativa Verde Ecologiștii

PCER	Partidul Convenţia Ecologistă din România
PER	Partidul Ecologist Român
PHARE	Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies
PIAC	Centrul Internaţional Principal de Alarmare
PNŢ	Partidul Naţional Ţărănist
PNL	Partidul Naţional Liberal
PRM	Partidul România Mare
PSD	Partidul Social Democrat
PV	Partidul Verde
RoWL	Romanian Women's Lobby
ȘEF	Șanse Egale pentru Femei
OF	Organizaţii de femei
ONU	Organizaţia Naţiunilor Unite
OSCE	Organizatia pentru Securitate şi Cooperate în Europa
PNUD	Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare
RMGC	Rosia Montana Gold Corporation
SNSPA	Școala Națională de Studii Politice și Administrative
SRM	Salvaţi Roșia Montană
SUA	Statele Unite ale Americii
UE	Uniunea Europeană
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environmental Program
UNESCO	United Nations Organization for Education, Science and Culture
UNFP	Fondul Naţiunilor Unite pentru Populaţie
UNFPA	United Nations Population Fund
UNICEF	United Nations Initiative for Children's Emergency Fund
USAID	United States Agency for International Development
USL	Uniunea Social-Liberală
VIF	Coaliţia organizaţiilor împotriva violenţei domestice
WiD	Women in Development
WWF	World Wide Fund for Nature

Introducere

Lucrarea *Mişcări feministe şi ecologiste în România (1990-2014)* este unul dintre rezultatele proiectului de cercetare exploratorie: „Civil Society and the State. Analyzing Public Debates on Gender and Environmental Issues in Post-Communist Romania", finanţat de CNCSIS – Idei, PN-II-ID-PCE-2011-3 (2012-2015).

După cum se vede chiar din titlul proiectului, există două direcţii principale în cercetarea noastră. Una vizează problematica de gen în relaţia dintre societatea civilă şi stat, iar cealaltă problematica de mediu. Mai precis, am încercat să cuprindem în această cercetare renaşterea mişcărilor feministe şi naşterea celor ecologiste, cu alte cuvinte, politizarea de către cetăţenii asociaţi a unor nedreptăţi de gen şi de mediu, modul în care acţiunile asociaţiilor şi indivizilor implicaţi în astfel de cauze influenţează atât politicile de gen ale statului, cât şi pe cele ecologice.

În acest volum există, fără îndoială, un dezechilibru cantitativ între cele două teme de cercetare. Acest dezechilibru este, pe de o parte, produs de compoziţia echipei de cercetare, respectiv un singur membru din patru (Cristian Branea) s-a ocupat de mişcarea pentru dreptate de mediu. De mişcările feministe s-au ocupat două tinere cercetătoare (Andreea Molocea şi Ioana Vlad), iar coordonatoarea (Mihaela Miroiu), aflată în poziţia simbiotică de subiect şi obiect, a înclinat şi mai mult balanţa în favoarea ponderii mişcărilor civice, politice şi intelectuale feministe.

Combinarea celor două teme în cercetarea noastră nu este întâmplătoare, chiar dacă în finalul cercetării nu am găsit un drum comun, ci mai degrabă intersectări în contextul mişcărilor de protest şi solidarizări mai ales ale grupărilor feministe cu asociaţiile de mediu, atunci când, de exemplu, cauza blocării

exploatării cu cianuri în cadrul proiectului Roșia Montană le-a unit în cadrul mitingului maraton din toamna anului 2014. De altfel, este destul de evident pentru participanții la diverse mișcări „nonmaterialiste" pentru dreptate socială că tendința grupărilor feministe de a se ralia și altor cauze este sistematică și, adesea, un gest altruist unilateral.

Ca problemă de etică și filosofie politică, cele două teme sunt net mai întreținute. Ecofeminismul[1], o mișcare încă nedezvoltată la noi, reprezintă expresia pregnantă a rațiunilor pentru care sexismul, speciismul și despotismul omenesc în raport cu natura nonumană au rădăcini comune. În regimurile patriarhale de putere, femeile au mai degrabă un rol instrumental și sunt tratate ca resurse de hrănire, îngrijire, sunt exploatate în virtutea unui „destin biologic", se află sub control reproductiv și, mai ales, sunt simplu obiect al politicilor, foarte rar subiect al acestora. România ocupa în 2013 un stânjenitor loc 91 în privința reprezentării politice a femeilor, fapt care afectează substanțial prezența intereselor lor pe agenda politică și proiectarea politicilor publice în concordanță cu acestea. Teoreticienele ecofeministe pleacă de la argumentul „naturalizării femeilor" și „feminizării naturii". Cu alte cuvinte, în societățile patriarhale există o predilecție pentru tratarea femeilor și a altor ființe nonumane ca fiind mai degrabă subiecți de folos decât subiecți dotați cu propriile nevoi și interese. Femeile sunt considerate a fi mai puțin raționale, mai aproape de natură, după cum regimurile antiecologiste feminizează negativ natura care este mereu supusă și exploatată în scopuri omenești, într-o dimensiune pur antropocentrică, un antropocentrism hegemonic, nedublat de biocentrism. Desigur, suntem departe de a infuza încă feminismul românesc cu o parte consistentă de ecologism și cu atât mai departe de a face analogii între nedreptatea de gen și cea de mediu. Le rămâne, sperăm, reprezentanților următoarelor etape ale celor două mișcări să

1. Interesant este că cea de-a doua mea carte de filosofie feministă, apărută în 1996 este una profund ecofeministă: *Convenio. Despre natură, femei și morală* (Editura Polirom, 2002). Se pare însă că timpul mai are destulă răbdare până când o asemenea filosofie inspiră o mișcare.

își găsească suportul etico-filosofic, ideologic și politic care să le ajute să meargă împreună.

Deocamdată, ceea ce cred că am reușit este mai degrabă un puzzle între feminism și ecologie. Dar, în ciuda acestei limite, sperăm ca volumul de față să vă dea o imagine relevantă asupra evoluțiilor separate ale ambelor.

* * *

Andreea Molocea încearcă să surprindă, pe baza studiului bibliografic, a documentelor și interviurilor tip istorii de viață cu protagoniști principali, „(Re)construcția feminismului românesc în cadrul mișcării de femei (1990-2000)". La prăbușirea unui regim care nu îngăduia decât un singur „ism" universal mesianic, comunismul, o minoritate de femei, căreia i se asociază și bărbați, încearcă să înțeleagă genul ca diferență specifică, în sens cultural, etic și politic. Pe parcurs, va căuta să influențeze în spațiul public percepția emancipatoare, iar în politică, tipuri de legi în lipsa cărora femeile sunt discriminate, supuse violențelor, tratate ca obiect sexual, controlate reproductiv, nereprezentate politic. La aceast demers pun umărul: organizațiile de tip Phoenix, dar și cele nou-apărute ca o consecință a învățării occidentale (noile ONG-uri) și a politicilor occidentale (PNUD, programul 222), a finanțatorilor învățării democratizării (cazul Soros)

După cum spune autoarea, „primele ONG-uri de femei din anii '90 se pot împărți între organizații născute cu rădăcini și cu istorie, dar fără o viziune feministă și organizații tinere, fără rădăcini, dar cu idealuri". Interesant este că, pe parcurs, strategia cea mai durabilă, care a condus la formarea unei mișcări active și la diversificare, a fost legată mai ales de aripa creativ-idealistă a mișcării de femei.

Ioana Vlad analizează „dezvoltările în mișcarea românească de femei după 2000". În cadrul acestei analize, ea preferă grila de interpretare a teoreticienilor mișcărilor sociale, pe care o aplică interviurilor tematice cu 36 de activiste și activiști, reprezentanți ai 27 de organizații de profil, dar și documente organizaționale (luări de poziție, scrisori deschise, manifeste, studii) și

ale autorităţilor (stenograme ale dezbaterilor parlamentare, proiecte de lege, rapoarte ale comisiilor parlamentare). Autoarea pleacă de la starea de lucruri din anul 2000, în special de la sursa de bază în înţelegerea percepţiei relaţiilor de gen, respectiv *Barometrul de gen*, de la schimbările în economie, politică şi legislaţie, şi prezintă contextul mai larg al mişcărilor asemănătoare în Europa de Est. Este interesant de urmărit cum, în mişcarea feministă românească, la început a fost cooperarea şi apoi s-a dezvoltat şi conflictul ideologic intern, dar şi colaborarea pe proiecte de interes comun, prin diversificarea grupurilor „cu orientări liberale, socialiste, anarhiste, feministe, secular-umaniste, centrate pe drepturi LGBTQ, pe drepturi reproductive, pe drepturile romilor sau, în sens mai larg, pe drepturile omului". Cele trei studii de caz referitoare la coalizare sunt semnificative: coaliţia împotriva violenţei domestice, coaliţia antidiscriminare şi coaliţia pentru drepturi reproductive. Ele dau seama de evoluţiile principale ale relaţiei dintre societatea civilă şi stat în privinţa drepturilor femeilor.

Mihaela Miroiu răspunde criticilor formulate de autoarele menţionate anterior în contextul studiului intitulat „Despre metamorfozele feminismului recent". Ea vizează în principal trei obiecţii recurente: a) feminismul tranziţiei postcomuniste nu a debutat ca mişcare de tip *grassroots*, ci mai degrabă ca una elitist-intelectualistă; b) s-a constituit un *mainstream liberal* care trebuie să fie, în mod necesar, dislocat şi înlocuit cu o pluralitate de feminisme; şi c) feminismul creat în anii '90 nu a fost intersecţional, iar acest lucru a lăsat urme. În acest sens, cititorii volumului îşi pot face o imagine mai comprehensivă legată de cauzele care au condus la aceste tendinţe, aşa cum sunt ele înţelese şi reconstituite de o participantă activă la reconstrucţia feminismului ca mişcare intelectuală şi civică.

Cristian Branea este autorul studiului „Statul, politicile de mediu şi activismul ecologist în România". În acest context, el debutează tratând tematica din perspectivă teoretică şi continuă cu istoricul mişcării de mediu legate preponderent de riscurile exploatării cu cianuri în mineritul aurifer din România, respectiv cazurile de la Certej şi Baia Mare. Tematica sa este

analizată ca o comparaţie între starea de fapt şi normele europene în privinţa cianurării, dar şi ca o reacţie de implicare din partea celor ameninţaţi şi nemulţumiţi de aceste discrepanţe majore între normele europene şi deciziile de politică internă. Cazul pe care îl urmăreşte cu precădere este Mişcarea „Salvaţi Roşia Montană", ce are o istorie de 15 ani şi o „mobilizare care a crescut treptat, transformându-se în cel mai important şi mai complex conflict ecologic din România, având o dimensiune internaţională semnificativă". În acest caz, mobilizarea exemplară a activiştilor de mediu şi coalizarea lor cu alte mişcări s-au dovedit un succes al cetăţenilor în relaţie cu statul, cel puţin la ora la care scriu această introducere.

* * *

Ca cercetătoare care s-a ocupat de democratizare încă din primul deceniu postcomunist, nu pot să nu remarc faptul că, în cazurile analizate, cel al mobilizării pentru dreptatea de gen şi cel al mobilizării pentru dreptatea de mediu, avem de-a face nu doar cu un progres vizibil, ci şi cu succese uneori notabile. Sigur, standardele la care teoreticienii şi activiştii aspiră sunt mult deasupra stării de fapt şi a politicilor statului. Dar ceea ce au dovedit autorii volumului de faţă este faptul că, deşi încă insuficient dezvoltată, cetăţenia activă şi asocierea solidară pentru cauze sociale sunt cele mai importante căi prin care guvernările pot să acţioneze pentru respectarea intereselor cetăţenilor.

Mihaela Miroiu

(Re)construcția feminismului românesc în cadrul mișcării de femei (1990-2000)

Andreea Molocea

Introducere

Obiectul studiului de față îl reprezintă (re)apariția feminismului și a activismului feminist în contextul tranziției românești și al mișcării de femei. Am încercat să realizăm o analiză evolutivă și o înțelegere tematică a modului în care feministele din tranziție au pus bazele unor ONG-uri și unor programe destinate emancipării femeilor. Am avut în vedere tipurile de organizații apărute, programele lor importante, încercările de creare a unei agende feministe, piedicile întâmpinate, reprezentarea scăzută a femeilor în spațiul politic și civic, dar și istoriile personale privind întâlnirea cu ideologia feministă și modul în care aceasta și-a lăsat amprenta asupra activității lor. Anii care au fost luați în calcul, 1990-2000, sunt reprezentativi din punctul de vedere al tranziției și democratizării societății românești. Cu toate că în acest studiu mișcarea feministă ocupă un loc central, am considerat important ca aceasta să fie pusă în context social și politic, dar mai ales în contextul mai larg al societății civile și al mișcării de femei.

În vederea scrierii acestui studiu[1], primul demers vizat a fost cel de identificare a primelor organizații feministe și de femei și

1. Studiul are la bază o cercetare realizată în cadrul proiectului „Civil Society and the State. Analyzing Public Debates on Gender and Environmental Issues in Post-Communist Romania".

a persoanelor implicate. Următorul pas l-a reprezentat contactul cu tipul de proiecte pe care aceste organizaţii le-au implementat şi cu viziunea şi ideologia lor. Au fost luaţi în calcul în bibliografia studiată atât aliaţii, cât şi adversarii implicaţi în mişcare (Koopmans, 2006, p. 21) şi au fost realizate interviuri tip poveste de viaţă cu persoanele implicate şi iniţiatoarele primelor organizaţii/programe feministe în perioada 1990-2000. Interviurile realizate au avut la bază un workshop exploratoriu cu feministe/activiste/teoreticiene din perioada cercetată, realizat în decembrie 2010. Pornind de la acest workshop am intrat în contact – prin metoda „bulgerului de zăpadă" – şi cu alte persoane implicate care au adus informaţii noi privind subiectul cercetat. Toate femeile intervievate sunt conectate prin acţiuni/activităţi comune desfăşurate la un moment dat în perioada 1990-2000[2].

Contexul tranziţiei româneşti şi societatea civilă

Începutul anilor '90 a reprezentat o perioadă în care cetăţenii şi cetăţenele României s-au confruntat cu probleme complexe, trecerea de la comunism la democraţie liberală fiind dificilă, cu provocări multiple de adaptare la noul regim şi de înţelegere a

2. Un punct interesant în demersul de intervievare a fost faptul că au existat respondente care au refuzat participarea (unele pe e-mail, altele telefonic). Motivele invocate pot fi incluse în mai multe categorii:
Nu consider că ceea ce am făcut este important „*Nu consider că am făcut ceva demn de reţinut şi nu are sens o discuţie din care la final să nu rămână mai nimic. [...] nu consider că am făcut mai mult decât lucruri de bun-simţ (femeiesc) şi eu nu m-aş pune în nici o istorie. Din faptul că am fost femeie vie în perioada studiată, nu înseamnă că am făcut suficient cât să se discute despre acest fapt*".
Nu mă preocupă să mă întorc în trecut: „*Îmi cer scuze încă o dată pentru răspunsul meu, dar chiar nu cred că am avut vreun rol în dezvoltarea feminismului în România. În treacăt fie spus, recunosc că nu mi-a surâs deloc ideea «scotocirii» printre hârtiile trecutului. Fie că e vorba de succese sau lucruri triste, prefer să mă uit doar înainte…*".
Nu mă mai ocup de problematica de gen/feministă.

noului context. După 45 de ani de dictatură şi de cenzură, oamenii sunt expuşi unor idei şi practici noi, precum cele legate de pluralismul politic, libertatea de expresie, libera asociere etc. Aceşti ani sunt tulburi, efervescenţi, plini de schimbări şi fragmentări sociale, sunt ani în care nivelul de trai scade, serviciile sociale se împuţinează, cresc dramatic riscul de şomaj şi şomajul[3], iar efectele acestora se răsfrâng asupra vieţii familiilor şi mai ales a femeilor.

Instituţional, România postdecembristă s-a orientat către un sistem pluripartidist, cu alegeri libere, parlament bicameral, campanii electorale, preşedinte cu puteri limitate, cu o nouă Constituţie şi o Curte Constituţională. Pentru începutul anilor '90, concluzia este că România avea practic „toate instituţiile proprii unui sistem democratic modern" (Pasti, 1994, p. 94). Mai departe, aşa cum afirmă Linz şi Stepan (2004, p. 53), există cinci condiţii pentru ca o democraţie să se consolideze, iar aceste instituţii să poată fi eficiente: 1) dezvoltarea unei societăţi civile libere şi puternice; 2) o societate politică relativ autonomă; 3) actorii politici (guvernul şi aparatul de stat în mod special) să respecte statul de drept (*rule of law*) care protejează libertăţile individuale şi viaţa asociativă; 4) o birocraţie de stat; 5) o societate cu o economie stabilă.

Astfel, în procesul de tranziţie dinspre o dictatură spre o democraţie liberală, societatea civilă şi, în consecinţă, dezvoltarea unui sector de organizaţii nonguvernamentale au reprezentat şi reprezintă o necesitate. Literatura de specialitate menţionează că societatea civilă în Europa de Est are o înţelegere aparte datorită *contextului* istoric. Pentru anii '70-'80, „societate civilă" reprezintă o mişcare de opoziţie faţă de regimul sovietic şi era asociată unor lideri precum Havel, Michnik sau Konrád. Societatea civilă era cunoscută ca o formă de rezistenţă morală şi intelectuală faţă de regimurile totalitare, un tip de organizare orizontală care să se dezvolte în detrimentul celor verticale, care aveau în vârf partidul comunist (Jenei, Kuti, 2008, p. 10). Această viziune asupra societăţii civile este concis exprimată de Mihaela Miroiu,

3. Şomajul a cunoscut în România un maxim în anul 1994, când 1,3 milioane de persoane nu aveau loc de muncă, conform *Anuarului Statistic al României* (1992-2004).

teoreticiană feministă, atunci când discută despre implicarea sa civică la începutul anilor ’90, când a luat contact cu Alianța Civică[4]:

> Nu știam eu bine ce e societatea civilă, dar părea mult mai bine decât să intri în partid. Am crezut că va aduna profesioniști (societatea civilă, n.m.) care să se ocupe de democratizare, care o să meargă în fabrici să le explice la muncitori ce înseamnă aceea, că o să meargă pe ogoare la țărani, pe unde vrei, deci să se ocupe de operațiunea democratizare, de formarea culturii politice democratice, în primul rând (interviu cu M.M., 2012).

Mărturia ei întărește faptul că în anii ’90 predominau în societatea românească neîncrederea și atitudinea de respingere a alternativelor politice care vizau organizarea într-un partid (Balogh, 2008, p. 57), dar și ideea că societatea civilă era un spațiu al intelectualilor, al oamenilor cu orientare și acces la cunoaștere occidentală.

După prăbușirea regimului comunist, în noul sistem politic orientat către democrațiile liberale, asociațiile s-au înmulțit „ca ciupercile după ploaie” (Grünberg, 2000; Phillips, 2008), în special în direcții în care oamenii nu au avut libertate să se exprime autonom sub regimul comunist, cum ar fi asociații de mediu, cluburi sportive sau de recreație, asociații care să ofere servicii de îngrijire sau educație, grupuri care să reprezinte minoritățile etnice, persoane cu dezabilități sau victime ale regimului politic (Kuti, 1996). Acest fenomen este specific mai multor state din fostul bloc sovietic. Totodată, trebuie precizat că fenomenul de creștere a noilor organizații în România a fost datorat și existenței finanțărilor străine destinate acestui sector (Balogh, 2008). În 1990, în România se înființau lunar câte 400 de organizații,

4. Alianța Civică este o structură înființată oficial în noiembrie 1990. A reunit diverse grupări cu vederi democrate între care: Asociația 15 noiembrie 1987 din Brașov, Solidaritatea Universitară, Societatea Timișoara, Grupul pentru Dialog Social, Societatea Agora din Iași, Grupul Independent pentru Democrație, Asociația Pro Democrația. Obiectivele sale principale erau lupta împotriva structurilor totalitare și a poliției politice, poziționându-se ca opoziție la puterea instituită după decembrie 1989.

iar în 1996 existau deja peste 12.000 de organizații înregistrate oficial; în perioada 1996-2000 au fost create 27.000 de organizații (Balogh, 2008, p. 59).

În România, în perioada tranziției au fost implicate încă de la început o serie de organizații și agenții internaționale, cu scopul de a oferi sprijin privind treceerea spre democrația de tip liberal. Printre acestea sunt de amintit UNICEF (United Nations Initiative for Children’s Emergency Fund), UNDP (United Nations Development Programme), UNFPA (United Nations Population Fund), ILO (International Liberal Organization), USAID (United States Agency for International Development) și reprezentanții Comisiei Europene. Aceștia s-au angajat în dezvoltarea unor programe de sprijin pentru mame și copii, de asistență socială, de luptă împotriva violenței domestice (UNICEF), a unor programe de promovare a egalității de șanse (UNDP/PNUD), privind sănătatea reproducerii (UNFP, Fondul Națiunilor Unite pentru Populație și USAID), sau suport tehnic pentru legislația privind munca (ILO) și programe PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies). Intervenția acestor organizații a avut un triplu impact: dezvoltarea legislativă, dezvoltarea instituțiilor publice și dezvoltarea societății civile.

Organizații Phoenix și organizații feministe

În perioada 1989 (decembrie) – 1994, conform *Catalogului organizațiilor neguvernamentale din România active pe problemele femeilor*, realizat de PNUD (UNDP), existau 38 de organizații de femei în România. Dintre acesta, trei au fost înființate chiar în decembrie 1989: *Asociația Femeilor din România*[5] (AFR), *Liga Pro Europa*[6] (Secțiunea femei), *Uniunea Națională a femeilor*

5. Conform *Catalogului organizațiilor neguvernamentale din România active pe problemele femeilor, viza* „apărarea drepturilor femeilor, familiei, bătrânilor; protecția copiilor orfani; protecția familiilor nevoiașe, a șomerilor; liant al mișcării de femei din România”.
6. Conform *Catalogului organizațiilor neguvernamentale din România active pe problemele femeilor, viza* „promovarea femeilor în viața publică,

din România[7], arătând prima diferență între ONG-urile din cadrul mișcării de femei: cele desprinse din vechiul sistem comunist (organizații Phoenix, Fábián, 2006, p. 52) și cele apărute în noul sistem democrat, organizații care s-au dezvoltat de la zero, fără să fi avut în spate un trecut instituțional.

Identificăm astfel organizații de diferite tipuri, între care putem distinge în funcție de mai multe criterii, printre care vechimea și diferențele generaționale, ce relevă o confruntare a două viziuni și ideologii. Avem, pe de o parte, organizații nou-înființate, dar cu rădăcini în vechiul regim, și organizații noi, îndreptate spre principii democratice și emancipare. Acestea din urmă, dintre care reprezentativă este *Societatea de Analize Feministe: AnA* (1993), duc la nivel concret lipsă de infrastructură sau structură instituțională, de aparatură și tehnică, chiar și de resurse umane.

Organizațiile din vechile structuri, ca AFR, se construiesc pe fundamentele vechiului Consiliul Național al Femeilor și sunt asociate cu fosta putere politică. De asemenea, ele au la bază o infrastructură la nivel național, cu o masă mare de susținătoare în fiecare județ, beneficiind de capitalul social din perioada comunistă[8]. AFR s-a născut pe bazele fostului Consiliu Național al Femeilor. Istoria sa începe în anul 1921 și este corelată cu numele Alexandrinei Cantacuzino, prima parte a secolului XX

politică și implicarea femeilor în rezolvarea conflictelor".

7. Conform *Catalogului organizațiilor neguvernamentale din România active pe problemele femeilor, viza* activități în rândul femeilor privind „actualitatea economică, socială, culturală a țării; garantarea și apărarea democrației, a libertății de opinie și acțiune a tuturor organizațiilor de femei; stabilirea și dezvoltarea relațiilor cu organismele internaționale de femei; organizarea de acțiuni umanitare".
8. Președinta AFR menționează în interviu faptul că: „Timp de 4 luni a funcționat acest Front Democratic [*n.m.* numele inițial al AFR] care era practic o formă care nu a preluat nimic din ceea ce a avut Consiliul Național al Femeilor. Aici a fost greșeala mea ca inițiator, eu n-am știut că a fost patrimoniu, că au fost niște fonduri. Din păcate, am păstrat-o pe contabila celeilalte [CNF – n.m.] și ea a știut să facă să dispară toate fondurile și să n-ajungă la noua formă și între timp juriștii implicați în Mișcarea de Femei, juristele, au descoperit Legea 21 din 24 și s-a înființat pe acea lege Asociația femeilor din România, această organizație" (L.P., interviu).

fiind o perioadă bogată, amplă, activă, racordată la evenimentele internaționale ale mișcării feministe și de femei în România. Odată cu venirea Partidului Muncitoresc Român la putere, a avut loc o „curățare" a acestor elite și a organizațiilor formate care nu corespundeau viziunii și valorilor partidului. Astfel, în 1948 se formează *Uniunea Femeilor Democrate din România*, condusă de femei din partid și care în 1957 trece în subordinea directă a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, schimbându-și numele în *Consiliul Național al Femeilor*. Acesta preluase arhiva și patrimoniul Consiliului înființat în 1921 de către Alexandrina Cantacuzino. În decembrie 1989, în plină revoluție, Liliana Pagu, președinta AFR, povestește cum a avut

> o viziune: fiind în balconul CC-ului cu revoluționarii, am ținut așa un mic speech către mulțimea din piață, adunată, și am spus: „Femei, este momentul nostru, trebuie să facem ceva să schimbăm pentru viața noastră în bine" și am cântat cu toată mulțimea „La mulți ani" pentru revigorarea neamului românesc și implicarea femeilor. După aceea m-am dus la Consiliul Național al Femeilor, acel organism-fantomă, care era întrunit și care voia să facă o mică revoluție. Am spus: „Doamnelor, gata, istoria v-a șters de pe listă, vă rog să considerați că nu mai existați", am plecat imediat la Televiziune cu un grup de jurnaliste de la revista *Femeia* și am anunțat public că mișcarea de femei se revigorează și că pe 30 decembrie avem o adunare în care să dizolvăm Consiliul comunist și ne facem prima organizație a noastră de femei (interviu cu L.P.).

Pe baza unui anticomunism puternic prezent în spațiul public în acea perioadă, faptul că au apărut imediat după revoluție organizații de femei precum Asociația Femeilor din România (se [auto]menționa ca prima organizație de femei din România care militează pentru drepturile femeilor, cu filiale în toate județele și cu zeci de mii de membre) a ridicat sentimente de suspiciune ONG-urilor feministe (care s-au înființat câțiva ani mai târziu). Această suspiciune este bazată și pe faptul că aceste organizații cu rădăcini în vechile structuri se aflau în conflict: „Era o bătălie pe teritoriul acesta al organizațiilor care erau revitalizate [pe fondul vechiului CNF – *n.m.*] și atunci cele tinere se fereau să intre în jocul lor" (interviu cu D.P.).

Primele ONG-uri de femei din anii '90 se pot împărți între organizații născute cu rădăcini și cu istorie, dar fără o viziune

feministă și organizații tinere, fără rădăcini, cu idealuri. Astfel, între aceste tipuri de organizații există nu doar resentimente de tip material (des invocat în interviuri este faptul că aceste organizații Phoenix aveau sedii mobilate, de care organizațiile feministe mici duceau lipsă), dar și diferențe de perspectivă ideologică. Organizațiile Phoenix, chiar dacă resping moștenirea comunistă („Doream revigorarea vieții femeii într-o țară modernă, într-o țară cu principii democratice. Nu mai acceptam ideea de femeie comunistă, cu capul plecat, și activistă de partid." (interviu cu L.P.), au o mentalitate asupra emancipării femeilor diferită de cea feministă:

> Eu nu zic mișcare feministă, eu zic mișcare de femei. Noi nu mergem pe ideea că noi suntem cele mai bune, fără noi nu se poate, cum făceau sufragetele. Da, feministele sau sufragetele. Jos pălăria pentru ce au făcut în perioada aceea, dar acum, într-o țară misogină ca a noastră, unde bați cu pumnul în piept că tu ești cea mai bună ca femeie și că nu există bărbați care să fie la fel ca și tine, consider că nu este normal." (interviu cu L.P.).

Acest lucru însă nu a stat în calea colaborărilor:

> [Organizațiile născute pe umerii vechiului sistem – n.m.] aveau rețele naționale. Ea [Mioana Mincu, președinta Confederației Naționale a Femeilor din România – n.m.] spunea „avem în organizație 10 mii de femei", noi eram 30 câte eram, cu AnA [Societatea de Analize Feministe AnA – n.m.] cu tot. *Noi ne-am format după 90, atunci ne-am organizat, iar ele nu puteau fi date deoparte*. (interviu – L.D.).

Tipurile de activități la care aceste organizații colaborau erau de cele mai multe ori workshopuri și seminarii. Datorită contextului nou și ieșirii din regimul comunist, accentul în acei ani în zona organizațiilor de femei era pus pe educație civică și educație privind drepturile femeilor sau discriminarea. Din interviuri reiese că deținătoarele de know-how și cele care organizau, dar și predau în cadrul acestor seminarii la care erau invitate femei din ONG-uri erau persoane din organizațiile nou-apărute, cu o conștiință feministă, dar și din mediul academic. Există conștiința faptului că ele sunt cele care dețin informația feministă și se

poate discuta despre un anume elitism (fără pretenții de superioritate), care nu este negat de către acestea:

> Erau invitate consiliera lui Constantinescu, istoric – Zoe Petre, Aurora Liiceanu din mediul academic, chiar dacă nu erau afiliate cu asociații identificate ca fiind feministe sau de femei, tocmai ca să dea o greutate științifică și argumente. Aici au fost de mare ajutor Mihaela Miroiu și AnA. De fapt, acesta a fost marele nostru avantaj că ori puteam noi să găsim argumente, ceea ce găseam citind sau stând de vorbă cu Mihaela sau Laura Grünberg, ori le puneam pe ele. Și atunci era mult mai sigur. (interviu cu M.Ș., 2012).

Acest statut a oferit un avantaj în raport cu organizațiile Phoenix (de exemplu, PNUD a fost cel care a putut face selecția participantelor la Conferința Mondială de la Beijing din 1995), dar acest lucru nu a anulat faptul că aceste asociații, prin acțiunile lor axate preponderent pe conștientizare și caritate, aduc beneficii femeilor în moduri în care noile organizații lipsite de resurse nu ar fi putut la acea oră. „Noi și organizațiile noastre suntem mai elitiste. Ne credem cine știe ce deținătoare de filosofie feministă. Pe de altă parte, trebuie să nu dai de o parte ceea ce se întâmplă bun pentru niște femei."(interviu cu L.D., 2012).

Faptul că organizațiile *Phoenix* puteau accesa un număr mare de persoane a fost pozitiv perceput de către feministele din organizații mai mici și chiar capitalizat. Spre exemplu, atunci când s-a aflat că Mioara Mincu, președinta Confederației Naționale a Femeilor din România, avea înființată încă din 1990 o școală sanitară postliceală pentru asistente medicale cu scopul de a ajuta femeile să intre pe piața muncii, persoane din noile organizații au sesizat oportunitatea colaborării: „Aceste asistente medicale (…) le-am atras la seminariile noastre, pentru că seminariile au fost arma noastră. Un seminar bine făcut și așezat e bun, util." (interviu cu L.D.).

În România, după 1994, între aceste două tipuri de organizații au apărut diverse colaborări (fie ele chiar sporadice și punctuale, pe anumite problematici), prin care își uneau forțele. Aceste forțe unite erau însă catalizate spre cauze microsociale precum evenimente, seminarii, traininguri, nefiind concentrate pe zona politicului, a criticării acestuia, a contestării. Această

abordare, încrezătoare în potențialul de schimbare pe care societatea civilă îl are în societatea românească postrevoluționară, este criticată retrospectiv de unele dintre activiste drept naivitate. Într-un articol din 2000, Laura Grünberg, președinta AnA, menționează:

> Perioada de reactivitate în care se răspunde direct, sincron, punctual la diverse mesaje negative ale tranziției ce afectează grav femeile nu s-a conturat încă la nivelul mișcării de femei. Nu suntem încă reactive și deci încă nu suntem vizibile. Nu reacționăm consistent și în timp real la inițiative legislative ca legea prostituției sau legea privind egalitatea șanselor. Deși acestea ar fi obiectul muncii noastre (Grünberg, 2000, p. 18).

PNUD, prima încercare de oganizare a ONG-urilor în jurul unei agende (1994)

Colaborarea dintre organizațiile de femei Phoenix și cele feministe nu a avut loc până în anii 1994-1995. Aceasta a început atunci când PNUD a inițiat proiectul *Women in Development* (WID) în România. În anul 1994 a existat prima inițiativă (PNUD) de a realiza un catalog al organizațiilor de femei din România. Prin proiectul „Women in Development", se dorea implicarea acestora într-un mod activ în societate și, implicit, în procesul de democratizare. Un rol deosebit de important l-au jucat Ana Maria Sandi și Maria Șandru, Proiectul a reprezentat un parteneriat cu Ministerul Muncii, în urma căruia ar fi trebuit să ia naștere un departament de stat cu privire la egalitatea de șanse. Primul pas a fost ce al identificării organizațiilor și a femeilor active din cadrul lor:

> Am avut și această idee să strâng ONG-urile care existau în acel moment. (interviu cu A.M.S.); Noi la PNUD am pornit de la zero. Voiam să reactivăm fostele asociații comuniste, nu aveam cum să le evităm. Am făcut o muncă de săpat, de întrebat din om în om, să vedem cine, ce și cum. Cum auzeam de cineva nou, intram în contact, îl chemam la o discuție. Unul dintre *task*-uri era să se creeze un consiliu consultativ. *Ideea era să se asculte vocile femeilor, și noi voiam ca cele care reprezintă femeile să fie cât mai diverse și cât mai multe și să încercăm să se și cunoască între ele, să și comunice. Asta era esența democrației și a schimbării reale. De asta am făcut și acel catalog cu organizații ca să se știe între ele, cu tot cu date de contact (s.m.)* (interviu cu M.Ș.).

În urma acestui demers a rezultat un catalog (pentru componența 1994-1998, vezi anexele) din care reiese că singura organizație feministă de la acel moment era *Societatea de Analize Feministe AnA*. Așa cum apare menționat în interviurile realizate cu persoanele implicate în acest proiect, organizația AnA a fost des privită drept un punct de reper, în special cu privire la know how:

> Erau organizații *de novo*, complet noi, care s-au născut, cum era AnA, ca și Centrul de Studii, dar erau unele care aveau un caracter mai practic, mai de acțiune. AnA a fost un fel de *think tank*, care s-a ocupat de conceptualizarea fenomenului, de teoretizarea sa. Dar au existat și organizații care efectiv derulau proiecte, deci lucrau la *grassroots*. AnA e un fel de *think tank* din punctul meu de vedere (interviu cu D.P.).

Acest demers de structurare a organizațiilor existente a reprezentat și prima inițiativă de a crea o agendă a problemelor femeilor și o serie de acțiuni/activități care să contribuie la rezolvarea lor. Agenda nu a fost finalizată niciodată, problemele fiind multiple și ținând atât de factori economici externi, cât și de factori interni, din cadrul organizațiilor. În primul rând, aceste organizații au eșuat în a crea o coeziune de grup. Diferențele dintre organizații și membrele lor active, diferențe educaționale, ideologice, de viziune și, de ce nu, generaționale, au fost prea mari pentru a putea fi depășite la acel moment. Identificăm de asemenea existența mai multor organizații ale femeilor creștine sau a organizațiilor de femei afiliate unor partide politice, orientate către rezolvarea unor probleme concrete ale femeilor și către acte de caritate, în raport cu organizațiile care aveau un interes special în a reflecta și teoretiza cu privire la cauzele acelor probleme. Acesta este un al doilea motiv pentru care agenda a fost dificil de creat în acel moment:

organizațiile de femei nu se puteau pune de acord în legătură cu scopul pe care ar fi trebuit să îl aibă: de ajutorare sau de emancipare a femeilor.

În afara acestor diferențe, se reliefează și problema marginalizării mișcării de femei în cadrul societății civile și lipsa de alianțe cu alte tipuri de organizații. Acest aspect este sesizat de Laura Grünberg în *ONGizarea feminismului în România. Eșecul unui succes* (2000, p. 15): în speță „Tendințele colectiviste și de centralizare, marginalizarea mișcării de femei în interiorul mișcării civile din România, tensiuni între componenta activistă și cea academică sau între generații, discrepanțe regionale". Suspiciunea care predomina în societatea civilă la acea oră și lipsa unei viziuni care să aducă aceste organizații la un punct comun au fost piedici în realizarea unor proiecte comune ample, a unei agende politice privind problemele femeilor, în crearea unor coaliții pe probleme politice și sociale care priveau dimensiunea de gen.

Ideile pe care WiD (în cadrul PNUD) s-au axat în perioada 1994-1998 au vizat dimensiunea politică, prin implementarea Programului 222, și dimensiunea economică, prin dezvoltarea unor cursuri de antreprenoriat feminin și de training, dar nu au mers mai departe. La fel ca în cazul primelor feministe din secolul al XIX-lea, și în tranziție a predominat ideea că emanciparea femeilor depinde de statutul și de independența lor economică, iar acest lucru a generat proiecte-pilot privind dezvoltarea antreprenorială în România. Diferența pregnantă care se poate sesiza în perioada tranziției privind mișcarea de femei o constituie faptul că, într-o perioadă de criză economică ce a condus la șomaj și sărăcie, PNUD, ca și majoritatea organizațiilor nonguvernamentale de femei, a avut în vedere aspecte legate de rolul femeilor în societate, reprezentarea femeilor în mass-media sau în manualele școlare, crearea unor seminarii de antreprenoriat sau comunicare politică, ignorând problema politicilor sociale:

> În fapt, mișcarea organizațiilor nonguvernamentale s-a dovedit a avea o capacitate scăzută de abordare a problemelor celor mai urgente cu care femeile se confruntă. [...] În contextul problemelor grave și brutale cu care se confruntă femeile din viața de zi cu zi, discutarea unor stereotipuri sexiste din manualele școlare pare a fi o preocupare pentru femeile care nu au de întâmpinat dificultăți serioase. Importul unor subiecte feministe la modă în societățile occidentale a fost perceput ca fiind mai degrabă un semn al incapacității de a formula probleme cu adevărat importante pentru societatea noastră (Zamfir, Zamfir, 2000, p. 61).

Lipsa feminismului *grassroots*

Putem enunța faptul că feminismul românesc postdecembrist este de factură intelectuală (academică), cu puține elemente de tip *grassroots*[9], așa cum au fost, de exemplu, mișcările de empancipare a femeilor din anii '60 din Vest. Lipsa unei mișcări *grassroots* la începutul anilor '90 în România se datorează însă unui cumul de factori[10].

Un prim factor îl reprezintă lipsa studiilor privind realitățile femeilor din România. În lipsa acestora nu au fost clar identificate nevoile și problemele existente și, prin urmare, nici teorii adaptate sau lobby-uri pentru politici în temă nu au existat. În cazul problemelor legate de violența domestică, discuția diferă. Acestea au fost identificate în timp, mai ales prin activitatea unor organizații pe teren. Aceste organizații nu utilizează în statut termenul „feminism" și nici strategii de emancipare, ci de apărare și protecție/prevenție (mai puțin activitatea Dinei Loghin, de la Iași, în cadrul organizației *Șanse Egale pentru Femei*, ȘEF). Prin urmare, subiectul violenței domestice ajunge un interes pentru ONG-uri preponderent în urma activităților de teren postcomuniste, în special în urma celor de ajutorare a

9. Acest termen este asociat cu teoriile politice despre mișcările sociale. Definește o mișcare care se naște din nevoia unei comunități. Sunt născute la nivel local, din experiența și nevoia directă a unor persoane, a unor voluntari sau activiști. Identifică o problemă și luptă pentru ca aceasta să ajungă pe agenda publică sau caută metode alternative de a o rezolva, uneori fără a mai face apel la structuri de putere statală. Se definește în antiteză cu mișcările politice create de instituții sau alte structuri de putere tradițională.
10. Acești factori au fost identificați în interviuri, dar și în urma studiului bibliografic.

familiilor defavorizate, care odată identificate au scos la suprafață și alte probleme în afară de sărăcie, precum cea a violenței asupra femeilor și a copiilor. Persoanele active în astfel de organizații au depășit nivelul individual al conștientizării problemelor femeilor, au înțeles că acestea sunt probleme colective și au acționat în consecință. În acest sens este mărturia lui V.M. de la Asociația pentru Promovarea Femeii din România (APFR), Timișoara[11]:

> La vremea când am început eu ca voluntar [1998 – n.m.], organizația nici măcar nu avea spațiul ei, nu avea un sediu, ne întâlneam în parc, ne întâlneam la cofetărie și acolo discutam despre activitățile pe care le făceam pentru grupurile defavorizate din Timișoara, familii cu mulți copii, familii monoparentale. Apoi am continuat, s-au diversificat activitățile, programele interacționând cu grupurile vulnerabile. Cum a început activitatea legat de violență domestică? Aveam activități în zona asta și acolo am descoperit foarte multe cazuri de violența domestică (interviu – V. M.).

Al doilea factor ce explică lipsa unei mișcări feministe grassroots îl reprezintă încrederea scăzută a oamenilor în organizații[12] (Balogh, 2008), ceea ce determină un număr redus de voluntari. În perioada comunistă, fiecare cetățean trebuia să facă parte dintr-o organizație și să participe activ la muncă

11. Pe site-ul asociației găsim această informație: „În 1999 a fost înființată APFR, având scopul specific de a asigura femeilor din Timișoara și din județul Timiș serviciile de care au nevoie precum: asistență socială și reprezentare gratuită în instanță, consiliere, acces la programe generatoare de venituri și înființarea unei linii telefonice de criză pentru fetele și femeile victime ale violenței în familie și abuzului fizic”. http://www.apfr.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=4, ultima accesare, 30 septembrie 2014).
12. Laura Grünberg (2008, p. 20) menționează că nici după anii 2000 situația nu este mai bună, ba chiar și organizațiile care se ocupă de probleme de discriminare sunt întâmpinate cu neîncredere: „Populația din România, dar și din UE în general nu are încredere în rolul ONG-urilor în combaterea discriminării. Conform Eurobarometrului 2007 privind discriminarea, 7% din populația UE și 9% din populația din România crede în rolul ONG-urilor în combaterea discriminării, majoritatea mizând pe rolul educației (Eurobarometru, 2007)”.

voluntară în interesul patriei, statul monitorizând astfel orice comportament care s-ar fi abătut de la politica de partid:

> Muncitorii erau organizați în sindicate, muncitorii tineri făceau parte din Sindicat și Uniunea Tineretului Comunist, iar sindicaliștele uteciste sau nu, în funcție de vârstă, luau parte la activtățile organizațiilor de femei. Scopul acestor organizații era acela de a-i cuprinde într-un cadru organizatoric pe toți cetățenii, nimeni nu trebuia să rămână pe dinafară (Gheonea, Gheonea, 2003, p. 103).

Acest tip de structură socială în care indivizii au fost forțați să participe la activități și acțiuni a avut mai multe efecte. Pe de o parte, cei care din diferite motive au fost sau nu membri în organizații de partid nu simt nevoia după 1989 să se alăture noilor organizații nonguvernamentale, iar pe de altă parte, dezvoltă neîncredere față de acest tip de implicare civică. Această neîncredere este generată și de faptul că în perioada comunistă oamenii erau folosiți să participe la activități inițiate de persoanele aflate în vârful organizațiilor și erau o formă de masă de manevră în scopul propagandei de partid (Gheonea, Gheonea, 2003, p. 107).

Schimbarea societății românești a fost bruscă în primii ani de tranziție, iar creșterea masivă a organizațiilor înregistrate arată: 1) lipsa de cunoștințe cu privire la ceea ce înseamnă societatea civilă/organizații democratice și 2) oportunism, multe persoane înființând organizații din credința că vor putea avea beneficii financiare, acest lucru denotând tot o lipsă de cunoaștere a principiilor de funcționare a societății civile. În acest sens, „mai există și organizații false, de obicei create de persoane particulare ca acoperire pentru activități comerciale (în special import de mașini scutite de taxă) (International IDEA, 1997, p. 143). Pentru a ne face o idee cu privire la numărul mare al acestor organizații, raportul asupra planurilor de democratizare în România elaborat la inițiativa International IDEA menționa că, în 1997, erau înregistrate 11.781 de ONG-uri, numărul acestora crescând cu aproximativ 280-300 pe lună.

Totodată însă, după cum arată Diana Neaga (2013), femeile sunt mai puțin atrase de mediul civic emancipator sau de cel politic, fiind îndreptate spre acțiuni extrem de practice. Energiile lor ajung să fie mai utile – chiar în termeni utilitariști – unor activități precum organizarea serbărilor școlare

pentru copii sau a altor „elemente care păstrează ordinea, coerenţa şi coeziunea comunitară”. În aceşti termeni, Neaga susţine că astfel de activităţi fac parte din ceea ce am putea numi participare civică în „raport cu constrângerile patriarhale şi culturale la care sunt supuse” (2013, p. 265). Mai mult, asemenea activităţi nu sunt percepute ca voluntariat, ci ca acţiuni pur şi simplu necesare.

Un alt treilea factor al lipsei unei mişcări grassroots îl reprezintă faptul că majoritatea feministelor române din primii ani veneau din sau lucrau în mediul educaţional. În acest sens putem numi persoane ca Mihaela Miroiu, Laura Grünberg, Livia Deac, Ana Maria Sandi, Enikõ Vincze, Adriana Baban, Daniela Rovenţa-Frumuşani ș.a. Faptul că primele (activiste) feministe vin din această arie profesională limitează diversitatea de acţiune, ele acţionând în propria zonă de confort[13] şi conform perspectivelor lor. Școala (a se citi mediul academic) a reprezentat în acel moment atât o resursă, cât şi un instrument pentru aceste persoane. Faptul că primele feministe din anii ’90 veneau din sfera educaţională denotă şi deschiderea lor faţă de teoriile feministe importate din Vest, şi tendinţa de a formula probleme potrivit statutului şi perspectivei lor, omiţând în acei ani chestiunea femeilor sărace, care se confruntă cu dificultăţile tranziţiei, probleme pe care le cunoşteau prea puţin fiindcă ele nu fuseseră cercetate. Această defazare este întărită de lipsa unor ONG-uri sau activităţi care să implice şi să reprezinte interesele femeilor din zona rurală.

(Re)începuturile nevăzute ale mișcării feministe și apariția AnEi

În istoriile privind mişcarea de femei din Statele Unite (Dorothy E. Smith, 2005) se menţionează că începuturile mişcării feministe sunt corelate cu faptul că femeile şi-au povestit experienţele şi

13. Aceste lucruri s-au schimbat începând cu anii 2000. Reamintesc faptul că în rândurile de faţă mă refer la perioada 1990-2000.

apoi au început să facă acest lucru în mod organizat. Este ceea ce numesc în aceste pagini *starea de „șezătoare” a mișcării feministe* (*consciousness raising groups*), partea nevăzută a începuturilor ei. Doug McAdam numeşte acest stadiu micromobilizare, respectiv procesul prin care se combină atribuţiile colective ale persoanelor cu scopul de a poduce forme de organizare şi mobilizare colectivă (2003, p. 283).

Conceptele cu care operăm astăzi în teoriile feministe sunt atât de comune, încât uităm că ele sunt de dată recentă. Vorbim despre începutul mişcării feministe proprii valului al II-lea (din Vest), acel început în care cuvinte precum „sexism”, „patriarhat”, „violenţa împotriva femeilor”, „viol marital” nu erau conceptualizate şi teoretizate, nu aveau definiţiile pe care le cunoaştem acum. Acestea sunt perioadele de început, în care pentru a putea problematiza în sens cultural şi politic trebuiau dezvoltate concepte. Primul pas în construirea şi semnificarea acestor concepte a fost făcut în cadrul întâlnirilor dintre femei, întâlniri care au depăşit stadiul informal-privat în care experienţele au căpătat valoare colectivă fiind apoi teoretizate. În acest sens – şi fără a face o paralelă cu mişcarea feministă din SUA –, grupurile informale şi de discuţii de la începuturile anilor ’90 din România, în care se făcea schimb de idei, de lecturi, de informaţie, reprezintă un punct de pornire al mişcării, un punct în care câteva femei se întâlneau, discutau, „puneau ţara la cale”.

Ceea ce se petrecea totuşi în România – într-un cerc restrâns de persoane – era discutarea feminismului pe baza unei bibliografii deja bogate, cu concepte definite şi teoretizate (în condiţiile în care peste 2-3 ani de la reînceputurile feminismului românesc în Vest se vorbea de valul al III-lea de feminism şi de postfeminism). Ieşirea din comunism a reprezentat pentru majoritatea persoanelor intervievate un stadiu de *tabula rasa* în privinţa studiilor de gen sau a celor feministe:

> În contextul izolaţionismului cultural, intelectualii, cel puţin cei români, s-au format fără să ştie din curricula învăţământului universitar şi din publicaţiile vremii că există teorii feministe şi gândire politică feministă. [...] Eu, de exemplu, am absolvit Filosofia în 1978 fără să fi aflat nu doar de existenţa filosofiei feministe sau a feminismului ca teorie, dar nici măcar despre faptul că femeile ar fi

> produs cea mai vagă urmă de teoretizare în științele sociale sau că ele, ca femei, pot fi obiect de studiu pentru aceste științe. În aceste condiții, descoperirea, în 1990, a unor biblioteci întregi de teorie feministă a fost pentru mine și pentru alți colegi un veritabil șoc cultural (interviu cu M.M.).

O astfel de mișcare feministă a prins contur în România de la o „ședătoare" intelectuală. În astfel de grupuri de conversație și dialog se identificau și persoanele cu care mai târziu (în funcție de interese, repere ideologice sau strategice și proiecte) inițiatoarele acestor grupuri se vor alia. În cadrul asociației AnA au existat, spre exemplu, o serie de astfel de întâlniri, numite „joia la AnA". În cadrul lor, un grup informal de persoane participau la discuții și lecturi. Grupul a fost limitat la cel mult „prietena prietenei mele". Ca multe alte lucruri începute în tranziție, nici feminismul românesc nu a prezentat de la început o deschidere spre diversitate (etnică, sexuală), ci avea o capacitate scăzută de mobilizare și organizare. El avea chipul și forma acelor prime femei feministe și a cercurilor care le frecventau, reprezentând în primă instanță o curiozitate intelectuală, o (re)descoperire a lumii și a sinelui. În orice caz, în pofida impactului personal și microcolectiv al acestor întâlniri, persoanele implicate au amintiri agreabile. Acest lucru se datorează, în mare parte, caracterului non-formal și prietenesc al adunărilor, în care prietene feministe petrec câteva ore împreună și discută despre feminism, despre ultimele cărți citite, dezbat chestiuni teoretice într-o atmosferă fără pretenții formale: „Era un drag, ne lega un drag. Ne vedeam de două ori pe săptămână, nu era o corvoadă, dialogam la o cafeluță, era partea aceasta de relaționare care era importantă (interviu cu L.G.).

Astfel de întâlniri, chiar pe fondul caracterului afectiv pomenit în interviuri, reprezintă forme de creare și dezvoltare a identității feministe. Identificarea cu un grup numit „femei" este necesară pentru acțiunea colectivă, pentru inițiative, pentru organizare și această identificare este necesar să fie hrănită constant (Cassell, 1977). Jo Freeman mărturisește că, înainte de a deveni activistă, nu se simțea ca parte a grupului de femei care este discriminat:

> Am fost una dintre fetele care a internalizat o formă individualistă a ceea ce Betty Friedan numea „teoria celor trei sexe": bărbații, femeile și „eu". Era așadar posibil pentru mine să împărtășesc altora despre prejudecățile care există împotriva femeilor fără ca eu să fiu o clipă conștientă de propria mea inferioritate (1975, p. viii).

„Ședătorile" feministe au oferit Anelor implicate o percepție asupra solidarității și surorității și noi moduri de a interpreta statului lor de femei. Altfel spus, întâlnirile despre care se discută în termeni de „drag" între feministe au reprezentat forma activă, non-teoretică a sintagmei, ceea ce e personal e politic sau măcar are potențial să devină civic sau/și politic.

Forma instituționalizată a acestor întâlniri poartă – așa cum am menționat în rândurile de mai sus – numele Asociației de Analize Feministe (AnA). Ea a fost creată ca organizație feministă în 1993, la inițiativa Laurei Grünberg și a prietenilor apropiați, având la bază un grup format și consolidat încă din anii '80. Aceștia au dezvoltat o puternică relație de prietenie în timpul regimului comunist (grupul Cât-Mât):

> Cât-mât a plecat de la o poveste foarte interesantă prin 1980 [...] Erau Doina Ștefănescu cu Cristian Petru soțul ei, Vladimir Pătulescu cu Anca Jugaru, evident, Laura Grünberg cu Petru Lucaci. Acesta era grupul Cât-mât constant [plus Mihaela și Adrian Miroiu – n.m.]. Episodic, la acest grup se mai afiliau oameni. [...] Cât-mât era totul din punctul nostru de vedere. Tot ce acum înseamnă participare culturală, civică și entertainment. Era totul: supraviețuiam împreună ne ajutam material, împreună, ne dezvoltam dialogurile culturale, eram creativi împreună, ne petreceam vacanțele, împreună făceam toate sărbătorile (interviu cu Mihaela Miroiu).

Odată cu cercetarea pentru teza de doctorat a Mihaelei Miroiu (1992-1994), în cadrul grupului de prieteni Cât-Mât au pătruns ideile și literatura feministă din care mai apoi a luat naștere AnA, la inițiativa și cu participarea tuturor membrilor grupului.

În interviul cu Anca Jugaru, „membră" Cât-Mât, ea leagă existența acestui grup de prieteni de prima „ședătoare" feministă și mai apoi de apariția AnEi ca ONG. Inclusiv Laura Grünberg, în *biONGrafie* (2008) sau în rapoartele AnA, menționează faptul

că organizaţia s-a născut şi a activat înainte de înfiinţarea ei legală. Faţă de AnA, persoanele intervievate şi cele care au făcut parte din ea au un ataşament emoţional puternic, iar istoria acestui ONG şi a persoanelor care l-au creat este şi ea interesantă, însă nu este vizată în aceste pagini (vezi Grünberg, 2008).

Înfiinţarea legală a asociaţiei este legată şi de sprijinul lui Karin Berg, directoare UNESCO, Centrul European pentru Învăţământ Superior. Acest amănunt subliniază influenţa (şi inspiraţia) unor persoane care au fost expuse unei mişcări feministe şi care au înţeles importanţa creării şi existenţei unui ONG feminist în spaţiul românesc. Laura Grünberg numeşte acest lucru „conjunctură”:

> A fost şi o conjunctură. În 1993 am intrat la UNESCO, la Centrul European de Învăţământ Superior. [...] Mai mult, Karin Berg cred că într-un mod discret ne-a încurajat. Acolo eram eu şi Cecilia Preda care a lucrat cu noi la AnA şi care a fost mult timp acolo şi multe i se datorează Ceciliei. Karin Berg ne-a auzit că vrem să ne facem un ONG şi ne-a sprijinit. Prima bibliotecă AnA a fost în subsolul din Ştirbei Vodă de la UNESCO-CEPES [Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur]. Karin ne-a spus: aveţi acolo o cămăruţă, o aveţi la dispoziţie. Şi apoi şi noi şi Mihaela acolo am adunat cărţi. *Acolo a fost primul spaţiu de documentare, primul embrion de bibliotecă*, şi cu OK-ul directoarei să-l putem folosi, să putem pune pe adresă numele UNESCO-CEPES... *Prima întâlnire când trebuia să facem cele 21 de semnături şi fără nici o problemă am avut întâlnirea la sediul UNESCO, într-un spaţiu superb... Acolo ne-am întâlnit şi am luat cele 21 de semnături pentru a se crea AnA.* Aşa s-a nimerit (interviu cu L.G., 2012).

În statutul organizaţiei (art. 5) este trecut scopul acesteia: „Scopul societăţii este de a introduce şi dezvolta studiile feministe în diverse domenii: filosofie, sociologie, psihologie, lingvistică, drept, economie, politică, artă, educaţie, medicină, precum şi acela de a sensibiliza opinia publică în contracararea unor fenomene de sexism, în promovarea valorilor feminine”. Din obiectivele statului organizaţiei se sesizează un anumit caracter romantic – cum îl şi numeşte Laura Grünberg – care are în vedere obiective precum reevaluarea din perspective feministe a miturilor şi legendelor româneşti. În acelaşi timp, scopul şi obiectivele AnEi reprezintă o reflexie a intereselor membrelor

sale: filosofia, sociologia, ştiinţele educaţiei. Erau concentrate pe cercetare teoretică privind condiţia femeilor din România, pe publicarea şi traducerea de studii feministe, dar şi de promovarea studiilor cu privire la reprezentarea femeilor în cultura românească sau a atitudinilor sexiste din mass-media. Îşi propuneau să organizeze un centru de documentare (Biblioteca AnA) şi conferinţe pe aceste teme.

Proiectele demarate în cadrul organizaţiei până în anul 2000 au avut toate o componentă puternic feministă/de gen şi au acoperit o arie largă de activităţi: analiză de manuale, cursuri de educaţie non-sexistă, crearea de şcoli de vară, ateliere de lucru cu educatori la nivel preşcolar şi elementar („Egalitate prin diferenţe: Program pentru o educaţie non-sexistă” 1996-1997), organizarea de seminarii, mese rotunde, crearea de reţele, studii de caz, sensibilizarea factorilor de decizie („Formarea competenţelor în probleme de gen” 1996-1997), crearea Centrului AnA, a editurii şi a revistei *AnALize*, singura revistă de studii de gen din România („Centrul de resurse multi-media pentru studii feministe şi de gen social” 1997-1998), oferirea unor burse de 30 de zile pentru două femei de formaţie academică de la Universitatea de Stat din Moldova („From victimization to empowerment – bursă de studiu” 1999), program de dezvoltare comunitară („Împreună la Foişor” 1998-1999), crearea ghidului de activităţi a organizaţiilor nonguvernamentale (1999-2000), monitorizarea discriminării împotriva femeilor în familie şi pe piaţa muncii (1999-2000).

Poate cele mai importante şi durabile rezultate ale acestui ONG le reprezintă publicaţiile realizate în cadrul proiectelor şi numerele revistei feministe *AnALize* (14 numere)[14].

Prima manifestare feministă de stradă: Protestul anti-Playboy

În analizele feministe ale mişcărilor de femei şi ale modului în care se realizează acţiunea colectivă se pune de multe ori

14. Revista a fost relansată în anul 2013, după o perioadă de absenţă de aproape 9 ani.

accentul pe emoţiile negative – precum revolta sau indignarea – ca fiind factori mobilizatori. Ele confirmă importanţa acestor emoţii în ceea ce înseamnă dezvoltarea identităţii feministe şi a activismului feminist (Hercus, 1999). În cazul feminismului de tranziţie (până în 2000), această emoţie nu reiese din interviurile realizate. Reies în schimb alte motive (personale sau care au ţinut de conjuncturi şi oportunităţi) care au stat la baza acţiunilor colective[15]. În activităţile desfăşurate de organizaţii la acel moment este notată relaţia de solidaritate şi prietenie, asociată celei de curiozitate intelectuală, dar nu sunt prezente emoţii puternice şi reactive care să anime şi care să coaguleze în jurul lor persoane din afara mediului de cunoscuţi. Excepţie face protestul din 2000, care a pornit de la un articol publicat în luna aprilie de către revista *Playboy* (ediţia românească). Acest articol, intitulat „Cum să îţi loveşti soţia fără să îi laşi urme pe corp", conţinea un set de 10 astfel de metode. Fotografiile care însoţeau articolul erau şi ele sugestive: un bărbat îmbrăcat în uniformă de poliţist lovea o femeie cu bastonul şi o ţinea de păr, iar în ultima fotografie aceasta era înfăţişată cum îi înapoiază bastonul, cerând mai multă bătaie (după cum se susţinea şi în articol):

> (În) articolul despre cum să-ţi baţi nevasta fără să laşi urme (…) erau descrise metodele foarte clar: îi pui bătătorul, acela cu care se fac şniţelele, acela de lemn, îl pui pe ficat şi dai cu bulanul acolo până îi zdrobeşti ficatul şi nu se vede la medico-legal nici o urmă de suprafaţă. Erau descrise în amănunt. (interviu – M.M.).

Organizarea acestui protest a reprezentant o schimbare în modul în care feministele şi-au construit tacticile de intervenţie în spaţiul public şi de reacţie. Dacă până în acest moment, organizaţiile feministe şi de femei au preferat o abordare tăcută şi non-intervenţionistă cu privire la evenimentele care se petreceau în spaţiul public, cu excepţia celor generale pentru democratizare

15. Subliniem faptul că, până în 2000 – protestul Playboy –, nu întâlnim acţiuni colective feminismului românesc decât în cadrul proiectelor. Cu alte cuvinte, feminismul românesc nu era reactiv la realităţile româneşti, ci era concentrat pe construcţie – înţelegeau acest lucru prin implementarea de proiecte.

(vezi capitolul Mihaelei Miroiu în acest volum). Cu toate că nu putem afirma că o contestare a unei reviste ca *Playboy* reprezintă contestarea unei autorităţi, în plan simbolic şi cultural ea este. Protestul *Playboy* este o contestare a statului femeilor în societate, a modului misogin în care acestea sunt tratate. Cu toate că între protestul *Playboy* şi primul protest de contestare a politicilor statului au fost necesari 10 ani (protestul din luna mai 2010, împotriva măsurilor luate de Guvernul Emil Boc cu privire la scăderea indemnizaţiilor acordate mamelor), acesta a reprezentat un punct de cotitură în ceea ce priveşte modul în care feministele şi-au (auto)chestionat prezenţa în spaţiul public şi şi-au utilizat resursele proprii şi relaţionale. În acest sens, Laura Grünberg a precizat într-un articol din luna martie 2000 că, „poate pe noi, cele care am început ONG-izarea feminismului în România, haosul şi cenuşiul tranziţiei ne-a vlăguit şi este nevoie de un suflu proaspăt. [...] cred că este nevoie de un schimb de generaţii" (2000, p. 19). Este interesant acest articol, apărut cu o lună înainte de protest, în care Grünberg critică mişcarea de femei şi feministă prin lipsă de reactivitate şi de prezenţă în spaţiul public, considerând că aceste lucruri sunt „pentru generaţiile ce vor urma".

Revenind la modul de organizare a protestului, precizăm că a pornit de la nucleul feministelor din mediul academic, extinzându-se spre zona unor instituţii cu potenţial de vizibilitate şi putere simbolică: „Am chemat lumea, pe Liliana [Liliana Popescu – *n.m.*], pe Otilia [Otilia Dragomir – *n.m.*], pe Sergiu [Sergiu Vintilă], pe toţi cei care eram." (interviu cu M.M., 2012); „Am vorbit cu Dina Loghin şi cu Oana Popa de la Fullbright. Deci, Dina era directoare la ȘEF, iar Oana Popa era directoare la Fullbright şi am făcut aşa un mic grupuleţ de suport (interviu cu L.P.). Scopul a fost obţinerea de vizibilitate, încercând astfel pătrunderea în spaţiul public atât a feminismului (ca element contestatar al misoginismului şi sexismului), cât şi a subiectului violenţei asupra femeilor. Au coagulat astfel în jurul lor persoane care au putut stârni interes pentru presă (ceea ce nu se va mai întâmpla la protestele din 2010, de exemplu, unde tema protestului a contat mai mult decât prezenţa unor persoane cunoscute pentru presă). De asemenea s-au orientat către ambasade, soţia ambasadorului SUA fiind prezentă şi ţinând un

discurs; acest lucru dovedește atât o tactică pentru vizibilitate, cât și una prin care se caută cooptarea unei instituții cu puternice legături cu Vestul pentru a oferi greutate ideii de protest și celei de incitare la violență împotriva femeilor.

În *Jurnal de drum, prima ieșire în stradă a femeilor după 1989*, Laura Grünberg (2008, p. 181) relatează:

> În ziua de 24 aprilie 2000, ca urmare a unui articol ofensator din revista Playboy („Cum să îți bați nevasta fără să lași urme"), un număr de membre ale unor ONG-uri de femei, reprezentante ale unor instituții guvernamentale sau pur și simplu persoane revoltate de acel articol au organizat în fața clădirii Senatului României un miting de protest contra violenței în familie (organizatori: Liliana Popescu, pe atunci directoare CEP [Civic Education Project], Dina Loghin, de la Fundația ȘEF din Iași). La întâlnire a venit și a vorbit (cocoțată pe o ladă improvizată) soția ambasadorului SUA de atunci. Bine mediatizat și sprijinit de un număr neașteptat de bărbați (cadre didactice de la SNSPA, soți, prieteni ai protestatarelor, vedete), a fost prima ieșire în stradă a feminismului românesc. Majoritatea celor din stradă au fost din zona feminismului academic, profesoare și studente de la masteratul de studii de gen de la SNSPA sau de la alte departamente, dar și de la alte facultăți din București, unde existau deja module de studii de gen. Maia Morgenstern sau A.G. Weinberger au fost printre noi. Evenimentul a fost bine mediatizat. A coagulat oarecum energiile de atunci. Mult timp ne-am lăudat cu acest moment din istoria feminismului postdecembrist (2008, p. 181).

Așa cum precizează persoanele intervievate, acest protest a fost unul ad-hoc, datorat unei decizii de moment și unei conjuncturi. Ideea celor care au organizat acest protest viza nu doar revista *Playboy*, ci și încercarea de a pătrunde pentru prima dată în spațiul public, prin intermediul mass-mediei, cu un subiect ca violența asupra femeilor. Unul dintre obstacole a fost totuși slaba acoperire mediatică locală și faptul că, în afară de revista *Cosmopolitan*, nu s-au alăturat acestei inițiative ale grupuri din media:

> Mulți străini au reacționat și nu le venea să creadă de articolul ăsta… și ce ne-a enervat pe noi cel mai tare este că nu au existat români proeminenți care să spună ceva, să facă ceva. Străinii se

> revoltă pentru un lucru care se pretrece la noi și noi nu facem nimic, iar ai noștri nu reacționează și nimic nu se întâmplă și atunci, așa ne-am mobilizat. (interviu cu Liliana Popescu).

Patriarhalismul politicii românești

Patriarhalismul, definit ca „ideologia în centrul căreia stă regula tatălui, a tatălui simbolic, cel al cărui cuvând contează și creează" (Bucur, Miroiu, 2002, p. 3), reprezintă sursa inegalităților și a poziției de cetățeană de mâna a doua (uneori chiar de ființă umană de mâna a doua a cărei viață nu contează decât ca utilitate pentru alții, precum putem observa ca urmare a cazurilor de execuție din lumea islamică). În plus, după cum menționează Miroiu (2004), în majoritatea statelor care au ieșit de sub dominația comunistă – inclusiv România – abia în tranziție s-au pus bazele unui patriarhat modern, în comunism existând patriarhatul de stat. Discuția privind patriarhatul în acest context este necesară din două considerente:

a) patriarhatul de stat s-a manifestat în primii ani de tranziție, e drept, la un nivel mai „blând" decât cel din perioada comunistă;
b) femeile implicate politic au „perceput" patriarhatul înainte de a avea cunoașterea academică a acestuia.

Unii cercetători (Kaplan, 1992; Molyneux, 1985; Shayne, 2004) au încercat să afle în ce măsură democratizarea ca set de măsuri implementate a favorizat mișcarea de femei. Această abordare este însă incompletă în contextul tranziției românești. După anii '90 s-a anticipat faptul că tranzițiile spre democrație vor crea un stat care să fie mai echitabil din perspectiva de gen, datorită faptului că se creează oportunități pentru participarea politică a cetățenilor și a cetățenelor. Această participare, privită ca pe o interacțiune și o negociere între proaspăta societate civilă și instituțiile statului, ar favoriza și implicarea femeilor, nu doar a bărbaților. Faptul că într-o democrație proaspătă se creează un cadru formal, cu noi instituții, legi și se aduc în spațiul public dezbateri care ar putea favoriza participarea

activă a femeilor nu este suficient pentru participarea lor. De exemplu, așa cum specifică Mihaela Miroiu, „femeile nu au încercat în tranziție să reechilibreze relațiile de putere, deși conjunctura a fost favorabilă, iar în limite foarte scăzute au participat totuși la guvernare" (Miroiu, 2004, p. 277).

În urma analizei făcute pentru prezenta cercetare privind subiectul implicării politice a femeilor la începutul anilor '90 am observat faptul că au existat dorință și voință de schimbare democratică reală, în termeni corecți și îndreptați spre rezultate vizibile, concrete. Acestea au fost însă înăbușite de o serie de factori. Factorii luați în considerare sunt corelați cu lideri din mediul politic, în special cu bărbați. Dacă femeile nu ar fi, în cadrul partidelor, membre de rang doi, dacă opiniile și proiectele lor ar fi luate în considerare și nu ar fi discriminate, direcțiile politice ar fi diferite față de cele existente. Tipul de atitudine discriminatorie la adresa fameilor relevă de fapt importanța participării politice și a reprezentării acestora în spațiul politic. Feminismul este singura ideologie care se angajează în lupta cu sistemul patriarhal și cu androcentrismul din politică. Femeile sunt discreditate, iar vocile lor neauzite. În politică se aude doar o voce, după chipul și asemănarea bărbatului: „Ne spuneau trădătoare și alte asemenea etichete. Pentru ei era foarte greu să înțeleagă această *colaborare*, că noi femeile din partide aveam obiective, idealuri comune. Indiferent de partid, femeile erau discriminate" (interviu cu M.B.). Astfel de atitudini androcentrice nu afectează doar politicile orientate către femei, ci, mai mult, afectează un demers democratic de substanță. Acestui lucru i se adaugă și faptul că femeile din politică se dezic de feminism din cauza presiunii de a nu fi catalogate drept radicale sau asociate stereotipiilor privind feministele. În plus, există percepția că feministele sunt cele care pot avea un efect de „castrare" asupra bărbaților: „Au un sindrom de castrare: femeia asta se uită la mine și mă evaluează, îmi contestă bărbăția, ăsta este curat meșteșug de emasculare!" (interviu cu M.M.).

După anul 1990, în România aproape că asistăm la o dispariție a femeilor de pe scena politică. Dacă această prezență a fost susținută până la alegerile libere din '90 prin reglementări politice dictate de partid, după revoluție, acestea se disipează din peisajul politic (Zamfir, Zamfir, 2000, p. 46). Mentalitatea

conform căreia politica reprezintă un loc „murdar", preponderent masculin este de notat. O explicație privind slaba implicare în structurile politice de către femei o oferă Vladimir Pasti (2003, p. 226), care afirmă că „ritualizarea masculină a politicii" și modul agresiv în care au fost făcute jocurile politice în anii '90 stau la baza acestui fenomen (în acest sens, vezi și Neaga, 2013). După cum afirmă Mihaela Miroiu dezvoltând ideea lui Pasti, „A fost o politică de asmuțire a unui grup de bărbați contra altuia, ca un câmp de război intern: manifestații, contramanifestații, mineriade, blocade. Nu a fost o competiție pentru cucerirea unor adepți pentru proiectele lor politice, ci pentru cucerirea puterii" (2004, p. 222).

De asemenea, tocmai reglementările politice prin sistemul de cote care până în 1990 au „împins" femeile să fie active în spațiul politic, dar supuse partidului comunist, au contribuit la acest scor scăzut al participării femeilor. Acest lucru a dus la percepția faptului că participarea scăzută a femeilor în poziții politice de decizie se datorează lipsei de motivație a femeilor, nu intoleranței și atitudinilor bărbaților. Punctul de vede feminist, identificat și în interviuri, contrazice această percepție, adăugând că, în afara „motivației" femeilor, există și o reticență a bărbaților de a considera femeile din politică egalele lor.

> Nici nu au fost lăsate femeile să existe în politică. În momentul în care și-au expus un punct de vedere bine argumentat, au fost anihilate. *Adică femeile în politică au fost anihilate. E aproape o politică de a le anihila.* Ele au totuși o forță a gândirii, a logicii lor. Plus că în momentul în care o femeie face o greșeală este satanizată, demonizată, pusă la stâlpul infamiei. Dacă un bărbat face 10 greșeli de același fel „eh, a greșit și el". (interviu cu L.D.);

În prima jumătate a anilor '90, până la alegerile din 1996, putem vorbi despre o „tranziție fără femei" în politică, înțeleasă ca lipsa femeilor în cadrul pozițiilor de miniștri sau membri ai parlamentului, bărbații fiind cei care au ocupat pozițiile-cheie de decizie (Zamfir, Zamfir, 2000, p. 42). Din 1995 se schimbă situația, începând din acest an preelectoral intervenind și organisme internaționale ca UNDP pentru a sprijini măsurile de egalitate de gen, inexistente până la acea oră în România. Așa

cum am încercat să arăt în paginile precedente, femeile din organizaţiile neguvernamentale se întâlnesc, discută, şi putem vorbi despre o revigorare a participării lor în spaţiul public şi politic. Această efervescenţă organizatorică împărtăşită atinge un punct culminant cu ocazia participării României la Conferinţa Mondială de la Beijing din 1995, fapt ce a putut determina în anii următori schimbări semnificative privind prezenţa femeilor în poziţii de decizie. Totuşi, din interviurile analizate, am constatat că, în ciuda prezenţei lor în structurile de partid, femeile sunt marginalizate, iar activitatea lor în cadrul partidului, rezumată la acţiuni de 8 martie sau de ziua copilului: „Erau bune să facă o cafeluţă, o prăjiturică, să dea cadouaşe de 1 Iunie, în martie şi de Crăciun" (interviu cu M.B.). Astfel nu se putea vorbi despre un raport de forţe echitabil între organizaţiile de femei din partid şi partidul în sine.

Implicarea primelor femei în politică a fost un proces organic după decembrie 1989, iar raţiunile implicării acestora nu au ţinut de o conştiinţă a unei situaţii de oprimare a femeilor şi nici a identificării faptului că femeile reprezintă chiar în cadrul structurilor de partid un grup nereprezentat, exclus, oprimat. Implicarea lor iniţială (vorbim de primii 2-3 ani de după Revoluţie) nu a vizat decalajul de putere politică dintre ele şi bărbaţi. S-a considerat că, după momentul '89, femeile şi bărbaţii vor lucra în parteneriat pentru consolidarea democraţiei. Rezultatul a fost – ca în cazul mişcărilor americane din anii '60, seperarea femeilor în cadrul Mişcării de Eliberare din SUA – unul dezamăgitor pentru femei: bărbaţii doreau să facă politică ei între ei. Urmarea marginalizării a fost plecarea acelor femei din zona politicului spre cea a activismului civic:

> Am avut faza în care am fost membră a unui partid politic [Frontul Salvării Naţionale – FSN – *n.m.*], apoi m-am retras, n-am mai avut poziţie de top în partid, şi am intrat în ONG-uri. Mi-am dat seama că era mai util să ajut femeile din această poziţie, având o perspectivă globală a ceea ce se întâmplă. Am fost în fundaţia CRED, care se ocupa de programe de educaţie civică şi politică. Am făcut şi miniparlamentul tineretului. După aceea, recunosc, am ieşit din viaţa politică. [...] Eu din '96 m-am retras din partidul politic şi am rămas activistă civică (interviu cu M.B.).

Viziunea femeilor din primele organizaţii politice democrate de după comunism era una relaţională, bazată pe negociere. „Noi [femeile din Organizaţia de femei a FSN, apoi PD – *n.m.*] am militat pentru *organizaţii deschise*, în care membrele de partid să aibă contact şi cu femeile din societatea civilă şi cu alte femei din alte partid. *Viziunea noastră era limitată însă de viziunea de partid* [*s.m.*]." (interviu cu M.B., 2011). Această viziune de organizare şi funcţionare precum cea expusă mai sus, potrivit căreia puterea în partid (sau a partidului) nu constituia scopul prezenţei şi activităţii lor, era limitată de structurarea ierarhică. În aceşti termeni, implicarea politică a femeilor era concepută – după cum sesiza şi Mihaela Miroiu – ca „o modalitate de a contribui la binele societăţii" (Neaga, 2013, p. 15).

Astfel, structura de putere inegală, patriarhatul existent în aceste organisme instituţionale au avut un efect destabilizator pentru poziţia femeilor. Atitudinea de respingere din partea bărbaţilor, şi numărul mic al femeilor implicate au facilitat dezarticularea unei mişcări feministe/de femei cu agendă politică concretă în primii ani de tranziţie. În prefaţa volumului *Ultima inegalitate* (Pasti, 2003), Mihaela Miroiu sintetizează aceste idei menţionând că

> patriarhatul nu intră în competiţie cu alte relaţii de dominare, ci este una care le transcende şi le intersectează pe toate, chiar şi democraţia politică. Chiar şi atunci când ajung în politică, femeile reproduc de obicei modelul, îl perpetuează şi îl legitimează. Modelul se replică peste tot, devine componentă a tuturor ideologiilor, conviețuiește cu societatea tradiţională, cu capitalismul, comunismul (Miroiu în Pasti, 2003, p. 13).

Acest tip de raport de putere se extinde şi domină peste membrii unei organizaţii. Pentru a exemplifica felul în care funcţionează acest mecanism, voi face referire la experienţa împărtăşită de către preşedinta Organizaţiei Naţionale de Femei a FSN, care, vorbind despre politica de partid din anii '90, identifică două categorii de femei în cadrul organizaţiei de partid:

a) cele axate pe educaţie civică şi politică, care voiau să participe la schimbarea democratică în cunoştinţă de cauză, să beneficieze de cursuri şi instruire;

b) cele care se supuneau ordinelor de sus (de la organizația mare, dominată de bărbați) și care nu se solidarizau cu cauza celorlalte.

În final, cele din prima categorie au renunțat să mai activeze în cadrul partidului, identificând în proaspăta societate civilă apărută surse și resurse spre a putea acționa conform valorilor și principiilor în care credeau: „Cele care am pornit de la început și am mers pe ideea de a fi independente și să ne școlim și de a lua propriile decizii și să avem propriul cuvânt n-au rămas. Au rămas cele care au fost disciplinate" [a se citi, supuse – *n.m.*] (interviu cu M.B.]. După evenimentele din 1989, femeile care s-au implicat în politică și în spațiul public, încercând să fie parte a noilor schimbări, au avut o abordare de tip liberal și s-au implicat în majoritatea lor în proiecte și programe educaționale (în special orientate către drepturile omului, drepturi politice și civile, educație civică și politică, antreprenoriat etc.). Primele forme ale acestor inițiative sunt identificate în cadrul Organizației de Femei (OF) a unui partid politic de după 1989, a Frontului Salvării Naționale. În acest sens, este relevantă experiența Marinei Brucher, care a participat activ în cadrul acestei organizații. Primul pas pe care femeile din cadrul OF l-au făcut a fost să identifice alte femei din alte partide și alte organizații din Europa, cu care aveau scopuri comune și de la care puteau învăța, puteau prelua experiență. Femeile implicate în politică devin conștiente că atuurile lor în lupta pentru putere politică sunt cele care țin de pregătire și de educație politică: Am început să facem programe, pentru că trebuia să ne școlim, să învățăm. Pentru a accede într-o anumită poziție o femeie trebuie să fie de n ori mai pregătită ca un bărbat. Noi am mers pe ideea că trebuie să ne pregătim (interviu cu M.B.).

Programele partidelor politice nu au abordat tematica femeilor într-un mod specific și angajat. Acest lucru nu se schimbă nici în urma alegerilor din 1996, egalitatea de șanse rămânând un subiect lipsit de interes pentru agenda politică și publică. Nu exista încă o democrație de tip showroom (Miroiu, 2004), în care partidele să simtă presiunea de a crea organizații de femei, iar angajamente în această direcție din interiorul partidelor cu atât mai puțin. Singureile partide care au avut deschidere față de

acest subiect au fost cele de stânga (FSN, apoi PDSR) și cele naționaliste (care aveau tot tentă de stânga, cum ar fi PRM). Discuția între participantele la workshop deschide capitolul următor prin problemele ridicate: Erau partide care nu aveau organizații [de femei – n.m.] și care nu voiau să audă, ca PNȚ. PNȚ și PNL au zis că ei nu au nevoie. Cel puțin cei de la PNL au spus că conform doctrinei lor nu au nevoie de așa ceva. Mai înflăcărate erau cele de la PRM și PSD (workshop 2011). Partidele istorice devin oglinda conservatorismului interbelic, refuzând criteriile de gen și mizând pe rolul important al femeilor în viața de familie (Zamfir, Zamfir, 2000, p. 46).

Lupta pentru cote de reprezentare politică. Programul 222

Preocuparea pentru participarea politică a femeilor a fost simțită puternic în preajma anilor preelectorali (1995-1996). Un proiect important în acest sens a existat în cadrul Women in Development, PNUD[16], „Programul 222". Acest program a fost aplicat la nivel național în perioada 1995-1996 și a avut drept obiectiv pe termen lung „alegerea în Parlamentul României a cel puțin 222 de femei (aproximativ jumătate dintre membrii Parlamentului)".

> Așa cum regăsim notat în documentele din arhivă ale programului, Grupul 222 este format din persoane interesate într-o reprezentare echitabilă a femeilor și bărbaților în Parlamentul României. Grupul nu are o anumită coloratură politică, la activitățile sale participând persoane aparținând diverselor partide politice democrate sau independente.

Acest grup este informal alcătuit, cu reguli de funcționare internă stabilite de membrii care doreau să participe la activități. Scopul acestui program a fost definit de mai multe viziuni.

16. Încă din anul 1993, PNUD a inițiat programe care să contribuie la eliminarea disparităților dintre femei și bărbați, existente în societate.

În primul rând se remarcă un discurs al diferențelor, care susține că necesitatea cotelor în Parlament este motivată (și) de lipsa cooperării în mediul politic, aspect considerat caracteristic femeilor și opus față de „demersurile agresive, conflictuale, adoptate de obicei de către bărbați". Această idee este argumentată cu date cantitative, care arătau faptul că

> doar 15 membri ai Parlamentului României sunt femei (3,4%), în condițiile în care femeile reprezintă mai mult de jumătate din populația țării (50,9%). Absența femeilor din Parlament face ca problemele care le preocupă în mod special, legate de statutul femeii, familie și copii, să nu fie abordate sau/și să nu cunoască o soluționare legislativă.

Obiectivele pe termen scurt sunt axate în perioada de implementare pe mai multe direcții, toate importante în cadrul discuției cotelor și a creșterii numărului de femei care să se implice politic. Proiectul a presupus astfel, în primul rând, identificarea femeilor doritoare să candideze la următoarele alegeri legislative. Apoi s-a axat pe sprijinirea celor care doresc să candideze, cu informații specifice problematicii feminine și în special privind participarea femeilor în politică. O axă importantă a fost activitatea de lobby în preajma partidelor politice pentru includerea pe listele electorale a candidatelor femei, pe locuri avansate, eventual în formula 2, 2, 2, deci candidații bărbați și femei înscriși alternativ pe listele electorale, inițiativă revoluționară la acea oră.

Activitățile prin care a fost construită această inițiativă dovedesc faptul că promotoarele programului urmăreau să capaciteze și să ofere unelte, soluții și încredere femeilor care ar fi dorit să intre în sfera politicului. Au organizat astfel: focus grupuri pentru analiza atitudinilor electoratului român, în special cel feminin, în privința creșterii numărului de femei în Parlament; ateliere de lucru pentru analiza activității femeilor membre ale Parlamentului, a realizărilor și a greutăților cu care s-au confruntat; întâlniri cu conducerile partidelor politice, în scopul sensibilizării lor asupra necesității reprezentării femeilor în Parlament; cursuri pe tema „Cum se conduce o campanie electorală" pentru femeile candidate în alegeri și pentru cei ce le susțin.

Acest proiect a fost încheiat cu succes, însă acel succes nu a fost multiplicat. Una dintre problemele identificate în cadrul inițiativelor organizațiilor de femei (chiar și în cazul protestului *Playoy*) este faptul că acestea nu au fost cunoscute sau duse mai departe de către autoritățile publice. Retrospectiv, femei implicate în programul WiD, Ana Maria Sandi, Livia Deac, Maria Șandor, au identificat mai multe tipuri de obstacole care au stat în calea multiplicării acestei inițiative. În primul rând, ele au menționat faptul că nu a fost o perioadă bună pentru acest tip de proiect, considerând că „era prea devreme" pentru 222 și asemenea obiective. De asemenea, anul 1995-1996 a fost an preelectoral, iar timpul pentru implicarea grupului-țintă în politică prea scurt. Acest lucru este corelat și cu faptul că nu a existat o bază solidă în cadrul societății la care el să rezoneze; femeile din România încă erau reticente la implicarea și participarea politică. Această reticență este accentuată și de faptul că, în ciuda elementului de noutate adus de proiect și a faptului că multe femei din partide politice au fost în grupul său țintă, proiectul nu a fost mai departe multiplicat în și de către partide. Patriarhatul din cadrul acestor organizații politice a întărit acea reticență a femeilor, așa cum am amintit în paginile anterioare. Un alt obstacol identificat de inițiatoare a fost însăși originea ideii și faptul că era „de împrumut", venind pe filieră vestică: „Am încercat să facem grupul 222. Ne-a dat ideea această o englezoaică, Lesley Abdela" (interviu cu A.M.S., 2012). Acest tip de parteneriat cu Occidentul a presupus și un tip de relație de subordonare din partea organizațiilor românești, Vestul impunând pe agendă priorități fără a ține cont de dezvoltarea și realitățile românești.

> *Nu era al nostru. Era o preluare.* Ideea a venit din Anglia. În Anglia au făcut mișcarea 222, le-a reușit. Ai tradiție sau nu. *Pentru noi era prea devreme. A rămas în cercul restrâns. Nu s-a dus mai departe și nu l-au preluat politicienii. Nici chiar politicienele*. L-au lăsat în ONG: o sărbătoare frumoasă care nu s-a perpetuat. Nu poți face 222 din nimic. Nu poți. *A fost o sărbătoare frumoasă, o idee minunată.* Asta a fost 222: un moment frumos în istoria feminismului postdecembrist care merită ținut minte, pus acolo, poate reluat înainte de alegerile din 2017, când va fi un alt parlament (interviu cu L.D.).

În ciuda tentei puternic feministe a acestui proiect, nu toate feministele au îmbrățișat ideea parității în politică. Fragmentarea feminismelor se poate vedea și în cazul inițiativei 222. Trebuie reținut faptul că în acea perioadă erau puține feministe în România, iar orice diferență de viziune se translatează într-o fragmentare care se putea simți mult mai ușor. Atunci când există o masă critică feministă numeroasă, aceste fragmentări își găsesc locul în diversitate.

> Nu mă interesează paritatea. A fost o propunere, 222, care susținea un parlamentar/o parlamentară. Dar nu mă ajută la nimic. O femeie care e acolo pentru că e femeie este doar o discriminare pozitivă. *O femeie care gândește ca un bărbat și e acolo, nu mă ajută la nimic*. Prefer niște bărbați care au trecut pe la cursurile Mihaelei Miroiu (interviu cu C.I.).

În ciuda obstacolelor identificate în cadrul inițiativei 222, rezultatele pozitive pot fi localizate la nivel individual, activitățile din cadrul programului reprezentând un punct de pornire în activismul feminist. Un exemplu este istoria personală a Dinei Loghin, președinta ȘEF Iași, care își corelează începerea activității în sectorul nonguvernamental cu participarea la cursurile organizate de PNUD în cadrul programului 222:

> Ele m-au invitat atunci deci la acel *curs care mi-a schimbat mie viața*, era un curs pentru campanii electorale pentru femei. [...] În '95 a fost seminarul acesta și atunci am hotărât să fac fundația [Șanse Egale pentru Femei – *n.m.*] (interviu cu D. L.)

Asemenea istorii personale sunt importante în nuanțarea evaluării cu privire la ce înseamnă succes sau impact al unor proiecte/programe cu miză feministă. Astfel, impactul la nivel individual asupra vieților unor femei activiste este un factor care de multe ori e trecut cu vederea în analize, deși ne ajută să înțelegem specificul activismului din anii '90.

Istorii personale: cum au devenit feministele... feministe?

În lucrarea *Stepping Out of Line. Becoming and Being a Feminist* (2004), Cheryl Hercus vorbește despre momentul de *click*[17] definit ca „un moment de adevăr. Șocul recunoașterii. Suroritate instantanee" (Hercus, 2004, p. ix). De obicei, aceste momente sunt prezentate de câteva feministe ca fiind epifanii (pur și simplu, în anumite contexte simt, înțeleg ce e feminismul și se solidarizează cu celelalte femei) sau din contră sunt cauzate de parcursuri intelectuale: „A fost o revelație, o bucurie, am continuat să citesc, să îmi caut materiale" (interviu cu R.D., 2009). În privința celor din urmă, acest parcurs se datorează unor texte feministe care, o dată citite, reușesc să aducă noi perspective asupra lucrurilor, o plusvaloare cunoștințelor deja deținute. De exemplu, Hercus amintește de citirea cărții lui Shulamith Firestone, *Dialectica Sexului* (1970), ca fiind momentul ei de *click*, în care a înțeles că societatea în care trăia era una dominată de bărbați.

Cu toate că acest moment pare a fi de scurtă durată, el este de fapt un întreg proces care de multe ori are la bază anumite lecții, atitudini, modele care au existat încă din copilărie. Această abordare a istoriilor personale privind momentul de început al „întâlnirii" cu feminismul ajută la înțelegerea dimensiunii cognitive a ceea ce înseamnă *a deveni* și *a fi* feministă. Acest parcurs este surprins în poveștile persoanelor intervievate și îmi permit relatarea altor fragmente care sunt relevante în acest sens:

> Voiam să îmi clarific mie însămi care e rolul pe care societatea îl atribuie – rolurile, de fapt – în cultura noastră, femeilor. Și atunci, evident, am început de la *propria experiență*, ce presiune simțeam din familie, din societate, chiar din rândul prietenelor mele. [...] *ține de tine, de perioada ta din copilărie*. *Ține de profilul meu personal*, pentru că întotdeauna am avut tentația să sar în ajutorul celor mai slabi. Eu eram apărătoare. Dar nu știu cum de m-am extins. Aveam

17. Termenul a fost utilizat prima dată în revista *Ms. Magazine* (1972), în articolul intitulat „*Click!* The Housewifes's Moment of Truth".

sentimentul că mă simt responsabilă și pentru *apărarea celor mai slabi* (*s.m.*) (interviu cu M.Ș.).

Alte feministe au avut contact cu feminismul prin intermediul unor persoane/prietene care erau feministe sau își puneau întrebări feministe, iar momentul lor de *click* a fost unul care s-a produs de fapt în etape, treptat. Acest lucru a fost predominant mai ales în cadrul grupurilor de prietene. În cazul Lilianei Popescu, de exemplu, acest moment a avut loc în Vest, în timpul studiilor masterale.

Unul dintre colegii mei m-a întrebat dacă eu consider că femeia este inferioară. Adevărul este că nu îmi pusesem niciodată problema asta, nu în termenii ăștia. Și am început să îmi pun întrebări, pe urmă discuții: cine spală vasele, cine se ocupă de chestiile casnice? Deci, întâi au fost colegii care aveau anumite probleme, întrebări pe care eu nu mi le pusesem înainte, pe urmă a fost profesoara Ursula Vogel. Am început să îi audiez cursurile și am mai început să citesc, iar a treia sursă au fost cărțile, pentru că aveam biblioteci și librării la dispoziție. Acesta a fost contactul meu cu feminismul. A fost în zona academică de fapt (interviu cu L.P.).

„Întâlnirea" cu feminismul, fie el pe teritoriul vestic sau în mediul academic, nu a fost de la început ușor acceptată sau tolerată. De exemplu, Mihaela Miroiu (re)amintește de vizita la Universitatea Princeton (1991) și de faptul că la librăria universității se vindeau cărți pe tematică feministă. Reacția a fost una negativă, una profund afectată de evenimentele politice ale spațiului/contextului din care venea ea.

Ce mofturi mai au și occidentalii ! Asta le mai lipsea, au de toate, n-au nici un fel de probleme, viața lor e bună, n-au trebuit să lupte cu satrapi și nu mai știu ce probleme să-și inventeze, iacă mai inventară una: filosofia feministă. [...] tot n-aveați voi alte probleme, ia să fi trăit voi în comunism vreo lună de zile, vă mai ardea vouă să ajungeți să faceți și filosofie feministă (interviu cu M.M.).

Este dificil să vorbim despre feminism fără feministe și despre feministe fără contextul personal și social în care ele erau ancorate. Istoriile acestea personale sunt importante, mai ales

dacă avem în vedere personajele-cheie ale mișcării. Mihaela Miroiu a fost/este un asemenea personaj. „Întâlnirea" ei cu feminismul a reprezentat în fapt „întâlnirea" altor persoane cu aceste teorii.

Am ajuns prin '96 în AnA și acolo am ajuns prin intermediul Mihaelei Miroiu. Am dat peste *Gândul umbrei*, am aflat de acolo că ținea niște cursuri la Facultatea de filosofie, am fost curioasă, am fost să vorbesc cu ea, am participat la curs. A fost interesant, apoi am stabilit o legătură personală și mi-a spus treci pe la AnA. [...] Evident că era o abordare foarte interesantă [cea din lucrarea *Gândul umbrei – n.m.*], foarte nouă, pe care nu o mai întâlnisem și cred că răspundea unor întrebări pe care nu mi le pusesem, dar pe care cineva și le punea în locul meu. M-a stârnit să cunosc autoarea, să aflu mai mult, să văd femeia aceea care îmi aducea în fața minții mele curioase o chestie atât de nouă și care cumva mă privea." (C. I., interviu)

Când Mihaela [Miroiu – *n.m.*] a plecat la Universitatea Cornell și a și intrat în contact cu povestea asta [a se citi, cu feminismul – *n.m.*], recunosc că a venit cumva peste noi. Băieții [din grupul de prieteni Cât-Mât – *n.m.*] la început au fost cumva reticenți, în mod onest: „Ce-ai, domnule, lasă-ne-n pace că nu e chiar așa...". Eu însă, de la primele informații, am deschis urechile. [...] Mihaela, regăsindu-se foarte tare în contactele pe care le-a avut în Statele Unite cu tot ce a asimilat ea pe tema asta, într-un fel ne-a contaminat, ne-a sensibilizat. Nu pot să văd o convertire. Culmea e că eu îi tot ceream cărți și parcurgeam, mă refer ca implicare, dar din punctul de vedere al studiilor, eu abia în '98, când a deschis studiile de gen, practic am fost la primul masterat, atunci m-am înscris pentru că, într-adevăr, atunci s-au coagulat, în mine cel puțin, o serie de lucruri (interviu cu A.J.).

Legătura mea cu feminismul și cu sociologia feministă a fost inițial o legătură de tip – frumos spus față de mine – oportunistă. Eu mi-am dorit să mă orientez spre sociologie. Am făcut matematică, nu mi-a plăcut și cochetam cu ideea de sociologie. În acest spațiu în care ne aflăm, Mihaela Miroiu își făcea doctoratul cu tatăl meu [Ludwig Grünberg – *n.m.*]. Și am asistat. Nu l-ați cunoscut, dar tatăl meu era un tip pasionat, temperamental,

închipuiți-vă ce ieșea cu Mihaela Miroiu și ieșeau niște discuții fabuloase! Îi ținea piept Mihaelei, care și ea era la începuturile feminismului. Așa am auzit eu de termenul în sine, și nu mai știu dacă Mihaela sau tata mi-a aruncat ca o provocare „de ce nu te-ai orienta și tu în direcția asta?". În sensul ăsta am spus că a fost un soi de oportunism. Habar n-aveam, nu m-a interest problematica femeilor, n-am avut o chemare de genul acesta. Mi-am spus: „Nu mai sunt la prima facultate, vreau să fac un doctorat, merg spre o zonă care e virgină, unde aș putea fi primadonă". Cred că a fost ceva de acest gen, să îmi găsesc un loc (interviu cu L.G.).

> Este general asumat faptul că identitatea feministă și activismul feminist sunt direct legate de o conștiință feministă (chiar dacă ea pornește sau nu dintr-o conștientizare la nivel personal). Femeile pot simți oprimarea într-un sistem patriarhal și pot împărtăși la nivel structural un set comun de experiențe (fără ca acest lucru să determine o singură categorie de femei). *A deveni feministă, în termenii lui Hercus (2004), este demersul unei femei a cărei conștiință a crescut până în punctul în care a putut vedea statutul său de ființă secundară într-un sistem patriarhal (care a ieșit „din somnul dogmatic") și care și-a identificat interese comune cu alte femei.* Acest lucru creează ceea ce în feminism numim „suroritate", acea legătură bazată pe empatie și acel altruism născut din dorința de a-și schimba soarta și, în consecință, și pe cea a altor femei. Acest model bazat pe identitate și pe personal induce și dezvoltă sentimentul de apartenență a unor persoane la anumite valori, idei.

În contextul nouăzecist, un context în care însuși termenul „feminism" era rar folosit și mult hulit în spațiul public, nu se pune problema unei „epifanii" conștiente și a unei dorințe de schimbare a sistemului patriarhal. Feminismul nu era prezent în discursul public sau în conștiința persoanelor pentru a putea fi ales dintr-un spectru ideologic. Faptul că el lipsea din mediul academic, activist și din spațiul public a reprezentat punctul forte, dar și punctul slab al mișcării feministe ce avea să apară. În acest sens, lipsa lui de pe piața cunoașterii românești denotă un statut de *tabula rasa*, prin urmare orice se putea crea în acest spațiu lipsă. În același timp, întâlnirea directă ce a avut loc cu teoriile feminismelor din Vest oferea posibilitatea învățării din greșelile altora. Cu toate că prezenta potențial, acest

lucru *nu* s-a putut realiza în tranziția românească, din mai multe motive:

Fragmentarea feminismului vestic; în momentul în care feministele din România au intrat în contact cu feminismul vestic, producția de cunoaștere în această arie era deja largă. Feminismele occidentale se aflau în plină eră (post)modernă și (post)feministă, în eră *backlash* și de început de val III. În România, predominante au fost teoriile politice feministe venite pe filon liberal. Acest lucru se datorează și perspectivei/poziționării unor anumite persoane în această arie, și aici o am în vedere pe Mihaela Miroiu, care prin evoluția sa profesională ulterioară a făcut din feminismul liberal un tip de feminism mainstream în spațiul românesc. Intelectual vorbind, pentru multe persoane care s-au implicat în zona societății civile sau a celei academice se face simțită o direcționare ideologică spre liberalism. Acest lucru este strâns legat de dictatura comunistă din care România tocmai ieșise. Revenind, fragmentarea feminismelor din Vest a restrâns și ea demersurile feministe și impactul lor politic în Est (România, în special).

Necunoașterea producției feministe românești din secolele XIX și XX; fără aceste repere istorice, feminismul a fost inițial considerat un element de noutate pentru spațiul intelectual românesc și un domeniu *tabula rasa*.

Contextul sociopolitic și climatul cultural, fragmentarea socială și slaba dezvoltare a societății civile;

Fiind la (re)început, feminismul românesc a fost unilateral dezvoltat, iar multe perspective (cea de clasă, de etnie, de orientare sexuală) au lipsit inițial din componența lui, acestea fiindu-i adăugate pe parcurs. Acest lucru este conectat cu punctul 3, și anume contextul social și cultural și faptul că, de exemplu, în perioada comunistă noțiuni despre comunitatea LGBT sau despre cea romă existau prea puțin: „Pentru mine prima infuzie de multiculturalism a fost când am participat la Conferința Mondială de la Beijing [1995 – *n.m.*]. Că una e să citești, alta e să stai o zi printre asiatice, printre africane, să stai seara și să simți lozincile feministe în diverse culturi (interviu cu L.G.).

În contextul românesc, lipsind un proces de luptă pentru drepturile femeilor, cele care au avut inițiativă feministă au fost

cazuri singulare, femei în majoritatea lor tinere (20-40 de ani), educate care au putut avea contact cu biblioteci din Vest (fie s-au deplasat acolo cu burse, fie au primit cărți de la prieteni aflați deja acolo):

> Feminismul a fost un aer proaspăt pentru mine. Mi-a atras atenția când am descoperit acele analize despre relația dintre gen și etnicitate, modul în care naționalismul construiește genul și face apel la feminitate, masculinitate atunci când încearcă să-și revendice legitimitatea, să aibă forță mobilizatoare și așa mai departe. A fost o căutare academică universitară, nu neapărat civică, și chiar deloc axată la începutul anilor '90 pe identificarea problemelor sociale (interviu cu E.V.).

Abia mai târziu, aceste persoane (femei în majoritatea lor) au creat în jurul lor grupuri care s-au coalizat și au acționat prin organizații, programe, inițiative (cum e cazul apariției Societății de Analize Feministe AnA, 1993), dar și programe universitare masterale cum au fost cele de la Școala Națională de Științe Politice și Administrative (1998) din București și cel de la Universitatea „Babeș-Bolyai" (2003)[18].

Acțiunile acestor femei/activiste nu erau datorate unei conștiințe feministe. Nu au conștientizat că „nedreptatea de a fi femeie" pe care o simțeau ar fi putut fi mai mult decât un sentiment, singular și personal, datorat unei anumite circumstanțe/unui anumit context. Așa cum reiese din discuțiile ce au avut loc în cadrul workshopului exploratoriu (2011), a deveni feministă

18. Enikő Vincze, despre înființarea programului masteral de la Cluj: „Încetul cu încetul, am reușit să aducem antropologia culturală la universitate, în '97 am creat un masterat la Facultatea de studii europene, iar apoi, în 2003, masteratul de studii de gen. Din nou a fost o conjunctură favorabilă. Nici acum nu-mi dau seama de ce tocmai atunci, probabil pătrunseseră și alte influențe. Chiar rectorul avusese contacte cu feminismul și cu studiile de gen prin drumurile sale. Li se părea că e bine să aibă așa ceva. Cu o jumătate de an înainte la primele noastre propuneri de a înființa un program de masterat, avea observații de genul: astfel de teme le discută femeile la o cafea în bucătărie. După câteva luni, era receptiv la propunere. E drept că am lucrat mult în 2002 și 2003, cei care am fost în grupul respectiv, vreo 10-12 colegi de la universitate" (Enikő Vincze, interviu).

în anii '90 nu ținea de o alegere conștientă, ci *se întâmpla*. Apare cu recurență în intervențiile participantelor la focus grup verbul „a se întâmpla": *se întâmpla* să dai peste o carte, *se întâmpla* să dai peste o prietenă care avea cunoștințe legate de acest subiect, *se întâmpla* să scrii un proiect care să cuprindă dimensiunea de gen. *Se întâmpla* să pornești „în aventura de a aduce femeile împreună" (interviu cu A.M.S.), chiar în condițiile contextului de diviziune masivă a societății, se întâmpla să existe conjuncturi favorabile ca un anumit proiect să se transforme în realitate. Acest lucru poate fi explicat și prin lipsa informațiilor (în primii ani de după Revoluție) cu privire la istoria feminismului românesc, care ajunge să fie cunoscut în momentul în care Ștefania Mihăilescu se întâlnește cu Mihaela Miroiu, Laura Grünberg și alte AnE (cu referire la membrele organizației feministe AnA). Aceste *întâmplări* aveau loc în contextul deschiderii către studiile vestice/occidentale. Mărturia Laurei Grünberg din volumul care istorisește activitatea ONG-ului AnA este relevantă în acest sens.

> De ce am intrat în acest proiect de construcție instituțională? Inițial, cu siguranță nu din grija pentru soarta femeilor din România sau conștientă că aș contribui, cum citesc acum prin materiale despre subiect, la discursurile alternative despre dezvoltare și democrație. Nu mă gândisem până atunci că femeile ar avea probleme diferite de ale bărbaților, nu aveam noțiunea sau experiența conștientizată a sexismului și nici cea mai mică idee despre civismul instituțional (civismul meu la acel moment fiind unul exclusiv privat). Nici din convingeri feministe (asumate, ca în cazul Mihaelei Miroiu, care recunoaște că era dintotdeauna o feministă, conștient sau nu) nu am început să pun umărul la mișcarea de femei din România. „Luarea de val" cred că ar caracteriza bine situația. [...]. Motivațiile mele diferă în mare de ale altora. Totuși, am avut ceva în comun: altruismul (Grünberg, 2008, p. 18).

Când am venit la universitate în '95, predând studii culturale, m-am întâlnit, *a fost o fericită întâlnire cu niște titluri feministe*, am început să citesc tot mai mult, am realizat că atâtea lucruri le gândisem sau le intuisem înainte, dar n-am avut un fundament teoretic pentru a le articula într-o anumită maniera, pentru a le gândi într-un anumit context, format,

într-un anumit cadru mental. *A fost o revelație, o bucurie*, am continuat să citesc, să îmi caut materiale (interviu cu R.D.).

Există însă și în cadrul respondentelor care au lucrat în domeniul egalității de șanse sau al drepturilor femeilor în acea perioadă de început persoane care nu se consideră feministe sau aleg perspectiva de gen ca fiind cea care li se potrivește mai bine. În această situație putem vorbi de persoane care nu au avut contact cu teoriile feministe, ci mai mult cu proiecte care vizau o componentă de gen. În urma interviurilor realizate și analizând istoriile personale și angajamentul față de feminism, s-a putut observa că acesta se traduce într-un angajament mai puternic atunci când persoana respectivă este interesată în teoriile feministe. Lecturile feministe pot stabili un angajament mai mare față de activism sau problematica de gen. Revenind, „nu sunt feministă, dar…" nu este o sintagmă care să țină strict de postfeminismul vestic, el există și în spațiul românesc și este prezent.

> Nu pot să spun că mă consider [feministă – *n.m.*]. Îmi place mai mult abordarea de gen. În momentul în care am auzit și am înțeles despre ce este vorba, mi-a plăcut mai mult și de aceea pot să spun că m-am și implicat. Pentru că aici vine ideea șanselor egale și ideea parteneriatului și a unor roluri sociale diferite, care se completează. [...] N-aș putea să spun că sunt o feministă. Nu sunt o activistă în zona feminismului. În toți acești ani, nu am fost (interviu cu D.P.).

Acest tip de mărturisire este sincer, asumat. Persoana intervievată nu întâlnește o problemă la nivel personal/individual, ea observă una la nivel colectiv, și anume „violența domestică". Lipsa acestei componente individuale – faptul că ea, ca femeie, nu a simțit nedreptate nici profesional, nici personal – nu reprezintă un input destul de puternic pentru o implicare activă. Implicarea sa în activitatea PNUD pe problematica de gen (în proiectul „Women in Development") vine și pe o formulă birocratică, fiind angajată în acel proiect, deci plătită pentru a lucra pe componenta de gen. După cum singură menționează, ea și-a făcut datoria profesională și pe parcursul acestui proiect a îmbrățișat ideile diferențelor de gen. Cu alte cuvinte, implicarea

sa în zona egalității de gen este una utilitaristă și nu vine din convingeri care să necesite timp și energie voluntară pentru a ajuta grupurile de femei. Ea continuă și menționează și distanțarea de activismul feminist:

> Eu nu am profilul unei activiste și nu l-am avut niciodată. [...] Am fost un suporter permanent, să spun, al mișcării care s-a generat atunci. Ce trebuie să rețineți, din punctul meu de vedere, și dacă vreți nuanțe din acestea informale și emoționale, a fost o perioadă romantică. O perioadă în care chiar se credea în finalitatea demersului respectiv. Eu nu am conceptualizat în această zonă, cum au făcut Mihaela Miroiu sau Laura Grünberg, care au avut preocupări să facă din asta chiar o teorie." (interviu cu D.P.)

La nivel individual, multe dintre persoanele intervievate au identificat probleme atunci când a venit vorba de modul în care sunt percepute sau au început să fie percepute din momentul în care s-au declarat feministe. A fi feminist(ă) nu este o identitate comodă în spațiul public. Acest lucru stă și la baza sintagmei (post)feministe „I am not a feminist, but" sau a discursului privind problematica de gen (care este mai comod decât sunt cele feministe). Consider că această presiune a percepțiilor care pot plana asupra unei feministe este un punct important în discuția privind impactul feminismului românesc în tranziție. În contextul unui antifeminism preventiv – care era adus în discuție de intelectuali/jurnaliști cu succes la public la acea vreme –, făcea ca lucrurile să fie mai dificile. Exista la acel moment un antifeminism preventiv din partea intelectualilor români, iar reacțiile contrare feminismului au legătură mai mult cu tot ceea ce înseamnă corectitudine politică și progresism. Aceste atitudini pot fi identificate la persoane precum Horia-Roman Patapievici, Cristian Preda, dar și jurnaliști precum Cristian Tudor Popescu (în 2008, acesta a publicat un articol cu titlul, dar și cu un conținut foarte sugestiv, „Femeia nu e om")[19]. Să te numești

19. În aceeași ordine de idei, Mihaela Miroiu își reamintește o dezbatere din 1996 în cadrul Colegiului Noua Europa: „S-a organizat odată la Colegiul Noua Europă o dezbatere despre feminism și antifeminism (cred că în 1996). Protagoniștii antifeminiști erau Adrian Paul Iliescu, Pleșu și cred că Horia Patapievici, nu mai știu foarte exact și nu vreau să dau

feministă într-un mediu ostil necesită curaj, dedicație și credința că ideile la care ai aderat pot într-adevăr aduce o schimbare. Feministele *undercover* sau cele care nu își spun așa în spațiul public sunt întâlnite mai mult în zona politicului[20].

Teoreticiene române precum Mihaela Miroiu (2004; Miroiu, Popescu, 2004), Laura Grünberg (2002) sau Liliana Popescu (2004) s-au pronunțat cu privire la mișcarea feministă românească din tranziție în termeni precum: „Încă nu am atins stadiul în care putem vorbi despre o mișcare feministă în România" (Miroiu, Popescu, 2004a, p. 298), „nu putem vorbi încă despre o avangardă politică feministă (ideologii, programe, politici de gen)" (Miroiu, Popescu, 2004b, p. 243); „mișcarea de femei [este – *n.m.*] încă disipată, nesolidară, fără un set minimal de obiective comune identificate și asumate și fără strategii coerente de colaborare și de acțiune" (Grünberg, 2002, p. 197). Se vorbește despre faptul că mișcarea de femei din România anilor '90 este mai degrabă caracterizată de o dorință de a crea o cultură democratică alternativă (Grünberg, 2008), fără a avea însă un interes din a deveni un factor prim de emancipare pentru femei, cele mai multe organizații fiind interesate de opere de caritate și de politici de protecție, necesare în context, dar fără rol emancipator (Miroiu, Popescu, 2004). Dacă mișcarea feministă valului I în România s-a raliat în mod natural tendințelor occidentale, feministele românce fiind în avangardă,

date false. De partea cealaltă eram Liliana Popescu, cu mine și Mara Marin, una dintre fetele tinere" (M.M., interviu).

20. Să luăm, spre exemplu, lucrarea coordonată de Andreea Paul (Vass), *Forța politică a femeilor* (2011), în care mai multe femei din sfera politicii povestesc despre experiențele lor. Deși cartea este publicată în 2011, aceste femei activează în partidele lor din anii '90, prin urmare este relevant să le amintesc în aceste rânduri. Printre aceste politiciene (49 au acceptat să publice), puține sunt cele care utilizează cuvântul „feminism", iar unele dintre ele îl folosesc cu teamă. Din 49 de femei din sfera politicii, doar 4 utilizează termenul „feminism" (Roberta Anastase – PDL, Maria Cabalău – PDL, Carmen Nemeș – PDL, Gabriela Crețu – PSD), iar din cele patru, doar o persoană și-l asumă complet (Gabriela Crețu); coordonatoarea volumului nu îl amintește, prin aceasta sugerând că atitutinea sa și intențiile cărții se delimitează de o direcție feministă, antipatriarhală asumată.

după momentul '90, influența vestică își pune decisiv amprenta asupra know-how-ului și a tipurilor de activități desfășurate de feministe. Ne aflăm în cadrul unei relații cu producția de cunoaștere vestică, o producție care în perioada tranziției s-a (auto)impus. În cadrul acestei dezbateri Est/Vest, influența Vestului este sesizată de către persoanele intervievate. Laura Grünberg (2008, p. 44) sintetizează:

> Mișcarea de femei [din România – *n.m.*] nu a apărut ca o necesitate impusă de jos, venită din niște nevoi comunitare formulate, revendicate și care să fie reprezentate de organizațiile de femei. Este o mișcare importată inițial, în ansamblul ei, adusă de organismele internaționale [...]. AnA și alte ONG-uri de femei au reușit apoi să își găsească propria identitate. Feminismul ca alternativă civică a fost inițial importat și nu creat-recreat din interior. Apoi, el și-a căutat și în oarecare măsură și-a găsit matca, specificul, autenticul. AnA în sine nu a fost „importată" de nicăieri, dar a fost clădită în contextul unui feminism teoretic de import, și nu al unui feminism activist *home made* (Grünberg, 2008, p. 44).

Concluzii

Când ne gândim la mișcări sociale sau la mișcarea de femei din anii '60, avem o percepție generală cum că acestea sunt în beneficiul cuiva, al unui grup de oameni care împărtășesc un set de valori comune și o serie de nevoi comune. Când ne gândim la aceste mișcări, ne imaginăm fenomene de masă, mulțimi, proteste, boicoturi. De prea puține ori ne gândim la modul în care au pornit acele mișcări și la faptul că (aproape întotdeauna) în centrul acestora au stat uneori câteva persoane. În ceea ce privește mișcarea feministă din România din primul deceniu postcomunist au existat câteva asemenea persoane cărora li s-a cuvenit a fi menționate numele și ale căror istorii de viață trăită în timpul tranziției ca femei și feministe merită cercetate și recunoscute. Din păcate, am putut intervieva doar pe câteva dintre acestea. Voi menționa însă numele frecvente care au intervenit în contextual interviurilor sau în alte surse de documentare, asumându-mi riscul omisiunii neintenționate:

Ștefania Mihăilescu, Anca Manolache, Mihaela Miroiu, Enikő Vincze, Laura Grünberg, Mădălina Nicolaescu, Adriana Băban, Livia Deac, Ana Maria Sandi, Maria Șandor, Despina Pascal, Reghina Dascăl, Marina Brucher, Daniela Rovența-Frumușani, Ghizela Cosma, Olivia Toderean, Dina Loghin, Liliana Popescu, Nicoleta Biţu, Renate Weber, Roxana Teșiu, Mariana Valeria Stoica, Minodora Cliveti, Anca Jugaru, Doina-Olga Ștefănescu, Cristina Ilinca, Otilia Dragomir, Alina Isac, Cristina Ștefan. Lor li s-au adăugat bărbaţi care au susţinut cultural, public sau politic feminismul primului deceniu: în plan academic: Aurel Codoban, Petru Iluţ, Ovidiu Pecican, Mircea Cărtărescu, Sergiu Vintilă, Vladimir Pasti, în plan cultural: Ion Bogdan Lefter, Mircea Cărtărescu, Sorin Alexandrescu, în plan editorial: Nicolae Lotreanu, Silviu Lupescu, Ovidiu Șimonca, în plan politic, Péter Eckstein-Kovács.

Procesul „de a deveni" feministă nu apare din neant și nu este exterior dezvoltării personale și unor preferinţe intelectuale. Astfel, unele respondente consideră că feminismul are rădăcini în structura personalităţii lor, evocând în acest sens amintiri. Alte respondente îl atribuie unui parcurs intelectual, în cursul căruia „s-au întâlnit" cu feminismul. Unele respondente au internalizat puternic feminismul și pentru ele aceste teorii le-au revoluţionat modul în care se raportau la cunoaștere, filosofie, la familie sau societate. Alte respondente consideră că feminismul a devenit doar o altă lentilă cu care pot privi lumea și s-au angajat în acest parcurs din anumite curiozităţi intelectuale sau „oportunităţi". Oricare ar fi cazul, un lanţ divers de alegeri și conjuncturi a favorizat întâlnirea acestor persoane și a dus la crearea de organizaţii și la implementarea de proiecte sau organizarea de proteste.

Acţiunea poartă amprenta personalităţii celor care o întreprind. Este drept, mișcarea feministă din tranziţie este fermentul, fie el și preponderent cultural, care a contribuit la (re)construcţia mișcării feministe după decembrie 1989, prin urmare are propriile ei limite. Are lipsuri în special în ceea ce privește diversitatea, inclusiv cea ideologică, fiind un feminism liberal. Așa cum am precizat, aceste elemente lipsă sunt datorate nu doar contextului, ci și numărului foarte mic de feministe în acea perioadă. Este importantă, prin urmare, înţelegerea faptului că procesul

parcurs de la personal la activism civic, procesul prin care câteva persoane „întâlnite" cu teoriile feministe au reușit să îl răspândească spre a genera capacitare în vieţile altor femei este un proces care necesită timp. În condiţiile unei societăţi civile incipiente în care nu exista cunoaștere a ceea ce înseamnă birocraţia unui ONG, în condiţiile în care feminismul a fost pentru aceste persoane o slujbă cu normă întreagă neplătită (în acest sens, vezi luptele AnEi de a supraviețui), în condiţiile în care rolurile lor de profesioniste, mame și soţii existau, pentru anii '90 „atât" au putut produce. Și nu este un „atât" mărunt, mai ales că putem să vedem astăzi o efervescenţă și o diversitate deosebite în cadrul mișcării feministe.

O altă concluzie importantă a acestei cercetări este aceea că femeile implicate sunt agenţi activi în schimbarea socială prin însuși acest proces de „aderare creativă la feminism". Aceste femei nu au fost implicate în mișcare datorită unor factori externi lor. Nu au invocat evenimente la nivel social care să le fi trezit această conștiinţă feministă. Ele nu au fost parte a unei „manipulări" sociale și nu au ales să activeze în sfera problematicii de gen din alte motive decât dedicaţia personală și convingerea că prin acţiunile lor pot aduce un plus de cunoaștere, că pot schimba ceva în vieţile altor femei, că le pot ajuta și pe altele să aibă parte de „revoluţii interioare" (Glorian Steinem, 2001) cum ele însele au avut. A deveni „feminista de serviciu" este uneori forma cea mai puternică a unui activism dedicat în ceea ce privește capacitarea femeilor. Renunţările personale și evenimentele personale care au putut favoriza sau nu anumite acţiuni sunt și ele demne de luat în calcul în analize când încercăm să surprindem mișcările sociale. De aceea am avut în vedere crearea activismului de tip academic.

Printre concluziile studiului meu se numără și faptul că femeile, chiar imediat după 1989, nu au fost lipsite de inițiative politice. Așa cum am prezentat în paginile anterioare, au existat demersuri în acest sens. La nivel micro, se poate spune că femeile au avut inițiative în domeniul politic, economic, în cel al educaţiei, doar că munca depusă de ele era în cadrul unor proiecte-pilot care nu au fost preluate ca politici publice sau au fost înăbușite de dominaţia masculină (în acest sens am în vedere partidele politice). Faptul că s-au angajat și au muncit pentru a

putea dezvolta o idee în spiritul implementării ei la scară largă de către instituţiile statului a fost şi un factor care a contribuit mai apoi la o dezamăgire cu privire la mişcarea feministă şi de femei. Privind înapoi, multe intervievate spun că ar repeta experienţa, că ar repeta unele proiecte, doar că aşteptările lor ar fi altele.

Subiectul (re)construcţiei feminismului în tranziţie poate fi abordat şi din alte unghiuri, care mie mi-au scăpat sau care nu s-au potrivit schemei de analiză. Unele dintre ele, care merită pe viitor cercetate şi dezvoltate, ţin de dimensiunea datelor cantitative existente. Fundamentul demersului meu a fost construit pe istoriile narative ale respondentelor şi pe baza lor am structurat informaţia.

Anexe

Anexa 1. Lista organizațiilor de femei/feministe din România în perioada 1815-1948 (Lista este întocmită după organizațiile prezente în documentele strânse de Ștefania Mihăilescu în cele două volume ale lucrării *Emanciparea femeii române*).

1815 — Buda
SOCIETATEA FEMEILOR ROMÂNE DIN BUDA
Are scopul declarat "de a contribui prin mijloace bănești la susținerea fondului școlilor naționale de rit ortodox din Regatul Ungariei".

1850 — Brașov
REUNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE DIN BRAȘOV PENTRU AJUTORUL CREȘTERII FETIȚELOR ORFANE ROMÂNE, MAI SĂRACE
Prin întreaga sa activitate Reuniunea se va integra în mișcarea de eliberare a românilor din Imperiul Habsburgic.

1867 — Iași
REUNIUNEA FEMEILOR ROMÂNE DE LA IAȘI

1877
1878 — Iași, Roman, Tecuci, Bârlad, Vaslui, Suceava, Piatra Neamț, Fălticeni, București
COMITETUL CENTRAL AL FEMEILOR
Comitete de femei pentru ajutorarea frontului în timpul Războiului de Independență.

1890 — Cernăuți
SOCIETATEA DOAMNELOR ROMÂNE DIN BUCOVINA
Îmbina lupta pentru emancipare cu lupta pentru eliberare națională. Lucra „pentru înaintarea culturii în special a învățământului la partea femeiască a poporațiunii române din Bucovina și pentru sporirea industriei de casă, pe care vrea să-l realizeze prin acordarea de stipendii, spre a spori cercetarea școalelor din partea copilelor, prin organizarea de expoziții și bazaruri de industrie de casă și prin mijlociri de vânzări a produselor industriale de casă." (Familia, nr 5, din 3/15 februarie 1891, în Mihăilescu, 2001: 12).

1893 — București
SOCIETATEA DE AJUTOR MUTUAL DE FEMEI "AJUTORUL", AFILIATĂ LA P.S.D.M.R.

1900 — Iași
SOCIETATEA "SPRIJINUL"
Are scopul "de a deștepta femeile muncitoare din ignoranță și inconștiență".

1904 — București
SOCIETATEA FEMEILOR ROMÂNE

1906 — București
ASOCIAȚIA CULTURA ȘI AJUTORUL FEMEII

1908 — Iași
ASOCIAȚIA UNIREA EDUCATOARELOR ROMÂNE
Au elaborat revista Unirea femeilor române, în care vor apărea primele studii de sociologie feministă.

1910 — București
SOCIETATEA ORTODOXĂ NAȚIONALĂ A FEMEILOR ROMÂNE (S.O.N.F.R.)

1911 — București
ASOCIAȚIA EMANCIPAREA FEMEII ROMÂNE
În 1913 își va schimba numele în Asociația Drepturile femeii și va scoate revista cu același nume; se afiliază la Alianța internațională a femeilor.

1912 — București
CERCUL FEMININ DE LA BUCUREȘTI
Organizează propaganda socialistă în rândurile femeilor.

1921 — București
CONSILIUL NAȚIONAL AL FEMEILOR ROMÂNE (C.N.F.R.)
Are rolul de a "stabili legături de simpatie și solidaritate între organizațiile de femei din România întregită". Afilieri internaționale: Consiliul Internațional al Femeilor cu sediul la Londra. Organizează Congresul Feminist Internațional, întrunit la Roma în mai 1923, Mica Înțelegere Feministă la care au aderat, în afară de România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, Bulgaria și Grecia.

1921 — București
ASOCIAȚIA GENERALĂ DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ
Sub tutela Asociației se găseau peste 60 de societăți de binefacere.

1926 — București
SOCIETATEA SCRIITOARELOR ROMÂNE
Au realizat Revista scriitoarei, (1929), își va schimba mai apoi numele în Revista scriitoarelor și scriitorilor români.

1927 — București
ASOCIAȚIA GENERALĂ A FEMEILOR FUNCȚIONAR PUBLIC

1929 — București
GRUPAREA NAȚIONALĂ A FEMEILOR ROMÂNE
Avea ca scop "să pregătească politicește femeia română" în vederea colaborării "la conducerea țării din toate punctele de vedere, în aceleași condiții ca și bărbatul".

1930 București
UNIUNEA FEMEILOR MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

1934 București, alte filiale în țară
COMITETUL ANTIFASCIST AL FEMEILOR
A avut numeroase comitete locale, inclusiv la sate; afiliat la Comitetul Mondial Antifascist al Femeilor; a antrenat femeile la manifestații antifasciste, pentru apărarea libertăților democratice.

1936 București
FRONTUL FEMININ
A organizat colecte pentru victimele fascismului, a antrenat femeile în manifestațiile de protest împotriva războiului

1944 Paris
ASOCIAȚIA FEMEILOR ROMÂNE DIN FRANȚA
A sprijinit mișcarea de rezistență din Franța, repatrierea deportaților români din nordul Transilvaniei etc.

1945 București
UNIUNEA FEMEILOR ANTIFASCISTE DIN ROMÂNIA
A avut un rol în antrenarea femeilor la refacerea țării după război.

1946 București
FEDERAȚIA DEMOCRATĂ A FEMEILOR DIN ROMÂNIA

1948 București
UNIUNEA FEMEILOR DEMOCRATE DIN ROMÂNIA (U.F.D.R.)
S-a implicat în consolidarea drepturilor câștigate de femei, dar și în soluționarea problemelor sanitare și de asistență socială.

Anexa 2. Consiliul Naţional al Femeilor, organizaţia de femei atașată Partidului Comunist Român

1957 București
CONSILIUL NAȚIONAL AL FEMEILOR
Organ de conducere a mișcării de femei din România.

1989 București

Anexa 3. Lista organizaţiilor apărute după decembrie 1989, conform *Catalogului organizaţiilor neguvernamentale din România active pe problemele femeilor*, realizat de UNDP, programul „Women in Development" (1994)

1989 – București

ASOCIAȚIA FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Apărarea drepturilor femeilor, familiei, bătrânilor; protecția copiilor orfani; protecția familiilor nevoiașe, a șomerilor; liant al mișcării de femei din România.

1989 – Târgu Mureș

LIGA PRO EUROPA, SECȚIUNEA FEMEI

Promovarea femeilor în viața publică, politică; implicarea femeilor în rezolvarea conflictelor;

1989 – București

ASOCIAȚIA FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Apărarea drepturilor femeilor, familiei, bătrânilor; protecția copiilor orfani; protecția familiilor nevoiașe, a șomerilor; liant al mișcării de femei din România.

1989 – București

UNIUNEA NAȚIONALĂ A FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Desfășurarea unor activități în rândul femeilor vizând responsabilitățile ce le revin în actualitatea economică, socială, culturală a țării; garantarea și apărarea democrației, a libertății de opinie și acțiune a tuturor organizațiilor de femei; stabilirea și dezvoltarea relațiilor cu organismele internaționale de femei; organizarea de acțiuni umanitare.

1990 – București

ANFDUR - ASOCIAȚIA NAȚIONALĂ A FEMEILOR CU DIPLOMĂ UNIVERSITARĂ DIN ROMÂNIA

ANFDUR - Asociația Națională a Femeilor cu Diplomă Universitară din România Acțiuni prin care femeile să-și redobândească demnitatea necesară împlinirii datoriei hărăzite de Dumnezeu: "să fie păstrătoare, purtătoare și transmițătoare a tezaurului spiritual al neamului"; activități prin care femeile cu diplomă universitară din România să determine înțelegerea necesității de identificare a conștiinței civice și implicării în viața socială a tuturor femeilor; schimbarea imaginii poporului român în țară și peste hotare; activități de colaborare cu toate femeile din lume.

1990 – Făgăraș

COMITETUL FEMEILOR PENTRU APĂRARE ȘI OCROTIRE

Protecție socială, participare directă și concretă la rezolvarea problemelor sociale ale femeilor, participarea directă în procesul inițierii și elaborării proiectelor de acte normative care vizează activitatea economică și socială în scopul contracarării marginalizării femeii, organizarea de activități sociale și economice concrete pentru ocuparea locurilor de muncă predominant feminine.

1990 – București

LIGA DEMOCRATĂ A STUDENȚILOR DIN ROMÂNIA

Asigurarea competenței profesionale ca singur criteriu de promovare în orice domeniu de activitate; îmbunătățirea sistemului de asistență socială și medicală vizând rezolvarea problemelor de maternitate și sprijinirea familiilor de tineri ce se află cuprinși în învățământul superior; apărarea libertăților democratice și drepturilor membrilor L.D.S.R.

1990 – Brașov

LIGA FEMEILOR DIN BRAȘOV

Îmbunătățirea imaginii femeii în societatea actuală; apărarea drepturilor sociale și economice; apărarea drepturilor sociale și economice; crearea de legi în sprijinul familiei mono și biparentale; apărarea drepturilor copilului; informații despre sănătate, planificare familială, pentru tineri, adulți și vârsta a treia; educația pentru sănătate, în școli (sexuală, SIDA, alcool, fumat, nutriție).

1990 – București

LIGA NAȚIONALĂ A FEMEILOR

Un nou statut și o nouă condiție a femeii.

1990 – București

ORGANIZAȚIA DE FEMEI DIN CADRUL P.S.D.R.

Îmbunătățirea statutului femeii române prin promovarea doctrinei partidului și a programului propriu; obiective: revalorizarea rolului femeii în cadrul familiei moderne; asigurarea accesului femeilor la posturi de decizie; asigurarea accesului femeilor în viața politică.

1990 – București

SOCIETATEA DE EDUCAȚIE CONTRACEPTIVĂ ȘI SEXUALĂ ROMÂNIA

Promovarea educației în domeniile contracepției și sexualității, organizarea activităților de planificare familială.

1990 – Constanța

SOCIETATEA "DEMNITATEA" A FEMEILOR DIN CONSTANȚA

Sprijină și îndrumă femeile pe linie juridică, de pregătire profesională și recalificare medicală, științifică, culturală; educarea tinerelor fete, introducând reforma prin colegiul "Sf. Ana", primul din țară cu profil economic (marketing, management, birotică, limbi străine).

1990 – București

SOCIETATEA INDEPENDENTĂ ROMÂNĂ A DREPTURILOR OMULUI

Protejarea efectivă a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

1991 – București

ASOCIAȚIA FEMEILOR DE CARIERĂ JURIDICĂ DIN ROMÂNIA

Activități legate de îmbunătățirea condițiilor de viață și de educare a femeilor și minorilor aflați în penitenciare; Realizarea unor conferințe cu teme cultural-juridice în școli și penitenciare.

1991 – București

ASOCIAȚIA FEMEILOR MANAGER DIN ROMÂNIA

Cooperare profesională, antreprenorială și de afaceri; încurajarea formării de întreprinderi mici private prin inițiativă feminină.

1991 – București

ASOCIAȚIA FETELOR GHIZI DIN ROMÂNIA

Educarea și promovarea fetelor și tinerilor femei.

1991 — București

INSTITUTUL ROMÂN PENTRU DREPTURILE OMULUI

Documentare, educare, formarea formatorilor, cercetare în domeniul drepturilor omului; în preocupările sale, un loc distinct revine drepturilor femeii.

1992 — București

ASOCIAȚIA FEMEILOR DEMOCRATE DIN ROMÂNIA

Promovarea unor soluții și inițiative privind asigurarea statutului de egalitate a femeii în viața socială; protecția femeii, a familiei și a cuplului; inițierea de studii și analize relevante pentru condiția femeii în societate; conlucrarea și cooperarea cu toate organizațiile neguvernamentale - pe plan național și

1992 — București

ARIADNA - ASOCIAȚIA FEMEILOR DIN PRESĂ, ARTĂ ȘI AFACERI

Stimularea participării femeilor la viața socială, politică, culturală a țării; schimb de experiență cu mișcarea de femei din lume; lobby feminin; susținerea în presă și în artă a valorilor feminine românești; susținerea drepturilor femeii; lupta cu marile probleme ale șomajului.

1992 — București

ASOCIAȚIA NAȚIONALĂ A FEMEILOR MEDIC DIN ROMÂNIA

Promovarea cooperării între femeile medic din România și femeile medic din alte țări; participarea la dezvoltarea științei medicale, realizarea educației medicale prin toate mijloacele; coordonarea efortului membrelor asociației pentru dezvoltarea nivelului socio-medical și cultural al tuturor femeilor; redobândirea demnității femeilor medic, încurajarea lor spre a-și

1992 — București

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ PENTRU DEZVOLTAREA ÎNGRIJIRILOR PALIATIVE

Ameliorarea calității vieții persoanelor aflate la sfârșitul existenței lor, cu obiectiv prioritar: populația vârstnică cu boli cronice și dependență.

1992 — București

ASOCIAȚIA ROMÂNĂ PENTRU DREPTURILE FEMEII

A face cunoscute și respectate drepturile civile, politice, economice, sociale și culturale ale femeii în concordanță cu instrumentele internaționale; protecția femeilor față de marginalizare, constrângere, discriminare, violență în familie și societate.

1992 — București

ASOCIAȚIA "SF. STELIAN", OCROTITORUL FAMILIEI

Ajutorarea copiilor străzii; prevenirea vagabondajului; ajutorarea familiilor foarte sărace, cu mulți copii.

1992 — București

CENTRE FOR DEVELOPMENT AND POPULATION ACTIVITIES

Crearea unui sistem de servicii de planificare familială în sectorul neguvernamental, pentru îmbunătățirea stării de sănătate a femeilor din România.

1992 — București

CONFEDERAȚIA NAȚIONALĂ A FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Respectarea, promovarea și apărarea intereselor profesionale, sociale, culturale ale membrilor săi, ale copiilor, tinerilor și bătrânilor; asigurarea respectării drepturilor fundamentale ale femeilor salariate.

1992 — Târgu Frumos

ORGANIZAȚIA FEMEILOR DIN TÂRGU FRUMOS

Respectarea, promovarea și apărarea intereselor profesionale, sociale, culturale ale membrilor săi, ale copiilor, tinerilor și bătrânilor; asigurarea respectării drepturilor fundamentale ale femeilor salariate.

1992 — București

SOCIETATEA DE COOPERARE INTERBALCANICĂ A FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Preocupări în domeniul sănătății, culturii, managementului.

1993 — București

ASOCIAȚIA MAGISTRAȚILOR DIN ROMÂNIA

Asociație profesională, nonprofit, nonguvernamentală, ale cărei activități vizează respectarea drepturilor omului în justiție, indiferent de sex, religie etc.; apărarea statului de drept, a principiilor constituționale vizând independența magistraturii; educația juridică a femeii în societate.

1993 — București

ASOCIAȚIA TINERELOR MAME "SFÂNTUL NICOLAE"

Asistență pentru mamă și copil; educație sanitară - planificare familială; crearea condițiilor optime pentru dezvoltarea și creșterea copiilor.

1993 — Craiova

CLUBUL SOROPTIMIST INTERNAȚIONAL CRAIOVA

Identificarea nevoilor femeilor din cadrul comunității locale, pentru ameliorarea condițiilor lor de viață; extinderea sprijinului acordat femeilor și familiilor lor la nivelul județului; promovarea spiritului Soroptimist de acțiune la nivelul țării, prin competențele conferite de Statut Comitetului de extensie.

1993 — Craiova

SOCIETATEA ABOLIȚIONISTĂ DIN ROMÂNIA

Acțiuni îndreptate contra prostituției, abuzului sexual, drogurilor, violenței de orice fel, traficului de copii și femei; studiul problemei forței de muncă feminine; studiul crizei culturii; ajutorarea copiilor și bătrânilor părăsiți sau în neputință materială; ajutorarea copiilor superdotați.

1993 — București

SOCIETATEA DE ANALIZE FEMINISTE "AnA"

Promovarea cercetării privind situația și poziția socială a femeilor în România; introducerea studiilor feministe și despre femei în programele universitate; crearea unei biblioteci specializate în literatură și studii feministe.

1993 — București

SOLIDARITATEA FEMEILOR DIN ROMÂNIA

Socio-umanitar, cultural, juridic, pentru protecția femeii în toate

1994
București
ASOCIAȚIA FEMEILOR CU PROBLEME DEOSEBITE
Ajutorarea femeilor în vârstă, singure, a șomerilor, a femeilor văduve cu copii; Protecția copiilor abandonați.
1994
București
CENTRUL ROMÂN DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE PENTRU TINERET "CRED"
Realizarea unei rețele de informare și documentare pentru tineret; reevaluarea locului și rolului femeii în societatea contemporană, în conformitate cu normele prevăzute în Declarațiile și Convențiile internaționale pentru eliminarea discriminării între sexe.
1994
București
ASOCIAȚIA PRO-FAMILIA (AFI)
Identificarea nevoilor femeilor din cadrul comunității locale, pentru ameliorarea condițiilor lor de viață; extinderea sprijinului acordat femeilor și familiilor lor la nivelul județului; promovarea spiritului Soroptimist de acțiune la nivelul țării, prin competențele conferite de Statut Comitetului de extensie.
1994
București
LIGA PENTRU INTEGRAREA SOCIALĂ A ȘOMERILOR DIN ROMÂNIA
1994
București
ORGANIZAȚIA CATOLICĂ DIN ROMÂNIA, FILIALA FEMEILOR CATOLICE
Asistență socială - bătrâni, copii, tineri, bolnavi, persoane singure (ajutoare spirituale și materiale); ocrotirea familiei - ajutor în munca preoților de evanghelizare, sprijinirea muncii spirituale a preoților în parohii.

Anexa 4. Organizaţii prezente cu proiecte pe problematica de gen în *Ghidul activităţii organizaţiilor neguvernamentale din România*, realizat de Societatea de analize feministe AnA (aprilie 2000)

Nr. crt.	Numele organizației	Orașul
1	Asociația Femeilor AnA	Oradea
2	Asociația Femeilor Ciocârlia	București
3	Asociația de Nursing din România	București
4	Asociația Femeilor – Liga pentru Drepturile Omului	București
5	Asociația Femeilor cu Probleme Deosebite	București
6	Asociația Femeilor din Reghin	Reghin
7	Asociația Femeilor Optimiste	București
8	Asociația Inventatoarelor din România	București
9	Asociația Moașelor din România	București
10	Asociația Națională a Femeilor din Mediul Rural	Brașov
11	Asociația Națională a Femeilor Medic din România	București
12	Asociația Doamnă pentru Drepturile Femeii	București
13	Brigada Fetelor – România	Ploiești
14	Club Maria – Asociația Femeilor din Domeniul Artelor, Profesiilor și Afacerilor	Alba Iulia
15	Clubul Femina	Ploiești
16	Comitetul Municipal al Femeilor București	București
17	Comitetul Femeilor pentru Apărare și Ocrotire	Brașov
18	Comitetul Județean al Femeilor din Maramureș	Baia Mare
19	Consiliul Național Consultativ al Femeilor din România	București
20	Femei, Acțiuni Pozitive, Toleranță, Educație	București
21	Feminitatea	Buzău
22	FEMINOR	Oradea

23	Forumul Ecumenic al Femeilor Creştine din România	Bucureşti
24	Fundaţia Acţiune pentru Sănătatea Femeilor	Bucureşti
25	Fundaţia Aura	Bucureşti
26	Fundaţia Română pentru Ocrotirea Tinerilor Fete	Bucureşti
27	Institutul Femeilor Bucureşti	Bucureşti
28	Liga Femeilor Braşov	Braşov
29	Liga Femeilor Creştine Ortodoxe	Râmnicu-Vâlcea
30	Liga Femeilor Gorjene „Aretha Tătărescu”	Târgu Jiu
31	Liga Naţională a Femeilor din Revoluţia din Decembrie 1989	Bucureşti
32	Liga pentru Apărarea Demnităţii Femeii	Bucureşti
33	Mişcarea Liberală a Femeilor Române	Bucureşti
34	Mişcarea pentru Planificare Familială „Vrancea”	Focşani
35	Organizaţia locală a Femeilor Târgu Frumos	Iaşi
36	Societatea Demnitatea Femeilor	Constanţa
37	Societatea Femeilor Ortodoxe din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului	Cluj-Napoca
38	Uniunea Nnaţională a Femeilor Creştine	Bucureşti
39	Asociaţia Pro-Familia (AFI)	Bistriţa
40	ARCA – Forumul Român pentru Refugiaţi Migranţi	Bucureşti
41	Asociaţia Femeilor Rome din România	Bucureşti
42	Asociaţia Partener pentru Schimbare	Bucureşti
43	Asociaţia Pro Femina	Vaslui
44	Asociaţia Regională a Femeilor Buzău	Buzău
45	Coaliţia pentru Sănătatea Reproducerii	Bucureşti
46	Forumul Femeilor Social-Democrate din România	Bucureşti
47	Fundaţia Tineri pentru Tineri	Bucureşti
48	Fundaţia IKON	Timişoara

49	Fundaţia Şanse Egale pentu Femei (Dina Loghin)	Iaşi
50	GENDER – Centrul de Cercetare a Identităţii Feminine	Bucureşti
51	Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului	Bucureşti
52	ARTEMIS	Cluj-Napoca
53	Uniunea Femeilor Bihor	Oradea
54	Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen: FILIA	Bucureşti

Anexa 5. Harta organizaţiilor prezente în *Ghidul activităţii organizaţiilor neguvernamentale din România*, realizat de Societatea de analize feministe AnA (aprilie 2000)

Bibliografie

Baumgardner, Jennifer; Richards, Amy (2000), *Manifesta: Young Women, Feminism and the Future*, Farrar, Straus and Giroux, New York.

Baumgardner, Jennifer; Richards, Amy (2004), *Grassroots: A Field for Feminist Activism*, Farrar, Straus and Giroux, New York.

Băluță, Oana (ed.) (2006), *Gen şi putere. Partea leului în politica românească*, Polirom, Iași.

Băluță, Oana (2013), *Feminism modern reflexiv*, Tritonic, București.

Băluță, Oana; Dragolea, Alina; Iancu, Alice (2007), *Gen şi interese. Teorii şi practici*. Polirom, Iași.

Berza, Tudor; Enache, Smaranda; Pașcu, Mircea Ioan; Salat-Zakarias, Levente; Șandor, Dorel; Vameșu, Ancuța; Weber, Renate (1997), *Democrația în România*, Humanitas, București.

Boje, David (2001), *Narrative Methods for Organizational and Communication Research*, Sage Publications, Londra.

Boari, Vasile; Vlas, Natalia; Murea Radu, (2012), *Intelectualii şi puterea*, Institutul European, Iași.

Bucur, Maria (2008), „Gendering Dissent: Of Bodies and Minds, Survival and Opposition under Communism", în Angela Britlinger, Natasha Kolchevska (eds.), *Beyond „Little Vera": Women s Bodies, Women s Welfare in Russia and Central/Eastern Europe*, Columbus, Ohio.

Bucur, Maria; Miroiu, Mihaela (2002), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice românești*, Polirom, Iași.

Buechler, S.M. (2006), „The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action", în David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell, Oxford, pp. 47-67.

Cheşchebec, Roxana (2007) „Reclaiming Romanian Historical Feminism. History Writing and Feminist Politics", în Francisca de Haan, Maria Bucur, Krassimira Daskalova (eds.), *Aspasia*, vol. I, Berghahn Journals, Oxford.

Ciupală, Alin (2003), *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Meridiane, București.

Ciupală, Alin (ed.) (2004), *Despre femei şi istoria lor în România*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti.

Cosma, Ghizela (2004), *Femeile şi politica în România. Evoluţia dreptului de vot în perioada interbelică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.

Critcher, Chas; Waddington, David; Dicks, Bella (1999), „Qualitative Methods and Welfare Research", în Fiona Williams, Jennie Popay, Ann Oakley (eds.), *Welfare Research. A Critical Review*, Routledge, Londra, pp. 73-93.

De Haan, Francisca; Daskalova, Krassimira; Loutfi, Anna (ed.) (2006), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, CEU Press, Budapesta.

Della Porta, Donatella; Caiani, Manuela (2009) *Social Movements and Europenization*, Oxford University Press, Oxford.

Della Porta, Donatella, Diani, Mario, (2006), *Social Movements. An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford.

Diani, Mario (1992), „The Concept of Social Movement", *The Sociological Review*, pp. 1-25.

Diani, Mario; McAdam, Doug (eds.) (2003), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*, Oxford University Press, Oxford.

Doboş, Corina (coord.); Jinga, Luciana M.; Soare, Florin S. (2010), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*, vol. I: *O perspectivă comparată*, Polirom, Iaşi.

Elliott, Jane, (2005), *Using Narrative in Social Research. Qualitative and Quantitative Approaches*, Sage Publications, Londra.

Fábián, Katalin, (2006) „Bridges across the Public-Private Divide. The Welfare-related Activism of Hungarian Women after 1989", Edith Saurer, Margareth Lanzinger, Elisabeth Frysak, Bonhau Koln, *Women's Movements: Networks and Debates in Post-communist Countries in the 19th and 20th centuries*, pp. 47-64.

Fábián, Katalin (2007), „Making an Appearance. The Formation of Women's Groups in Hungary", *Aspasia*, nr. 1, pp. 103-127.

Fábián, Katalin (2009), *The Contemporary Women's Movements in Hungary*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Freeman, Jo (1970), „The Tyranny of Structurelessness", *Berkeley Journal of Sociology*, 17, pp. 151-164 (*http://struggle.ws/pdfs/tyranny.pdf*, utima accesare în septembrie 2014).

Gal, Susan; Kligman, Gail (2003), *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, Polirom, Iaşi.

Gheonea, Elena-Simona; Gheonea; Valentin (2003), „Femeile în propaganda regimului comunist", în Cristina Liana Olteanu, Elena-Simona Cheonea, Valentin Gheonea, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Politeia-SNSPA, Bucureşti.

Giugni, Marco; McAdam, Doug; Tilly, Charles (ed.) (1999), *How Social Movements Matter*, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Gontarczyk-Wesola, E. (1997), „Women's Situation in the Process of Change in Poland", în Tanya Rene (ed.), *Anas Land. Sisterhood in Eastern Europe*, Westview Press, Oxford.

Goodwin, Jeff; Jasper, James; Polletta, Francesca (2001), *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*, University of Chicago Press, Chicago şi Londra.

Gould, Deborah (2009), *Moving Politics. Emotions and ACT UPs Fight against AIDS*, University of Chicago Press, Chicago şi Londra.

Grünberg, Laura (2002), *(R)evoluţii în sociologia feminist. Repere teoretice, contexte româneşti*, Polirom, Iaşi.

Grünberg, Laura (2008), *biONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*, Polirom, Iaşi.

Grünberg, Laura; Miroiu, Mihaela (1997), *Gen şi societate*, Alternative, Bucureşti.

Grünberg, Laura (coord.); Borza, Ioana; Văcărescu, Theodora-Eliza (2006), *Cartea Neagră a Egalităţii de Şanse între Femei şi Bărbaţi*, Societatea de Analize Feministe, proiect finanţat de Ambasada Regatului Ţărilor de Jos la Bucureşti prin Programul Matra-KAP.

Harding, S. (1989), „Feminist Justificatory Strategies", în A. Garry, M. Pearsall (eds.), *Women, Knowledge and Reality*, Unwin Hyman, Boston, pp. 189-201.

Harding, S. (1992), „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is «Strong Objectivity»?", *The Centennial Review*, 36, pp. 437-470.

Harding, S. (1993), „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is Wrong with Strong Objectivity?", în L. Alcoff, E. Potter (eds.), *Feminist Epistemologies*, Routledge, New York, pp. 49-82.

Henry, Astrid (2004), *Not My Mother's Sister. Generational Conflict and Third-Wave Feminism*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana.

Hemmings, Clare (2005) „Telling Feminist Stories", *Feminist Theory*, 6, pp. 115-139.

Holloway, Wendy; Jefferson, Tony (2000), *Doing Qualitative Research Differently. Free Association, Narrative and the Interview Method*, Sage Publications, Londra.

Hooks, Bell (2000), *Feminism Is for Everybody. Passionate Politics*, South End Press, Cambridge.

Houvouras, Shannon; Carter, J. Scott (2008), „The F Word: College Students Definitions of a Feminist", *Sociological Forum*, 23(2), pp. 234-256.

International IDEA (1997), *Democrația în România*, Humanitas, București.

Jderu, Gabriel (2012), *Introducere în sociologia emoțiilor*, Polirom, Iași.

Josselson, Ruthellen; McAdams, Dan P.; Lieblich, Amia (2003), *Up Close and Personal: The Teaching and Learning of Narrative Research (Narrative Study of Lives)*, American Psychological Association Books, Washington DC.

Kligman, Gail (1998), *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*, University of California Press, Berkeley.

Lieblich, Amia; Tuval-Mashiach, Rivka; Zilber, Tamar (2006), *Cercetarea narativă. Citire, analiză și interpretare*, Polirom, Iași.

Magyari-Vincze, Enikő (2002), *Talking Feminist Institutions. Interviews with Leading European Scholars*, Desire, Cluj-Napoca.

Mihăilescu, Ștefania (2001), *Emanciparea femeii române. Antologie de texte*, vol. I: *1815-1918*, Ecumenica, București.

Mihăilescu, Ștefania (2002), *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Polirom, Iași.

Mihăilescu, Ștefania (2004), *Emanciparea femeii române. Antologie de texte*, vol. II: *1919-1948*, Ecumenica, București.

Mihăilescu, Ștefania (2006), *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1929-1948)*, Polirom, Iași.

Miller, Jean Baker (1976), *Toward a New Psychology of Women*, Beacon Press, Boston.

Miroiu, Mihaela (1999), *Societatea Retro*, Trei, București.

Miroiu, Mihaela (2002), *Convenio. Despre natură, femei și morală*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (2003), *Guidelines for Promoting Gender Equity in Higher Education in Central and Eastern Europe*, UNESCO-CEPES, București.

Miroiu, Mihaela (2004), *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (2004a). „State Men, Market Women. The Effects of Left Conservatism on Gender Politics in Romanian Transition", *Feminismo/s*, 3, pp. 207-234.

Miroiu, Mihaela (2007), „Communism Was a State Patriarchy, Not a State Feminism", *Aspasia*, 1.

Miroiu, Mihaela (2010), „A Mind of Our Own. Gender Studies in Romania", *Aspasia*, 4, pp. 157-167.

Miroiu, Mihaela (2010a), „«Not the Right Moment!» Women and the Politics of Endless Delay in Romania", *Women's History Review*, 18(4), pp. 575-593.

Miroiu, Mihaela (2010b), *The Cicious Circle of Electoralism. Reflections on Democracy and Populism in Romania*, Russia and East European Institute and Department for Political Science, Indiana University, Bloomington.

Miroiu, Mihaela; Bucur, Maria (2002), *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii românești*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela, Liliana Popescu (2004), „Post-Totalitarian Pre-Feminism", în Henry F. Carey (ed.), *Romania since 1989. Politics, Economics and Society*, Lexington Books, Maryland, pp. 297-314.

Neaga, Diana Elena (2013) *Gen și cetățenie în România*, Polirom, Iași.

Oakley, A. (2000), *Experiments in Knowing. Gender and Method in the Social Sciences*, Polity Press, Cambridge.

Olteanu, Cristina Liana; Gheonea, Elena-Simona; Gheonea, Valentin (2003), *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Politeia-SNSPA, București.

Pasti, Vladimir (2012), „Criza elitelor naționale", în Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea (coord.), *Intelectualii și puterea*, Institutul European, Iași, pp. 97- 121.

Pasti, Vladimir (2006), *Noul capitalism românesc*, Polirom, Iași.

Pasti, Vladimir (2003), *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași.

Pasti, Vladimir; Ilinca, Cristina (2001), *Discriminarea de gen, o realitate a tranziției*, Institutul de studii ale dezvoltării, București.

Pasti, Vladimir; Miroiu, Mihaela; Codiță, Cornel (1997), *România – Starea de fapt*, vol. I, Nemira, București.

Pető, Andrea; Szapor, Judith (2004), „Women and «the Alternative Public Sphere» toward a New Definition of Women's Activism and the Separate Spheres in East-Central Europe", *Nora: Nordic Journal of Women's Studies*, 3(12), pp. 172-181.

Petrescu, Cristina (2008), „Cum ne-am recuperat trecutul recent. Interpretarea comunismului în sfera publică postcomunistă", în Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu (coord.), *Mobilitatea elitelor în România secolului XX*, Paralela 45, Pitești, pp. 339-391.

Polletta, Francesca (1999), „Snarls, Quacks, and Quarrels: Culture and Structure in Political Process Theory", *Sociological Forum*, 14(1).

Polletta, Francesca, Jasper, James M. (2001), „Collective Identity and Social Movements", *Annual Review of Sociology*, 27, pp. 283-305.

Popescu, Liliana (2000), „Integrarea europeană a României? Participarea politică a femeilor", *AnALize*, nr. 7, pp. 26-34.

Popescu, Liliana (2006), *Guvernare pentru şanse egale*, Tritonic, Bucureşti.

Popescu, Liliana, (2004), „Condiţia femeii în secolul XIX – începutul secolului XX", în Alin Ciupală, *Despre femei şi istoria lor în România*, Editura Universităţii din Bucureşti, Bucureşti.

Popescu, Liliana (2004a), *Politica sexelor*, Maiko, Bucureşti.

Rai, Shirin M. (2008), *The Gender Politics of Development. Essays in Hope and Despair*, Zed Books, Londra şi New York.

Ramazanoglu, C.; Holland, J. (2002), *Feminist Methodology. Challenges and Choices*, Sage Publications, Londra.

Roman, Cristina; Jinga, Luciana M. (coord.); Soare, Florin S. (coord.); Doboş, Corina (2011), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*, vol. II: *Instituţii şi practici*, Polirom, Iaşi.

Snow, D.A.; Soule, S.A.; Kriesi, H. (2006), *The Blackwell Companion to Social Movement*, Blackwell, Oxford.

Solomon, C. Robert (2008), „The Philosophy of Emotions", în Michael Lewis, Jeannette M. Haviland Jones, Lisa Feldman Barrett (eds.), *The Handbook of Emotions*, ed. A III-a, The Guilford Press, New York.

Sprague, J. (2005), *Feminist Methodologies for Critical Researchers. Bridging Differences*, AltMira Press, Oxford.

Solomon, C. Robert (2003), *Not Passion's Slave. Emotions and Choice*, Oxford University Press, Oxford şi New York.

Solomon, C. Robert (2004), *In Defense of Sentimentality*, Oxford University Press, Oxford, New York.

Ştefănescu, Doina-Olga, (2003), *Dilema de gen a educaţiei*, Polirom, Iaşi.

Ştefănescu, Doina-Olga; Miroiu, Mihaela, (2001), *Gen şi politici educaţionale*, Bucureşti.

Tarrow, Sydney (1994), *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tilly, Charles (1999), „From Interaction to Outcomes in Social Movements", în Marco Giugni, Doug McAdam, Charles Tilly (eds.), *How Social Movements Matter*, University of Minnesota Press, Minneapolis, pp. 253-270.

Vlad, Ioana; Iancu, Alice (2011) „New on the Scene: Innovations and Mismatches in Key Feminist Romanian Contributions during the Transition", *Gender. Journal of Gender, Culture and Society*, 1, pp. 125-140.

Viterna, J., Fallon, K.M. (2008) „Democratization, Women's Movements, and Gender-Equitable States: A Framework for Comparison", *American Sociological Review*, vol. 73, pp. 668-689.

Walby, Sylvia (1991), *Theorizing Patriarchy*, Basil Blackwell, Cambridge.

Walby, Sylvia (1997), *Gender Transformations*, Routledge, Londra şi New York.

Walby, Sylvia (2011), *The Future of Feminism*, Polity, Cambridge.

Wallach Scott, Joan (ed.) (1997), *Feminism and History. Oxford Readings in Feminism*, Oxford University Press, Oxford şi New York.

Zemon Davis, Natalie (1997), „Women's History in Transition: The European Case", în Joan Wallach Scott (ed.), *Feminism and History. Oxford Readings in Feminism*, Oxford University Press, Oxford şi New York, pp. 79-105.

Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000

Ioana Vlad

Introducere

Scopul acestui studiu este discutarea evoluțiilor înregistrate în organizarea grupurilor pentru drepturile femeilor, în contextul perioadelor pre- și post- aderare a României la Uniunea Europeană (UE). Am ales anul 2000 ca punct de plecare pentru această discuție întrucât el marchează atât începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, cât și începutul unor schimbări semnnificative în modul de acțiune și influență a organizațiilor și grupurilor pentru drepturile femeilor.

Prezenta lucrare se bazează pe datele colectate și analizate în cadrul proiectului de cercetare „Civil Society and the State. Analyzing Public Debates on Gender and Environmental Issues in Post-Communist Romania". Datele constau în 36 de interviuri semistructurate cu activiste și activiști din 27 de organizații și grupuri din domeniu (vezi anexa 1), dar și documente organizaționale (rapoarte de activitate) și documente publice ale organizațiilor (luări de poziție, scrisori deschise, manifeste, studii) și autorităților (stenograme ale dezbaterilor parlamentare, proiecte de lege, rapoarte ale comisiilor parlamentare). Spațiul activist pentru drepturile femeilor a fost definit ca incluzând atât organizații feministe și pentru drepturile femeilor, cât și organizații pentru drepturile omului, care au dezvoltat de-a lungul timpului programe pentru drepturile femeilor. Granița

acestui domeniu al mișcării pentru drepturile femeilor s-a lărgit de-a lungul timpului și s-a intersectat de numeroase ori cu mișcarea mai cuprinzătoare a organizațiilor pentru drepturile omului, precum și cu mișcarea pentru drepturile romilor și cea LGBTQ(Lesbian, Gaz, Bisexual and Transgender Questioning). Astfel de intersecții au constat în participarea la aceleași acțiuni și evenimente, uneori co-organizate (vezi anexa 2), dar și în fluiditatea sau suprapunerea organizațională, constând în migrarea de activiste sau personal de la un grup la altul, sau apartenența membrilor la mai multe organizații din domeniu.

Totuși, pentru o mai bună înțelegere a ceea ce voi numi mișcare de femei în România, este necesară o contextualizare a acesteia, printr-o scurtă expunere a situației inegalităților de gen după căderea regimului comunist în 1989, în felul în care este aceasta reflectată de studiile întreprinse în mediul academic și cel al organizațiilor civice de profil.

Relații de gen în perioada postcomunistă

Studiile asupra situației femeilor în perioada postcomunistă au avut în vedere în primul rând transformările relațiilor de gen în raport cu regimul politic, social și economic anterior. După cum remarcă Fuszara în cazul Poloniei (2000, p. 261), schimbarea de regim a permis întreprinderea și apariția de cercetări și teoretizări privind aspecte ale vieții femeilor în perioada comunistă, relevând ierarhiile de gen existente pe piața muncii, în structurile de conducere politică, dar și în spațiul domestic (Gal, Kligman 2000, 2003; Miroiu, 2004; Pasti, 2003). Comparația ante/post anii '90 a relevat o serie de schimbări, uneori deloc benefice pentru situația economică și socială a femeilor. În literatura asupra regiunii postcomuniste s-a vorbit despre pierderi semnificative în ceea ce privește drepturile și infrastructura socială, precum scăderea dramatică a numărului de creșe și grădinițe[1]

1. Potrivit *Anuarului Statistic* din 2012, numărul total de grădinițe publice din țară este de 1.367. *Anuarul statistic* din 2006 (p. 327), unde putem observa comparativ în perioada 2000-2006 situația învățământului preșcolar, arată că numărul de grădinițe a scăzut constant de la un an la altul (http://www.insse.ro/cms/files/Anuar%20arhive/serii%20de%20date/2006/ASR_2006.pdf, accesat la data de 30 mai 2014). În 1990, numărul de grădinițe publice era 12.529 (Băluță, 2007, p. 116).

sau efectele genizate ale disponibilizărilor datorate restructurării economice, constând în ocuparea femeilor în sectoarele privatizate ale pieței muncii, slab sindicalizate, instabile și prost plătite (Miroiu, 2004).

Totodată, femeile ca subiecți politici nu s-au bucurat de reprezentarea politică și sindicală de care au beneficiat bărbații concentrați în anumite ramuri ale fostei industrii socialiste (industria grea, minerit), ci au fost invizibilizate. După cum remarcă unii autori, acest proces a fost favorizat de slaba prezență a femeilor în spațiul politic. O explicație încearcă să ofere Gal și Kligman, care observă că perioada postcomunistă a cunoscut răsturnări valorice, politicile și discursurile fiind profund definite în antiteză față de regimul anterior. Acest fapt e vizibil în ceea ce privește reglementarea accesului la avort, care în statele în care fusese interzis a fost liberalizat (România), iar în cele în care fusese anterior permis a fost interzis (Polonia) (Gal, Kligman, 2003, p. 48). Printr-un mecanism similar de inversiune, spațiul civic și spațiul politic au suferit o redefinire a importanței lor, rezultând în feminizarea celui dintâi și masculinizarea celui de-al doilea: mediul civic dezvoltat după căderea comunismului a concentrat în mare măsură femeile, al căror acces la strucuturile de guvernare a scăzut semnificativ. Astfel,

> femeile au fost active în politica de opoziție din Cehoslovacia, Polonia și din alte țări, dar au fost foarte rar purtătoare de cuvânt ale conducerii. Însă atunci când politica parlamentară a devenit un forum de afirmare a puterii și a influenței, societatea civilă a ajuns să fie considerată relativ slabă și mai puțin atrăgătoare pentru bărbați. După 1989, societatea civilă a devenit din ce în ce mai mult o arenă de luptă politică a femeilor; politica națională a rămas fieful bărbaților (Gal, Kligman, 2003, p. 130).

Cu alte cuvinte, odată ce Parlamentul a căpătat o putere reală, prezența femeilor în acel for a scăzut drastic (Fuszara, 2000, p. 272; Grünberg, 2000, p. 307). De altfel, un studiu din 2013

al Autorităţii Electorale Permanente arată că, spre deosebire de cota de reprezentare de 30% din perioada comunistă, în legislatura 1990-1992, procentul femeilor din Parlamentul României a scăzut la 4,9%, cu greu crescând în legislatura 2012-2016 la 11,5%[2].

Pe linia inversării valorice menţionate mai sus şi consistent cu slaba prezenţă politică a femeilor, Enikő Vincze argumentează că, în perioada postcomunistă, unul dintre discursurile publice persistente a opus „artificiala" ordine de gen din perioada comunistă unei ordini de gen dintr-o „epocă de aur", anterioară acelui regim şi constând în întoarcerea femeilor la rolurile „naturale", domestice şi reînvierea valorilor familiei tradiţionale (Vincze, 2002, p. 181). Observaţia lui Vincze ne indică un cadru discursiv pentru transformările suferite de relaţiile de gen în perioada postcomunistă, teoretizate de Pasti (2003) şi Miroiu (2004) drept „patriarhat modern". Aceşti autori arată că respingerea egalitarismului comunist a fost însoţită de „trecerea masivă a femeilor în situaţie de dependenţă economică de bărbaţi, fie fiindcă multe au devenit casnice, fie pentru că au venituri mult mai mici, sub limita de supravieţuire (Miroiu, 2004, p. 230).

Totodată, vorbind despre invizibilitatea publică a unor experienţe cu precădere feminine, subiectul violenţei împotriva femeilor a cunoscut o adresare târzie pe agenda politică în România şi a fost încriminat ca atare abia prin Legea nr. 217/2003. Deşi voi discuta mai detaliat într-o altă secţiune evoluţia acestei problematici, este important de menţionat că, înainte de înfiinţarea, în 2003, a Agenţiei Naţionale pentru Protecţia Familiei, statul nu colecta sistematizat date legate de amploarea violenţei în familie. Studiile existente cu privire la anii 1990, întreprinse de organizaţii nonguvernamentale, se bazează pe raportările profesioniştilor din domeniile medical şi legal şi arată că violenţa exercitată de parteneri asupra femeilor este un fenomen larg răspândit şi slab combătut de instituţiile statului. Astfel, estimările pentru 1993-1994 ale Institutului de Medicină Legală,

2. Autoritatea Electorală Permanentă, Direcţia Studii, Documentare şi Monitorizarea Procesului Electoral, 2013 (http://www.ajpsil.ro/Documente/COJES/evolutie_femei_parlament.pdf, accesat la data de 30 mai 2014).

furnizate special la cererea delegaţiei Minnesota Advocates for Human Rights, întrucât astfel de statistici nu făceau parte din procedurile instituţiei, arată că 28% dintre femeile ce căutau asistenţă medicală la spitalul Institutului de Medicină Legală fuseseră bătute de partener (Minnesota Advocates for Human Rights, 1995, p. 6). Mai mult, profesioniştii consultaţi de delegaţia organizaţiei menţionate au apreciat că statisticile oferite reprezintă doar o mică parte din cazuri, în condiţiile în care multe femei abuzate nu raportează cazurile sau îşi retrag ulterior plângerile făcute la poliţie (Minnesota Advocates for Human Rights, 1995, p. 7). După cum arată câteva cercetări desfăşurate la începutul anilor 2000, violenţa domestică este considerată de respondenţi mai degrabă o problemă ce trebuie gestionată în familie, de către soţi sau rude, în vreme ce un procent mai mic consideră că poliţia ar trebui să intervină în astfel de cazuri (*Barometrul de Gen*, 2000; CPE, 2003)[3].

Deşi această reprezentare a situaţiei violenţei asupra femeilor în familie sau cuplu în anii '90 nu poate fi comparată cu cea existentă în perioada comunistă, întrucât nu există date colectate în acest sens, raportul discutat mai sus introduce problema creşterii violenţei domestice în perioade de criză şi transformări sociale majore. Instabilitatea economică, creşterea şomajului şi a abuzului de alcool, precum şi problemele de locuire ce au caracterizat perioada de tranziţie sunt identificate drept cauze ale răspândirii acestui fenomen care afectează cu precădere femeile (Minnesota Advocates for Human Rights, 1995, p. 9).

În acest context de restructurare economică şi socială cu efecte diferite pentru bărbaţi şi femei, ne putem întreba în ce au constat eforturile organizate la nivel cetăţenesc, de societate

3. Potrivit *Barometrului de Gen*, 63% dintre respondenţi cred că problemele legate de violenţa asupra partenerului de viaţă trebuie gestionate în cuplu sau de către rude, în vreme ce 28% consideră că poliţia ar trebui să intervină. Potrivit unei cercetări întreprinse de Centrul Parteneriat pentru Egalitate în 2003, 41% consideră că ar trebui să intervină rudele, în comparaţie cu 33% care cred că ar trebui să intervină poliţia.

civilă, de a pune presiune asupra instituţiilor statului şi de a produce schimbarea acestei ordini de gen nou-instituite.

Cadrul legislativ, între presiuni externe și presiuni interne

Legislaţia şi instituţiile pentru combaterea discriminării de gen şi promovarea egalităţii între femei şi bărbaţi s-au dezvoltat începând cu anul 2000: au fost adoptate legi specifice, completate ulterior de mai multe ori şi au fost înfiinţate Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării (CNCD) (2001), Agenţia Naţională pentru Egalitatea de Şanse între Femei şi Bărbaţi (2004), Agenţia Naţională pentru Protecţia Familiei (2003), cu atribuţii în domeniul violenţei domestice, cât şi Comisii pentru egalitate de şanse în cele două camere ale Parlamentului (la Senat în 2003 şi la Camera Deputaţilor în 2004)[4].

Totuşi, influenţa asupra autorităţilor române în adoptarea acestor măsuri a fost aproape exclusiv atribuită organizaţiilor supra- sau internaţionale, precum Uniunea Europeană sau Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU). Acesta este fenomenul pe care Mihaela Miroiu îl numește feminism politic roomservice, în speţă

> impunerea unei legislaţii sensibile la problematica de gen în ţările central- şi est-europene prin autoritatea unui actor politic internaţional, în particular european, înainte de recunoaşterea publică şi de prezenţa în programele politice interne a unei asemenea necesităţi şi problematici (Miroiu, 2004, p. 257).

În continuarea acestei perspective, alte cercetări care se apleacă asupra procesului de adoptare a acestui tip de legislaţie arată că necesitatea unor astfel de legi a fost justificată de iniţiatorii din mediul politic prin apel la normele europene şi internaţionale, în contextul procesului de aderare la Uniunea

4. Vezi Anexa 3 cu privire la legislația și cadrul instituțional pentru egalitate de gen create după 2000.

Europeană (Chiva, 2009; Borza, 2010). Potrivit studiului lui Borza, racordarea legislaţiei româneşti la directivele europene reflectă marginalitatea problematicii de gen, o dată prin faptul că adoptarea a fost sistematic întârziată, iar în al doilea rând prin faptul că dezbaterea din jurul acestui subiect a avut un caracter exclusiv, organizaţiile de femei fiind ignorate în acest proces (Borza; 2008, p. 2010)

În discuţia privind organizarea şi impactul organizaţiilor de femei şi feministe în anii ’90, teoreticienii şi cercetătorii feminişti români analizează critic grupurile din domeniu. Mihaela Miroiu susţine revendicarea unui sens *hard* al puterii, înţeles drept „putere asupra puterii”, şi nu „puterea de a da putere” (capacitare), asociat cu interpretările feministe asupra conceptului venite dinspre etica grijii. Această observaţie este făcută în contextul unei anumite evaluări a formelor de acţiune din spaţiul civic pentru drepturile femeilor. Potrivit autoarei,

> [î]n iluzia că micropoliticile „capacitării” sunt calea cea mai semnificativă pentru feminism, am ratat exact reprezentarea intereselor femeilor în marile redistribuiri (reîmpărţeli) care au avut loc în tranziţie. Am dezvoltat un feminism al societăţii civile, cu rol preponderent cultural şi etic. Pe lângă faptul că o astfel de abordare a însemnat o aruncare în marginalitate, acest tip de feminism nu a devenit politic, nu a devenit ideologie de masă (Miroiu 2004, 255).

În mod similar, Laura Grünberg (2000, p. 324) critică ONG-urile de femei ca fiind ocupate să ajute femeile, fără însă a le emancipa, şi că sunt concentrate mai degrabă pe nevoile practice decât pe problematizarea politică strategică a relaţiilor de gen. Lipsa de racordare şi marginalitatea organizaţiilor de femei în raport cu instituţiile statului, cu spaţiul mai larg al societăţii civile postcomuniste, dar şi cu marile transformări sociale şi problemele femeilor în anii ’90 sunt aspecte recurente în reflecţiile critice ale autoarelor menţionate. Această ruptură percepută este concis şi pertinent exprimată de Laura Grünberg, cercetătoare şi activistă feministă, una dintre iniţiatoarele, în 1993, a primei organizaţii asumat feministe, AnA:

> M-am întrebat foarte serios cum a fost posibil şi un anumit tip de decalaj între ce se întâmpla în societate în anii ăia şi ce se făcea în AnA. Dacă te uiţi în urmă şi încerci să faci analiză, era mineriada şi noi aveam programul cu educaţia nonsexistă. (interviu cu L.G. data interviului)

Cu toate că în ceea ce privește măsurile legislative pentru combaterea inegalităţilor de gen s-a pus un accent substanţial pe lipsa de impact a organizaţiilor de femei, unele cercetări din ultimii ani ilustrează o schimbare semnificativă de perspectivă în tratarea relaţiilor dintre instituţiile statului şi astfel de organizaţii. Spre exemplu, Cisar şi Vrablikova (2010) argumentează, pe baza unei cercetări efectuate în rândul grupurilor din domeniu, că procesul de aderare a Cehiei la Uniunea Europeană a constituit pentru acestea o oportunitate de intervenţie politică prin ceea ce Tilly şi Tarrow numesc mecanism de certificare, adică legitimarea de la nivel supranaţional a unui actor politic ce acţionează la nivel naţional (vezi şi Guenther, 2011, p. 873). A doua dimensiune a acestei ferestre de oportunitate constituite de aderarea la UE a constat în posibilitatea actorilor din plan domestic de a acţiona la nivel european, spre exemplu prin reţelele de lobby formate în jurul instituţiilor europene, precum European Women's Lobby. Apoi, procesul de aderare a deschis o oportunitate şi din punctul de vedere al resurselor, înlocuind cu finanţări europene fondurile americane care au constituit principala modalitate de supravieţuire a ONG-urilor în anii '90 (vezi şi Kapusta-Pofahl, Ha ková, Koláøová, 2005, cu privire la efectele schimbării surselor principale de finanţare în Cehia). Alte lucrări publicate recent se centrează pe formele de organizare şi de acţiune ale organizaţiilor şi coaliţiilor preocupate de drepturile femeilor, în contextul politic şi social local, răspunzând la diferite tipuri de obstacole şi dificultăţi, deci încercând să producă schimbare într-un mediu mai mult sau mai puţin ostil (Irvine, 2007, 2012; Spehar, 2012; Krizsan, Popa, 2013; Fábián, 2009, 2013). Spre deosebire de reprezentările discutate mai sus asupra organizaţiilor de femei din anii '90 şi din prima parte a anilor 2000, această direcţie de cercetare le pune în centru ca actori politici activi.

Mișcare socială versus ONGizare

Unul dintre aspectele cel mai des discutate în literatura privind organizaţiile de femei în ţările postcomuniste a fost cel al ONGizării. Acest termen e folosit pentru a desemna dinamica prin care ONGurile sunt absorbite într-o relaţie cvasiexclusivă cu finanţatorii, de care depind pentru supravieţuirea organizaţională, în detrimentul dezvoltării funcţiei mobilizatoare şi participative care caracterizează de obicei organizaţiile mişcării sociale. Conform ipotezei ONGizării, fondurile externe au contribuit la cultivarea anumitor forme organizaţionale: grupuri mici, formalizate şi profesionalizate, care au învăţat jocul finanţărilor (Jacobsson, Saxonberg, 2013, p. 6) şi care se centrează fie pe advocacy, fie pe furnizare de servicii (Guenther, 2011; McMahon, 2001). Această perspectivă este în acord cu ipoteza dezvoltată de Tarrow şi Petrova (2006), conform căreia în societăţile postcomuniste putem vorbi despre un anumit tip de activism, care este tranzacţional, nu participativ. Pornind de la nivelul scăzut de participare civică în ţările postcomuniste, indicat de gradul scăzut de voluntariat şi de suspiciunea faţă de ONGuri, cei doi autori argumentează că activismul dezvoltat în acest context este caracterizat de „ţeserea de relaţii între grupurile societăţii civile şi între acestea şi partidele politice şi decidenţi" (Tarrow, Petrova 2006, p. 7). Centrat la nivelul elitei politice, activismul tranzacţional se distinge de cel participativ, definit ca „magnitudinea potenţială şi efectivă a participării individuale şi de grup în viaţa civică, activităţi ale grupurilor de interese, vot şi alegeri" (Tarrow, Petrova, 2007, p. 6).

Potrivit lui Kriesi (1996), care dezvoltă o tipologie a organizaţiilor asociate mişcărilor sociale, putem distinge între organizaţii ale mişcării (*social movement organizations* – SMO), organizaţii de suport, asociaţii ale mişcării şi partide şi grupuri de interese. Acestea se diferenţiază în funcţie de două criterii: măsura în care angajează beneficiarii mişcării sau „baza" într-o acţiune colectivă şi măsura în care angajează autorităţile statului într-un proces revendicativ. Organizaţiile mişcării sociale sunt cele care îndeplinesc ambele criterii, pe când asociaţiile mişcării, în care sunt incluşi furnizorii de servicii sociale, deşi

orientate către beneficiari, nu sunt orientate și către autorități; în schimb, partidele și grupurile de interese, deși orientate către stat, nu îndeplinesc și funcția de mobilizare, conform acestei tipologii. Minkoff (1999), o altă cercetătoare a organizațiilor mișcărilor sociale, distinge între patru tipuri de grupuri, în funcție de tactica principală de acțiune: organizații de protest, care angajează tactici disruptive precum marșuri sau ocupări, organizații de advocacy, care folosesc mijloace convenționale de acțiune (lobby, litigii), furnizori de servicii, care operează prin programe direcționate către beneficiarii mișcării și grupuri culturale (festivaluri de arte, biblioteci, muzee, producție media).

Critica ONGizării în defavoarea politizării sau ca substitut al politizării se înscrie în imaginea mai generală cu privire la tipurile de activități ale organizațiilor de femei și feministe din spațiul postcomunist – implicarea la nivel comunitar și caritabil, concentrarea pe ajutorare și nu pe emancipare prin contestarea rolurilor de gen, reticența organizațiilor de a se defini ca având un rol politic, lipsa de contact cu femeile pe care se presupune că le reprezintă și nu în ultimul rând marginalitatea în spațiul societății civile (Grünberg, 2000; Miroiu, 2004a). Această evaluare indică, după cum remarcă della Porta și Diani urmând-o pe Flam (2001), o instituționalizare timpurie a mișcărilor sociale în procesul de democratizare din Europa de Est, sub influența fondurilor publice și private disponibile (della Porta, Diani, 2006, p. 246).

Sintagma „instituționalizare timpurie" sugerează aplicarea unui model de evoluție a acestor grupuri conform căruia mișcările sociale apar ca urmare a unor preferințe societale puternice pentru schimbare și sunt susținute de comunitățile cărora li se adresează. Totuși, pe măsură ce își îndeplinesc obiectivele sau obiectivele apar ca fiind dificil de atins, organizațiile trec printr-un proces de profesionalizare și birocratizare, devenind izolate de baza lor de suport și din ce în ce mai dependente de sprijinul financiar al elitelor. Profesionalizarea, caracterizată de o conducere dedicată integral mișcării, de resurse provenind din afara grupului pe care mișcarea pretinde că îl reprezintă, de un număr mic de membri sau de membri „pe hârtie" și de pretenția de a vorbi în numele categoriei pe care o reprezintă în fața autorităților (McCarthy, Zald, 1987, p. 375), are efecte de control

social, prin procese de cooptare. Prin cooptare se înțelege compromisul cu sistemul politic, adică renunțarea la scopurile radicale în schimbul încorporării politice a organizațiilor mișcării sociale. Astfel, profesionalizarea, însoțită de adoptarea unor tactici mai puțin confruntaționale, „dispersează posibilitățile radicale ale contestării" (McCarthy, Zald, 1987, p. 385), ducând la integrarea în procesul politic formal, deci transformând outsiderii în insideri (vezi și Jenkins, Eckert, 1986; Staggenborg, 1988). Totuși, după cum argumentează Staggenborg, deși organizațiile profesionalizate folosesc tactici mai puțin disruptive decât grupurile informale, acest fapt indică încorporarea cererilor mișcării sociale în spațiul public și politic, drept revendicări legitime (Staggenborg, 1988, p. 604).

Fără a contesta acuratețea acestui diagnostic, bazat pe sondaje și interviuri în rândul organizațiilor de femei din anii '90, datele colectate prin cercetarea de față, privitoare la o diversitate de grupuri apărute începând cu jumătatea anilor '90, indică faptul că organizațiile din domeniu aplică în paralel o multitudine de tactici pentru a-și îndeplini scopurile. Ceea ce voi încerca să susțin în studiul de față este că aceste grupuri și-au extins de-a lungul timpului (pe parcursul anilor 2000) repertoriul tactic pentru a îngloba, ca urmare a contextului politic, dar și a unor factori organizaționali și personali, alte tipuri de acțiuni decât cele care le alcătuiau inițial profilul. Printre tacticile adoptate de grupuri anterior centrate pe furnizare de servicii, advocacy sau cercetare se numără și protestul. Importanța discutării unor astfel de schimbări în repertoriul tactic al organizațiilor constă în necesitatea de a analiza în mai mare detaliu modul în care se modifică de-a lungul timpului raportarea acestor grupuri la stat și factorii care conduc la astfel de schimbări. Dacă lucrările cercetătorilor români cu privire la anii '90 vorbesc despre astfel de organizații ca fiind puțin preocupate de „marea politică", mai degrabă pasive și necritice față de stat, faptul că se pot proba, după cum voi încerca să arăt în secțiunile următoare, existența unor strategii de rezistență și trecerea la un comportament mai confruntațional față de autorități aduce o contribuție la cunoașterea privind spațiul civic al luptei pentru drepturilor femeilor.

În literatura privind mișcările sociale, mai precis în direcția de cercetare numită modelul procesului politic, componenta principală care diferențiază mișcările sociale de alte forme de agregare a acțiunii colective, precum partide politice sau grupuri de interese, este acțiunea non-instituțională. Unul dintre primii proponenți ai acestui model, Doug McAdam, critică modelul explicativ dominant anterior, cel al mobilizării resurselor, pentru lipsa distincției între grupuri excluse din politica instituționalizată și grupuri ale căror resurse politico-economice le permit să se asigure că interesele lor sunt luate în considerare în procesul de luare a deciziilor (McAdam, 1982, p. 24). Lipsa de acces la canalele formale de luare a deciziilor politice determină grupurile excluse să recurgă la forme neconvenționale de participare politică, constând în acțiuni demonstrative sau confruntaționale precum boicoturi, demonstrații, ocupări de spații publice sau adunări publice (Kriesi, Koopmans, Willem, 1995). Pornind de la acest tip de observație, acțiunea de protest (*protest event*) devine unitatea de analiză a evoluției mișcărilor sociale într-o bună parte a literaturii de specialitate. De altfel, studiile comparative asupra acestor fenomene au drept abordare metodologică analiza acțiunilor de protest prin intermediul cercetării cantitative a articolelor de presă (Kriesi *et al.*, 1995; Koopmans, Statham, 1999; Koopmans, Rucht, 2002; Ferree *et al.*, 2002).

Această abordare a fost criticată de mai mulți teoreticieni din domeniu, din cauza înțelegerii limitate a mișcărilor sociale ca mișcări de protest (Zald, 2000; Staggenborg, Taylor, 2005). Atât Zald, cât și Staggenborg și Taylor argumentează că, prin echivalarea mișcărilor sociale cu acțiunea politică disruptivă, sunt ignorate expresiile colective mai puțin vizibile sau spectaculoase precum acțiunile de lobby, campaniile publice, conferințele de presă, dar și activitățile culturale sau chiar inițiativele din interiorul sistemului politic (Zald, 2000, pp. 4-5). De altfel, Taylor și Staggenborg, în cercetarea lor asupra mișcării de femei din Statele Unite, observă că, deși organizațiile mișcării au continuat să fie active și după scăderea mobilizării în masă din anii ’60 și ’70, a persistat opinia potrivit căreia feminismul a murit. Or, această percepție se datorează asocierii exclusive a mișcărilor sociale cu valuri sau cicluri de protest (Staggenborg, Taylor, 2005, p. 37; vezi și Taylor, 1989). Potrivit celor două

cercetătoare, definirea mișcărilor sociale trebuie să dea seama și de procesele de formare și negociere a identităților colective și trebuie să se extindă dincolo de organizațiile formale, pentru a include *comunități ale mișcărilor sociale*, înțelese ca o varietate de actori slab conectați, cuprinzând activiști individuali, organizații, aliați instituționali, instituții alternative, furnizori de servicii și grupuri culturale, adică pe toți cei care împărtășesc și sunt angajați în lupta respectivei mișcări (Staggenborg, Taylor, 2005, p. 40). Lărgind astfel definiția și interesul de cercetare asupra acestui fenomen complex, putem studia nu doar mișcările de protest, ci și mecanismele prin care mișcările sociale supraviețuiesc perioadelor de acalmie civică. Aceste mecanisme sunt conceptualizate de Taylor (1989) drept „structuri de hibernare”, care leagă ciclurile de protest, adică mobilizările de masă, prin „rețele activiste preexistente, un repertoriu existent de scopuri și tactici și o identitate colectivă care justifică opoziția feministă” (Taylor, 1989, p. 770).

În Europa de Est, în literatura postcomunistă despre activismul și participare civică apar recurent expresii de dezamăgire în legătură cu faptul că schimbarea de regim nu a fost însoțită de apariția mișcărilor de masă, în particular a celei de femei (vezi Grünberg, 2000; Miroiu, 2004; Guenther, 2011; Nyklová, 2013). În cazul Cehiei, Nyklová (2013) notează preocuparea cercetării feministe în legătură cu definirea activismului de profil în termeni de mișcare – este sau nu mișcare; ce îi lipsește pentru a o putea considera în acest fel; dacă nu este mișcare, atunci cum am putea să o numim? Feministele din mediul academic intervievate de Nyklová menționează în repetate rânduri fragmentarismul scenei feministe, acesta indicând lipsa identității colective, de unde lipsa mișcării sociale, care se definește și prin această componentă. Sloat (2005, p. 444) și Fábián (2009, pp. 114-116) discută de asemenea – prima într-un articol comparativ asupra statelor postcomuniste, iar a doua în cazul Ungariei – relațiile de competiție, rivalitate și noncooperare dintre grupurile angajate în activismul pentru drepturile femeilor, indicându-le drept obstacole în calea eficienței acțiunilor lor.

Toate acestea trimit însă la un tip particular de înțelegere a mișcărilor sociale, o dată ca fiind echivalente cu mișcările de

protest de masă și în al doilea rând ca reprezentând actori perfect cooperanți și coordonați. Argumentul meu este că această interpretare indică un proces de idealizare a mișcărilor sociale occidentale, care devin în mod excesiv o măsură-etalon, indiferent de context. După cum arată Carol Mueller în studiul său asupra grupurilor care au constituit ceea ce astăzi este generic numit feminismul valului II, conflictul este un aspect integrant al mișcărilor sociale. Împrumutând de la Alberto Melucci conceptul de rețele submerse, Mueller investighează procesul de negociere și renegociere identitară din cadrul grupurilor activiste din anii '60 și '70 din Statele Unite. Astfel, aceasta face distincție între identitatea colectivă fluidă și în permanentă transformare din cadrul rețelelor submerse și identitatea afișată în cadrul discursului public, când mișcarea iese la suprafață din „laboratorul său cultural" și devine actor istoric, moment în care apare ca unificată și neconflictuală (Mueller, 1997, pp. 169-170).

Implicația metodologică a unei astfel de perspective este centrarea pe nivelul *mezo* al mișcărilor sociale, adică pe dinamica organizațională și interorganizațională, care variază de la cooperare, la competiție și uneori conflict, dar care ne ajută să înțelegem mișcările sociale în complexitatea lor, dincolo de versiunea lor idealizată drept actori unificați (Rucht, 2006).

În secțiunile următoare voi discuta transformările prin care consider că au trecut organizațiile de femei și feministe atât în ceea ce privește relațiile dintre ele, cât și în relație cu autoritățile statului. Prin urmărirea dinamicii prin care grupurile din domeniu își modifică sau își extind repertoriul de tactici, dar și a condițiilor în care au loc procese de cooperare între acestea, argumentez că putem înțelege mai bine tipurile de interacțiune cu instituțiile statului și putem contextualiza succesele rețelei de organizații pentru drepturile femeilor, în eforturile lor revendicative.

Universul cercetării

Înainte de a trece la analiza relației organizațiilor pentru drepturile femeilor cu instituțiile statului sunt necesare o scurtă

analiză a acestor grupuri și o expunere a modului în care au fost selectate.

După cum am specificat și în secțiunea anterioară, este justificată o abordare la nivelul mezo al mișcărilor sociale, posibilitatea de a obține o imagine cât mai comprehensivă asupra dinamicii interacțiunilor cu statul fiind îmbunătățită dacă investigația pornește de la analiza activității organizaționale. În stabilirea granițelor domeniului de cercetare am urmat abordarea realistă a analizei de rețele, care se bazează pe percepțiile actorilor asupra componenței spațiului activist. Spre deosebire de abordarea nominalistă, care folosește ca punct de plecare în selecția cazurilor un anumit set de criterii pentru stabilirea apartenenței la rețea, abordarea realistă se bazează pe definirea granițelor sferei activiste de către actorii înșiși, care își recunosc reciproc apartenența la un efort comun (Diani, 2002, p. 176). Am pus în practică această strategie prin metoda bulgărelui de zăpadă, extinzând domeniul de cercetare atât pe baza interviurilor, în care activiștii au fost rugați să numească aliații organizaționali în acțiunile lor, cât și pe baza scrisorilor publice semnate colectiv. Această abordare are avantajul de a dezvălui alianțele dintre diferite organizații, pe diverse dimensiuni ale activității lor. De exemplu, discutând cu o persoană dintr-o organizație de advocacy și furnizare de servicii, am putut identifica legăturile pe care aceasta le are atât cu alți furnizori de servicii, cât și cu alte grupuri de advocacy, chiar dacă cele două seturi de actori nu erau direct conectate unele cu altele.

Componența rețelei rezultate prin aplicarea acestei strategii de selecție include organizații și grupuri cu vechime, structuri, dimensiuni, orientări ideologice și tactice diverse. Astfel, am desfășurat interviuri în cadrul unor organizații profesionalizate, înființate în a doua jumătate a anilor '90 sau la începutul anilor 2000, fie furnizoare de servicii, fie centrate pe advocacy, fie ambele, precum Asociația pentru Promovarea Femeii din România, Centrul Parteneriat pentru Egalitate sau Institutul Est-European de Sănătate a Reproducerii. Totuși, rețeaua identificată cuprinde și grupuri de dată mai recentă, unele profesionalizate, precum Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice (apărut în 2008), altele informale, precum Ladyfest/F.i.a (2005) sau Biblioteca Alternativă (2010).

Cooperare, rezistență și conflict în relația cu statul[5]

După cum am menționat în secțiunea precedentă, organizațiile pentru drepturile femeilor și-au modificat sau și-au extins de-a lungul timpului repertoriul tactic, adică totalitatea mijloacelor prin care grupurile angajate social caută „să obțină sau să împiedice o schimbare" prin interacțiuni de contestare între grupuri cu interese diferite, aflate în competiție (Taylor, Van Dyke, 2010, p. 269). Aceste transformări tactice sunt puternic legate de contextul politic local și de relația cu autoritățile. În cele ce urmează voi încerca să ilustrez astfel de direcții de schimbare și să discut factorii care le-au determinat. După cum notam anterior, în linie cu alte cercetări recente (Jacobsson, Saxonberg, 2013; Krizsan, Popa, 2013), organizațiile angajează o multitudine de tipuri de acțiuni pentru a-și îndeplini scopurile de schimbare socială, fiind dificil să aplicăm distincția statică operată de Kriesi sau Minkoff între grupuri furnizoare de servicii, grupuri de advocacy, de protest sau culturale.

Organizații furnizoare de servicii

Voi discuta pentru început dinamica tacticilor din cadrul organizațiilor furnizoare de servicii pentru victimele violenței domestice. Poziția acestora naște în mod particular dileme și contradicții în ceea ce privește raportarea la autorități, dată fiind dependența de acestea, nu atât în termeni de resurse financiare, cât în termeni de cooperare interinstituțională pentru intervenția în situații de violență. Activitatea organizațiilor din acest domeniu depinde de comunicarea și coordonarea cu și între o multitudine de servicii publice, cu rol de prevenire, preluare, pedepsire și asistare în astfel de cazuri, printre care: Direcția Generală de

5. Această secțiune este bazată pe articolul „Organizational Development and Change in Romanian Women's Rights Groups: In between Personal, Inter-Organizational and Contextual Factors", publicat în *Analele Universității din* Oradea, pp. 223-234.

Asistență Socială și Protecția Copilului, Autoritatea de Sănătate Publică, Institutul Medico-Legal, Poliția, unitățile de primire a urgențelor etc.

În aceste condiții, grupurile furnizoare de servicii își pot periclita activitatea dacă își exprimă fățiș atitudinea critică față de instituțiile statului. Spre exemplu, reprezentanta unei astfel de organizații mi-a descris în cadrul interviului eforturile sistematice de a asigura buna colaborare cu și între autorități:

> Cum să zic, metoda asta a ciocănitorii, tot timpul să-i bați la cap, să le spui că există, pentru că autoritățile nu prea vin să te curteze sau să-ți întindă mâna. Într-un fel, noi ne-am asumat asta, că noi suntem vocea victimelor și avocatul cazurilor de violență; și dacă asta înseamnă să păstrăm sustenabilitatea serviciilor sociale, misiunea noastră este să mergem în fiecare lună, sau să le scriem, sau să le prezentăm ce facem, povești de caz, păstrând confidențialitatea, proiecte la care lucrăm, proiecte mai mari. Și da, am trecut la început prin fiecare comisie, am fost înființați, desființați, am fost întrebați „de ce vreți asta?" Pentru că noi am vrut să înființăm adăpostul cu bani publici, și am zis clar: pentru că este un drept al victimelor, este obligația statului român să facă asta. […] Până în ziua de astăzi suntem singurii care avem serviciile finanțate total de autoritățile publice și asta înseamnă informare și consiliere, înseamnă adăpost și centru dedicat agresorilor familiali. Eu văd un triunghi oarecum obligatoriu, mai ales că s-a schimbat legea și agresorii sunt obligați la consiliere, dar încă o dată, ar fi fost mai greu să cer bani pentru centrul agresorilor, dacă eu nu aș fi făcut înainte 3-4 de ani voluntariat pur și simplu cu o echipă care vrea să facă asta […] Și asta contează pentru autorități, pentru că te prezinți în fața lor cu niște rezultate și îți scoți în evidență dorința de a reuși și seriozitatea. Și n-am avut nici un comentariu (interviu cu E.M.).

Totuși, nemulțumirea față de modul în care statul gestionează agenda legată de prevenirea și combaterea violenței domestice se manifestă în cazul altor organizații din domeniu prin refuzul de a împărtăși cunoașterea acumulată în ONG. Începând cu a doua jumătate a anilor '90, fondurile externe au contribuit la dezvoltarea diferitelor tipuri de expertiză în sectorul nonguvernamental. Activiștii și personalul din organizații au participat la sesiuni de formare prin care și-au dezvoltat competențe de organizare și de advocacy. După adoptarea primei legi pentru

combaterea violenței domestice (217/2003), autoritățile publice au căutat să beneficieze de cunoașterea acumulată de ONG-uri. În vreme ce majoritatea organizațiilor furnizoare și-au împărtășit expertiza în efortul de a contribui la crearea unui sistem de comunicare și funcționare integrat, alte ONG-uri au perceput această pretenție de asistare gratuită ca fiind nedreaptă, în contextul unui sprijin politic scăzut pentru activitățile lor. Spre exemplu, reprezentanta unei organizații a relatat o astfel de situație:

> Noi am fost contactați de niște organizații [instituții publice] din Constanța; deci ei trebuiau să deschidă acolo un adăpost, vă dați seama?!? Incredibil așa ceva, trebuiau să deschidă un adăpost în Constanța, nu știau cum să facă acest lucru și au ajuns să ne contacteze pe noi în Timișoara. Nu știau să facă efectiv niște proceduri pentru adăpost, nu știau ce trebuia să se întâmple acolo. […] Și i-am rugat să se documenteze, le-am pus la dispoziție și câteva materiale pe care le aveam noi și cam atât, asta a fost tot ceea ce am putut face pentru ei, pentru că toată lumea se așteaptă să faci asta gratuit și noi nu eram dispuși să facem lucrul ăsta (interviu cu A.D.).

După cum reiese din citatul de mai sus, frustrarea profesioniștilor din ONG-uri în legătură cu lipsa de sprijin din partea statului și cu incompetența percepută a acestuia a determinat o reticență în privința cooperării. Această percepție, exprimată în mai multe interviuri, ne ajută să înțelegem abordarea antreprenorială dezvoltată de unele dintre organizațiile pentru drepturile femeilor. După cum argumentează Ghodsee (2004), pe urmele lui Petras (1997, 1999), agențiile internaționale de asistență pentru dezvoltare care au finanțat organizațiile pentru drepturile femeilor în statele postcomuniste din Europa de Est și-au putut promova astfel agenda neoliberală prin favorizarea externalizării unor proiecte legate de sănătate, educație și asistență socială dinspre stat înspre ONG-uri, contribuind la demantelarea funcției sociale a statului și transferarea responsabilității pentru aceste servicii la nivel comunitar (2004, pp. 737-738). Această perspectivă a competiției dintre stat și ONG-uri pentru finanțarea proiectelor sociale pare să fie împărtășită de unele dintre organizațiile care și-au început activitatea în anii ’90, mai ales în contextul menționat mai sus, al acumulării de

cunoaștere și expertiză în sectorul nonguvernamental. Fragmentul de mai jos este foarte relevant în acest sens:

> [D]acă toate serviciile, dacă aceste Direcții de Asistență Socială ar fi fost organizații de tip *grant giving*, care să dea bani, și toate serviciile să fie făcute în comunitate de organizații independente, de tip ONG sau profit, pe tip de licitație, atunci toată lumea era echidistantă de primării și fiecare venea în funcție de prioritățile primăriei cu cereri de bani pe nevoile identificate în comunitate. Dar în momentul în care ei deja au o structură pe care o finanțează, care prestează servicii directe către anumite grupuri-țintă, orice alt serviciu care apare pe piață este în competiție directă pentru resursele respective (interviu cu M.P.).

Pe de altă parte, dependența de fonduri externe pentru proiecte legate de combaterea violenței domestice a implicat sustenabilitatea precară a serviciilor sociale astfel create (adăposturi, linii telefonice de urgență, servicii de consiliere psihologică și legală). Această situație a dus la strategii diferite în sectorul organizațiilor furnizoare: unele au devenit competitive în sectorul privat și au început să creeze programe generatoare de profit pentru a-și susține serviciile sociale, altele și-au redus activitatea și au închis în cele din urmă adăposturile construite prin proiecte (Raportul Coaliției VIF, 2004, p. 25). Dintre acestea din urmă, unele s-au reorientat dinspre furnizarea de servicii către activități de advocacy:

> A fost seria asta de proiecte pe care am tot făcut-o, de dezvoltare de servicii, finanțate din exterior, care n-a fost urmată de atragerea unor fonduri constante care să ne mențină serviciile și am ajuns la concluzia că este nerațional din punct de vedere managerial să mai facem servicii atâta vreme cât n-avem garanția că putem face servicii pe o perioadă de timp constantă, serioasă, ca să aibă un impact la nivelul beneficiarului, la nivelul comunității, la nivelul organizației. Și atunci ne-am deplasat către activități care sunt mai ușor de făcut, ca activitățile de lobby, advocacy, monitorizare, că ele merg unele cu altele împreună, după părerea mea. Nu necesită fonduri foarte mari și nu necesită fonduri constante, deci poți să faci o lună pe an monitorizare, lobby și advocacy cu bani puțini și să ai efect, pe când servicii nu poți să faci o lună, că nu îi rezolvi problema unui beneficiar într-o lună (interviu cu M.P.).

Organizaţii de advocacy

În ceea ce privește organizaţiile centrate pe activităţi de cercetare și de advocacy, putem observa că, după anul 2010, au încorporat în repertoriul lor tactic acţiuni de protest (vezi Anexa 2). Cum putem explica faptul că, până în 2010, singurul protest organizat de grupurile de femei și feministe a fost așanumitul *scandal Playboy* din 2000[6]? Voi încerca să argumentez că această schimbare tactică poate fi explicată de intersecţia factorilor politici contextuali cu factori de ordin organizaţional și interorganizaţional.

În ceea ce privește factorii interorganizaţionali, contactul mai intens dintre organizaţiile formalizate și grupurile feministe și *queer* informale și nonierarhice, care a început odată cu procesul de organizare a Slutwalk București (Marșul Panaramelor – 6 octombrie 2011) și a continuat cu alte proteste, întâlniri și proiecte comune, a întărit relaţiile dintre acestea și a favorizat un proces de transfer de tactici mai confruntaţionale dinspre cele din urmă înspre primele. După cum observa o fostă membră a FILIA, o organizaţie centrată anterior (în anii 2000)

6. „Protestul Playboy" a fost prima acțiune de stradă pentru drepturile femeilor, careacţie la publicarea pe 1 aprilie 2000 în revista *Playboy* România a articolului „Cum să îţi baţi nevasta fără să lași urme". Articolul a generat o mobilizare rapidă a activistelor feministe, care și-au folosit contactele din rândul femeilor din politică și din ambasade pentru a atrage atenţia la nivel naţional și internaţional asupra unei astfel de trivializări a violenţei împotriva femeilor. La momentul respectiv nu exista nici o lege care să pedepsească violenţa domestică. Acţiunea a luat forma unui protest în Piaţa Revoluţiei și a fost însoţită de o campanie de scriere de scrisori către membri ai parlamentului, atrâgând atenţia asupra acestei problematici. Totodată, campania a beneficiat de sprijinul unor cetăţeni americani importanţi, precum Sheila Rosapepe, soţia fostului ambasador al SUA în România, și Mary Cummings, de la National Democratic Institute, și a fost intens mediatizată în mass-media străină, printre care CNN, BBC și ABC. Printre efectele sale s-au numărat: obţinerea de scuze publice de la editorul-șef al *Playboy* Romania, Dan-Silviu Boerescu, o mică donaţie de care au beneficiat două ONG-uri care gestionau situaţii de violenţă domestică și, nu în ultimul rând, apariţia unei coaliţii temporare care cuprindea nouă organizaţii implicate în lupta împotriva violenţei domestice (Popescu, 2004; interviu Liliana Popescu).

pe activităţi de cercetare și de advocacy, organizarea Slutwalk a dus la schimbări interne importante, orientale către practici orizontale și nonierarhice, formalizate în cele din urmă prin adoptarea de reguli care să împiedice monopolul puterii în ONG-uri (directorul organizaţiei nu poate avea două mandate succesive), în efortul de a crește caracterul participativ al grupului.

Și când a apărut BA [Biblioteca Alternativă, grup nonierarhic și informal, apărut în 2010]… mi-era clar că *Filia* și BA erau ca apa și uleiul – instituţional, misiune, moduri de acţiune, nu te-ai fi gândit niciodată că… mi-era clar că sunt *opposite*, dar în același timp era acolo un fel de deschidere, și un fel de bunăcredinţă și o deschidere foarte mare către dezbatere și către autoanaliză și eu m-am gândit că în cel mai rău caz, că nu m-am gândit niciodată că o să facem acţiuni împreună, dar m-am gandit că e un feminism despre care nu știam eu nimic și mă simţeam cumva și trădată, că de ce n-am aflat de chestia asta ca masterandă, adică am fost foarte supărată când am pus termenii așa. Dar pe de altă parte mi se părea că acolo sunt foarte multe *insight*-uri care pentru noi ar fi superfolositoare și de fapt noi avem foarte multe de învăţat de la ele. Și așa le-am pus și lor problema – până la urmă, noi venim din contextul din care venim, avem alt mod de acţiune, care n-o să fie niciodată grup informal, antiinstituţional, dar în același timp mi se părea că exerciţiul lor feminist este o chestie care poate fi, cu distorsiuni și limite, tradus și în alte contexte (interviu cu A.I.)

De altfel, acest proces de contaminare este foarte pertinent observat de Pofahl și colaboratorii săi (2005), care discută potenţialul inovator pe care Grupul Anarhofeminist din Cehia îl are în cadrul spaţiului puternic instituţionalizat al activismului pentru drepturile femeilor. Abordarea participativă, creativă, intersecţională, antiinstituţională și nonierarhică asupra activismului, manifestată prin crearea de spaţii culturale (festivaluri, zine) și de discuţii care să angajeze oamenii la nivel comunitar, se prefigurează ca radical diferită de modul în care este configurată scena organizaţiilor formalizate pentru drepturile femeilor. Aceasta din urmă este descrisă ca fiind transformată de-a lungul

timpului, sub efectul tipurilor de finanțări disponibile, într-o rețea de organizații profesionalizate (entități înregistrate juridic, cu birou și personal plătit și specializat, recunoscute și sprijinite de donatori străini sau de către stat), funcționând pe bază de proiecte cu obiective, bugete și calendare clar determinate și orientate către reformă, adică centrate pe îmbunătățirea structurilor legale și instituționale existente (Pofahl *et al.*, 2005, p. 3).

Activitatea acestor ONG-uri, descrise ca reprezentând o formă caracteristică de organizare civică în spațiul postcomunist, depinde de accesarea canalelor formale și informale de luare a deciziilor politice – pe de o parte, organizațiile sunt recunoscute de către autorități ca parteneri de dialog în procesul legislativ, iar pe de altă parte, succesul intervențiilor lor depinde de contactele personale pe care activiștii le cultivă în interiorul structurilor decizionale. Spre deosebire de această formă de acțiune, grupurile mici, nonformale și nonierarhice precum cel anarhofeminist critică orientarea instituțională a organizațiilor mainstream și liberale de femei și feministe și insistă pe forme de acțiune directă la nivel comunitar și pe caracterul intersecțional al nedreptății sociale, unde sexismul se intersectează cu rasismul, homofobia clasismul. După cum reiese dintr-una dintre luările de poziție ale grupului menționat, diferența dintre cele două tipuri de organizare și acțiune ar putea fi rezumată în felul următor:

> În vreme ce rolul important al feminismului liberal este să insereze cât mai multe femei cu putință în poziții de putere în toate zonele vieții sociale și economice, scopul nostru este abolirea ierarhiei înseși. Privilegiile sunt nedrepte nu doar în mâinile bărbaților, ci și în cele ale femeilor (Grupul Anarhofeminist, 2004, în Pofahl *et al.*, 2005, p. 9).

Acest tip de critică și de distanțare se regăsește și în poziționarea activistelor din scena anarhofeministă din București, după cum relevă fragmentul următor:

> Din punctul meu de vedere, feminimul meu nu are nimic nimic de a face cu feminismul neoliberal, pentru că feminismul meu este despre baza unei schimbări sociale care e completă, adică eu personal nu văd nici o utilitate în a avea pe structurile deja existente mai multe femei care să facă același lucru ca și bărbații. Asta e o chestie care se întâmplă și nu sunt împotriva ei la modul că aș vrea ca femeile să nu aibă aceleași drepturi ca bărbații în sistemul existent, deci nu sunt împotriva egalității la modul ăsta, însă sunt împotriva sistemului ăluia, și atunci pentru mine e foarte puțin interesant să existe cât mai multe femei în armată, nu am nimic investit în așa ceva, în afară de faptul că n-aș milita activ pentru acceptarea femeilor la facultatea aia (interviu cu R.C.).

Cu toate acestea, în pofida diferențelor de poziționare ideologică și practică, este prezentă o comunicare și o colaborare de tip punctual între grupurile instituționalizate și profesionalizate și cele informale, care ne indică existența unei comunități activiste cu granițe fluide, care include grupuri cu orientări liberale, socialiste, anarhiste, feministe, secular-umaniste, centrate pe drepturi LGBTQ, pe drepturi reproductive, pe drepturile romilor sau, în sens mai larg, pe drepturile omului. Această colaborare s-a intensificat în ultimii ani, iar faptul că a avut loc în spațiul activismului pentru drepturile femeilor o transformare a relațiilor dintre grupurile instituționalizate și non/antiinstituționale este relevat de relatarea uneia dintre femeile active în scena de stânga/anarhistă, despre încercarea de comunicare cu organizațiile din domeniu, cu ocazia organizării în 2005, la Timișoara, a festivalului feminist inspirat de mișcarea Riot Grrl, Ladyfest:

> […] am contactat femei din toată țara, ce-am găsit noi ca organizații active de femei. Și, de exemplu, au venit niște tipe de la Baia Mare, de la Asociația Femina XXI, care nu și-au dat seama că era o chestie informală și că eram doar niște fete… oricum, aveam o anumită abordare, [alta] decât cea cu care erau obișnuite și la început a fost un mic șoc pentru ele, dar oricum am rămas în legătură și ulterior am făcut niște proiecte împreună. Și în rest nu am primit foarte multă susținere, deci statement-ul nostru nu era prea „normal" pentru momentul ăla – vorbea despre dreptate socială, despre intersecții, într-un mod mai aplicat despre diferitele probleme care le afectează pe femei, de la accesul la servicii medicale la rasism. Și n-a fost o mare susținere din partea organizațiilor, care erau organizații serioase, profesionalizate (interviu cu R.C.)

Dificultatea de relaționare este exprimată și de activiste din spațiul feminist instituționalizat. Spre exemplu, Laura Grünberg, președinta organizației feministe AnA, înființată în 1993 și care, după ce a pornit ca un grup informal și nonierarhic, s-a formalizat sub presiuni legate de atragere de fonduri și de supraviețuire organizațională, afirmă, într-un scurt comentariu despre a doua ediție a Ladyfest, organizată în București în 2007 de către același colectiv, că „feministele fără tocuri" implicate în eveniment fac parte dintr-un val feminist diferit de al ei (Grünberg, 2008, p. 215).

Totuși, după cum argumentam, putem observa o apropiere între unele dintre aceste două tipuri de grupuri, manifestată prin colaborări deseori reactive, alteori proactive, atât în rețele de organizare de proteste (Slutwalk 2011, Protestul împotriva violenței domestice 2011, Protestul împotriva tabloidizării violenței asupra femeilor 2012, Protestul împotriva abuzurilor sexuale din Poliția Română 2013, Protest împotriva includerii violului în Legea Medierii 2013), cât și în rețele dezvoltate pentru mobilizarea în jurul anumitor tipuri de drepturi amenințate periodic de proiecte de lege nefavorabile, precum drepturile reproductive (grupul *Făt-Frumos-și-Când-Vreau-Eu*). Astfel de procese de cooperare sunt uneori stimulate de afinități ideologice și de o anumită viziune asupra practicii feministe (precum în cazul Slutwalk), iar alteori se bazează pe complementaritatea expertizei (și experienței) pe care diverse grupuri și activiști individuali o au (în zone legate de drepturile reproductive, LGBTQ, roma, abilitatea și disponibilitatea de a stabili și menține contacte la nivelul structurilor decizionale și de a urmări și interveni în procesul legislativ). O astfel de complementaritate se extinde și asupra legitimității reprezentării acestor organizații, în sensul că unele dintre ONG-urile profesionalizate și orientate instituțional văd comunicarea și colaborarea cu grupuri feministe *grassroots* drept un contact necesar cu baza mișcării de femei, după cum relevă următoarea intervenție a unei profesioniste din Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice, o organizație înființată în 2008 și axată pe monitorizarea și protecția drepturilor reproductive:

> Suntem o organizație tânără și credem că e foarte important că există organizații cum e Front, cum e grupul vostru (Biblioteca Alternativă), *Filia*, cu care putem colabora și putem arăta că nu suntem doar niște tehnicieni, avocați, juriști, lobiști, ci sunt femeile care vin cu aceste propuneri, vin cu comentariile și cu această poziție. Asta cred că e foarte important și încă trebuie să găsim modalități prin care să existe cât mai multe femei implicate în această mișcare (membră ECPI – Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice/Euroregional Center for Public Initiatives), intervenție în focus grupul organizat pe 14 iunie 2012).

Nu doar factorii interorganizaționali au influențat lărgirea repertoriului tactic al organizațiilor anterior centrate pe advocacy, ci și factori legați de schimbarea contextului politic în care acestea acționează. Tăierile bugetare din sectorul public începând cu 2010, ca urmare a împrumutului acordat României de către Fondul Monetar Internațional, au fost văzute drept un semn al impactului pe care criza economică îl are asupra femeilor. Pachetul de austeritate adoptat în 2010 de către guvern a inclus o reducere cu 25% a alocației de creștere a copilului și a celei pentru părinții singuri. Mai mult, prin Ordonanța nr. 68/2010, Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați și Agenția Națională pentru Protecția Familiei au fost desființate, iar atribuțiile lor au fost preluate de Ministerul Muncii. Organizațiile pentru drepturile femeilor au considerat toate aceste măsuri drept un pas înapoi în angajamentul guvernului de a trata cu seriozitate problema inegalităților de gen și au reacționat în consecință. Au organizat proteste cu scutece murdare (2010) și au elaborat scrisori deschise către autorități pentru a-și manifesta dezaprobarea și furia, făcând în același timp apel la recomandările europene cu privire la considerarea de către guverne a efectelor genizate ale crizei economice și ale politicilor concepute pentru a o contracara.

Ca urmare a unei percepute lipse de impact și eficacitate în colaborarea cu politicienii și personalul tehnic din instituții, dar și ca urmare a amenințării reprezentate de un sistem politic ce se închidea treptat față de revendicările societății civile, unii activiști și grupuri au început să adopte o poziție mai confruntațională în raport cu statul, exemplificată de protestele și pozițiile

critice menţionate mai sus. Totuşi, este dificil să disociem în aceste transformări tactice între factori politico-economici, organizaţionali şi personali, cel mai probabil fiind vorba despre un cumul conjunctural al acestora, după cum se reflectă în observaţia de mai jos, exprimată de o fostă membră a ONG-ului FILIA, care din 2010 a început să organizeze proteste, pe lângă activităţile sale de cercetare şi advocacy:

> Atunci când a fost clar încotro o să ducă politicile de austeritate, că practic ăla a fost momentul în care era clar că nu o să conteze nici UE, nici expertiza, direcţia europeană pe care ne aşteptam noi s-o ia lucrurile… în acelaşi timp noi simţeam nevoia să ieşim cumva din cercetare şi asta a fost cred şi consecinţa interacţiunii pe care am avut-o cu anumite ONG-uri şi consecinţa faptului că ne simţeam mai stăpâne [în domeniu] (interviu cu A.I.).

Faptul că aceste schimbări care se produc în abordarea tactică a relaţiilor cu statul nu pot fi clar atribuite unui singur tip de factori este relevat de multitudinea de perspective asupra procesului, existentă chiar în interiorul organizaţiilor. Observaţia că activistele oferă explicaţii atât de diferite cu privire la procesul a cărui finalitate a fost recurgerea la protestul de stradă ne indică utilitatea metodologiei calitative, în speţă a interviurilor, în deconstruirea şi înţelegerea dinamicii mişcărilor sociale. O astfel de diferenţă de perspectivă este vizibilă prin contrastarea a două fragmente din interviurile oferite de alte două membre ale *Filia*: una dintre acestea a perceput schimbarea tactică drept o evoluţie organizaţională firească, pe când cea de-a doua activistă intervievată a perceput schimbarea ca datorându-se presiunilor şi persistenţei proprii.

> Începuserăm să cunoaştem foarte bine realitatea, începuserăm să cunoaştem foarte bine instituţiile şi politicile publice şi ne-am dat seama unde există o anumită breşă sau unde există un gol. Şi golul era exact pe partea asta de întoarcere spre comunitate, de activism, de vizibilizare, de acţiuni pe care să le faci în spaţiul public, adică întreprindeam acţiuni în spaţiul instituţional, dar nu pe stradă. (interviu cu O.B.)

Şi iniţial i-am spus directoarei care a zis – hmm, să ieşim în stradă… nu prea e profilul *Filia* să facă aşa ceva, hai să

încercăm să facem o expoziţie la Muzeul de Istorie […] Şi am zis nu, nu chiar asta îmi doream – era foarte împotriva ideii de a ieşi în stradă şi, oricum, dacă ea spunea nu, în *Filia* nu se mai făcea nimic. […] Şi atunci am zis cu o altă membră să facem altceva – hai să ne întâlnim fără ea […] trebuia să ne gândim la ceva cât mai clar, ce-am putea să facem să ieşim în spaţiul public […] Hai să ieşim la metrou de 8 martie, ne punem nişte mesaje gen… cum erau mesajele de atunci – robot de bucătărie, sclava frumuseţii – şi să atragem atenţia că femeile în continuare sunt discriminate în România şi că 8 martie nu înseamnă numai mărţişoare, numai flori, înseamnă mai mult. Şi am prezentat ideea directoarei şi ei i s-a părut foarte faină şi a zis hai s-o facem (interviu cu T.M., despre prima ieşire în stradă a *Filia*, în 2009, care a constat într-o acţiune de conştientizare publică în legătură cu semnificaţia feministă a zilei de 8 martie)

Procese de cooperare între organizațiile de femei și feministe

Am discutat marginal în secţiunea anterioară despre caracterul fragmentar al scenei compuse din organizaţiile pentru drepturile femeilor şi cum acest aspect este văzut ca o piedică în calea dezvoltării acestei scene într-o mişcare socială veritabilă.

În cele ce urmează voi aborda în mai mare detaliu procesele de cooperare care au avut loc după anul 2000, ancorând datele colectate în literatura privind dinamica de construire a coaliţiilor în cadrul mişcărilor sociale.

Diani (2011, 2013) argumentează că putem distinge între „moduri diferite de coordonare a acţiunii colective", în funcţie de graniţele plasate de actori şi de nivelul de schimb al resurselor dintre aceştia. În *modul organizaţional*, graniţele actorului colectiv sunt cele ale organizaţiei şi nu există un schimb de resurse la nivel interorganizaţional; în *modul de coalizare* există un schimb sistematic, dar instrumental de resurse în cadrul reţelelor activiste, însă fără transferul loialităţilor şi angajamentelor de la organizaţie la reţea; *modul de mişcare socială* este cel care întruneşte ambele criterii, prin faptul că „există

schimburi dense de resurse între organizații, care de asemenea se simt parte dintr-un proiect politic mai larg și mai durabil" (Diani, 2011, p. 2). În pofida aparentei rigidități a acestei distincții, Diani atrage atenția în repetate rânduri asupra caracterului dinamic al rețelelor orientate către schimbare socială, în care întărirea unei coaliții poate duce la dezvoltarea unor legături identitare mai profunde între organizațiile implicate în multiple campanii și acțiuni comune (Diani, 2010, 2011).

Mai mult, deși potrivit tipologiei propuse de Diani modul de mișcare socială este cea mai sofisticată formă de cooperare între organizații, literatura cu privire la construirea de coaliții ne indică mai degrabă excepționalitatea eforturilor coordonate, chiar și în cazul unor fenomene a căror denumire de mișcări sociale este necontestată (mișcări de femei, ecologiste, pacifiste) (Staggenborg, 1986; Shaffer, 2000; McCammon, Campbell, 2002; Roth, 2010; Borland, 2010). Care sunt factorii care favorizează sau împiedică formarea de coaliții? Studiile din domeniu indică două tipuri importante de factori în acest proces: contextuali sau de mediu (*environmental*) și organizaționali. Dintre condițiile contextuale care cresc șansele de cooperare, putem distinge între *oportunități*, precum existența unor aliați în interiorul sistemului politic sau a unui conflict între elite (de obicei înainte de alegeri), și *amenințări*, precum iminența adoptării unei legi considerate dăunătoare pentru scopurile mișcării sau activitatea sporită a rețelelor de grupuri cu scopuri contrare respectivei mișcări, numită contramișcare (McCammon, Campbell, 2002; Roth, 2010; Borland, 2010). Dintre aspectele organizaționale care favorizează formarea de coaliții, cercetătorii au subliniat importanța existenței unor ideologii și scopuri similare ale organizațiilor din domeniu, disponibilitatea resurselor și prezența unor lideri bine conectați (care construiesc punți între diverse grupuri altfel neconectate), precum și existența unor legături anterioare între respectivele organizații (Shaffer, 2000; McCammon, Campbell, 2002; Roth, 2010; Borland, 2010).

În plus față de literatura centrată pe spațiul occidental, studii recente cu privire la rețelele dezvoltate în țările postcomuniste consideră asistența financiară externă pentru societatea civilă est-europeană ca făcând parte din structura de oportunitate

a acestor grupuri (vezi Irvine, 2007, 2012 pentru organizațiile care se ocupă de drepturile femeilor; Jacobsson, 2013, și Cisar, 2010, pentru organizațiile ce țin de drepturile animalelor și de mediu din Polonia și Cehia). Autorii menționați notează că fondurile externe investite prin programe de democratizare au fost benefice, pe de o parte, prin încurajarea coalizării între organizații (Irvine, 2012; Pofahl *et al*., 2005), iar pe de altă parte, prin favorizarea dezvoltării unei agende progresiste a societății civile, care altminteri nu ar fi fost susținută de o bază de suport conservatoare (Cisar, 2010). Mai mult, după cum am menționat și în secțiunea precedentă, astfel de studii consideră că procesul de accedere la Uniunea Europeană și de europenizare deschide noi ferestre de oportunitate, privind atât accesul la resurse, cât și posibilitățile de mobilizare la nivel internațional.

Totuși, după cum argumentează Roth (2007) pe baza interviurilor luate unor experți și activiști din șase țări postcomuniste, evaluarea impactului fondurilor europene trebuie să aibă în vedere și aspecte precum dimensiunile și capacitățile diferite ale organizațiilor. În legătură cu aceasta, Roth notează că ONG-urile mici, cu resurse puține, au fost afectate cu precădere de tipurile de fonduri postintegrare în UE, din cauza condițiilor foarte stricte pe care nu le puteau îndeplini, precum cerința de a contribui cu o parte din bani, cofinanțarea (Roth, 2007, p. 437). Cu toate acestea, după cum observă Pofahl *et al.* (2005, p. 15), care discută efectele schimbării tipurilor de finanțare postaderare asupra organizațiilor din Cehia, dimensiunea granturilor europene și obligativitatea de a construi parteneriate largi în cadrul sectorului nonguvernamental au favorizat extinderea și creșterea frecvenței acțiunilor de cooperare, deși acestea ar putea fi doar strategice: „parteneriate temporare și ierarhice bazate pe proiect, fără o perspectivă ideologică comună și, prin urmare, fără o apropiere productivă". Astfel de efecte contradictorii sunt discutate și de activistele din România în cadrul interviurilor. Spre exemplu, directoarea unei organizații pentru drepturile femeilor rome din Timișoara, întrebată fiind de obstacolele care stau în calea colaborării dintre organizații, a invocat chiar aspectul menționat mai sus: „Cam se face proiectul și se termină. Se începe alt proiect și se termină" (interviu cu L.M.). Iar în ceea ce privește incredibila povară birocratică a fondurilor

europene pe care organizațiile mici trebuie să o gestioneze, aceeași activistă afirmă:

> Eu chiar îmi fac semnul crucii și îi mulțumesc că am ieșit numai cu diabet, cu boli cardiace, cu depresie. [...] Da. Deci numai cu atât! (râde) Și c-am fost la centrul de sănătate ca să-mi revin și c-am dus proiectul până la capăt așa, stând uneori și noaptea aici, dormind aici cu acte și cu documente ș.a.m.d., am trecut prin toate acele controale (interviu cu L.M)

Tipurile de fonduri și cerințele birocratice care însoțesc implementarea proiectelor pun presiuni asupra structurării și diviziunii muncii în organizație, în direcția profesionalizării.

Oportunități și amenințări drept catalizatori pentru cooperare

Întorcându-ne la tipurile de colaborare dintre organizațiile pentru drepturile femeilor din România și reținând caracterul fluid al proiectelor comune, fie cele finanțate din diverse surse care țintesc combaterea diferitelor aspecte ale inegalității de gen, fie cele reactive față de politici și/sau declarații publice, se poate observa că aceste grupuri cooperează pe baza existenței anterioare a recunoașterii și a relațiilor dintre ele (Shaffer, 2000; Borland, 2010). În schimb, cooperarea efectivă duce la întărirea acestor legături preexistente, după cum s-a întâmplat în urma protestelor de stradă și a pozițiilor publice care au activat în ultimii ani o coaliție largă de organizații pentru drepturile femeilor și drepturile omului din toată țara. Chiar și în cazul colaborărilor punctuale, nu ar trebui ignorată importanța pe care o au fie în construirea unor relații personale și organizaționale pe termen lung, fie în crearea unor spații temporare și fluide care adună laolaltă grupuri și activiști din domeniu. Astfel de spații nu beneficiază întotdeauna de o întreținere constantă, ci pot fi abandonate sau revitalizate temporar, deși într-un mod instrumental care trimite la tipul de organizare bazat pe coalizare descris de Diani (2011).

În cele ce urmează voi încerca să discut factorii care au stimulat cooperarea dintre organizații, prin examinarea apariției,

dezvoltării și acțiunilor a trei coaliții distincte, dar suprapuse parțial: cea formată în jurul problematicii violenței domestice, cea antidiscriminare și cea formată în jurul problematicii drepturilor reproductive. În acest demers voi face referire la aspectele contextuale și organizaționale care au favorizat aceste procese de colaborare, pe baza interviurilor cu activiști implicați în respectivele eforturi, dar și a documentelor organizaționale și publice disponibile.

Coaliția împotriva violenței domestice

Coaliția organizațiilor împotriva violenței domestice, pe care activiștii implicați o numesc VIF (acronimul pentru violența în familie), s-a format în 2003 ca structură informală, cu sprijinul Institutului John Snow, și a reunit 32 de organizații din toată țara, în efortul de a preveni, combate și monitoriza fenomenul violenței împotriva femeilor, prin campanii de conștientizare și acțiuni de advocacy ce urmăreau îmbunătățirea recent adoptatei legi cu privire la violența domestică (Legea nr. 217/2003), în care nu s-a reușit și integrarea unor măsuri concrete de protecție pentru victime. Coaliția cuprindea o diversitate de organizații, de la grupuri feministe și pentru drepturile omului la organizații pentru familie, de la organizații de advocacy la unele caritabile sau centrate pe furnizarea de servicii[7]. După cum au afirmat

7. În 2004, potrivit Raportului VIF (pp. 26-29(, compoziția coaliției era următoarea: AFI Pro Familia (Bistrița), ARAPAMESU (Sibiu), Asociația Pas Alternativ (Brașov), Asociația Transcena (București), Asociația Femina 2000 (Roman), Asociația Activ (Botoșani), Asociația Betania (Bacău), Asociația Femeilor Împotriva Violenței – Artemis (Cluj), Asociația Femeilor Împotriva Violenței – Artemis (Baia Mare), Asociația Jurnalistelor din România – Ariadna (București), Asociația pentru Promovarea Femeii din România – APFR (Timișoara), Caritas (Satu Mare), Centrul de consultanță privind violența (Buftea), Centrul de Mediere și Securitate comunitară – CMSC (Iași), Centrul de Resurse Juridice – CRJ (București), Centrul Parteneriat pentru Egalitate – CPE (București), Fundația Sensiblu (București), Fundația Catharsis (Iași), Fundația Conexiuni (Deva), Fundația Concept (București), Fundația Filbac (Bacău), Fundația Comunitară (Constanța), Fundația Familia și Ocrotirea Copilului – FOC (București), Fundația Șanse Egale pentru Femei – ȘEF (Iași),

unii dintre activiștii implicați în demers, apariția coaliției VIF a încercat să răspundă nevoilor individuale ale organizațiilor ce lucrau cu cazuri de violență domestică, mai precis nevoii împărtășite pentru existența unei legislații care să protejeze victimele unor astfel de abuzuri (interviu cu L.A.). În acest context, tocmai alocarea unor fonduri dedicate unei acțiuni comune a stimulat procesul de construire a acestei coaliții (vezi Raportul VIF, 2004; Raportul JSI, 2007).

În perioada 2001-2002 au intrat în Parlament două proiecte de lege cu privire la violența domestică, prin eforturile paralele a două organizații (Asociația pentru Promovarea Femeii din România și Centrul de Mediere și Securitate Comunitară), care au reușit să obțină sprijinul a doi deputați, Ovidiu Brânzan și Mona Muscă. În 2001, alți doi senatori, Simona Marinescu și Petre Roman, au introdus în procesul legislativ un al treilea proiect de lege pentru combaterea violenței domestice. Cu toate că, după cum discutam într-o secțiune precedentă, impactul organizațiilor de femei asupra legislației sensibile la gen a fost evaluat ca fiind minimal (vezi Chiva, 2009, p. 204, în legătură cu legea din 2003 privind violența domestică), stenograma sesiunii parlamentare în care s-a adoptat această lege arată în mod indiscutabil că a existat un proces de colaborare între deputații care au susținut inițiativa legislativă și organizațiile din domeniu. Atât Ovidiu Brânzan, cât și Mona Muscă au recunoscut prin intervențiile în cadrul respectivei sesiuni de dezbatere importanța ONG-urilor din domeniu în conceperea celor două proiecte de lege pe care inițial le-au susținut separat, dar care ulterior au fost înglobate într-o singură propunere comprehensivă:

> Cu mulțumiri mari organizațiilor neguvernamentale, sunt două care au participat efectiv, au elaborat proiectele de legi, Centrul de Mediere și Securitate Comunitară din Iași și Asociația pentru Promovarea Femeii din România (Timișoara), dar nu mai puțin celelalte organizații neguvernamentale care au făcut o coaliție, toate care se ocupă de acest domeniu, pentru a susține proiectul de lege și în același timp cu mulțumiri pentru toți inițiatorii care au făcut eforturi mari ca acest proiect de lege să vă fie adus la cunoștință, vă rog să-l susțineți (…) și să ajutați victimele violenței domestice (intervenție a deputatei Monica Octavia Muscă în ședința Camerei Deputaților din 18 martie 2003[8]).

Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului – GRADO (București), Institutul Est-European de Sănătate a Reproducerii – IEESR (Târgu Mureș), Polimed APACA (București), Ruralmed Zeletin (Bacău), Societatea Doamnelor Bucovinene (Suceava), Societatea pentru Copii și Părinți – SCOP (Timișoara), Uniunea Națională a Femeilor din România (București), Veritas (Sighișoara).

Cu toate că apare clar procesul de colaborare între organizațiile de femei și parlamentarii aliați în promovarea proiectului de lege privind violența domestică, varianta în care acesta a fost adoptat nu a inclus și măsuri de protecție a victimelor, precum ordinul de restricție pentru agresor[9], la capitolul „Măsuri de protejare a victimelor violenței în familie" făcându-se trimitere la prevederile Codului Penal (pentru detalii, vezi Bragă, 2011, p. 81 și Raportul asupra proiectului de Lege pentru prevenirea și combaterea violenței în familie). După cum afirmă una dintre activistele implicate în acest demers, deși proiectul la care organizația sa (Centrul de Mediere și Securitate Comunitară) a lucrat includea drept măsură protectivă ordinul de restriscție, această prevedere a fost eliminată de către Comisia Juridică:

8. Stenograma poate fi consultată pe site-ul Camerei Deputaților, http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=5394&idm=13, accesat la data de 7 septembrie 2014.
9. „*Ordinul de protecție este o hotărâre judecătorească civilă prin care se pot decide anumite măsuri de siguranță pentru a proteja victima de agresor pentru o perioadă determinată de timp*. Printre aceste măsuri, legea enumeră evacuarea temporară a agresorului din locuința familiei; reintegrarea victimei în locuința familiei; obligarea agresorului la păstrarea unei distanțe minime; interzicerea oricărui contact cu victima [ordin de restricție], referirea agresorului și a victimei către servicii specializate de asistență psihologică etc.". Luare de poziție în legătură cu implementarea Legii nr. 25/2012, semnată de mai multe organizații pentru drepturile femeilor (Asociația FRONT, Asociația pentru Libertate și Egalitate de Gen ALEG, E-Romnja – Asociația pentru Promovarea Drepturilor Femeilor Rome, Centrul Feminist Sofia Nădejde, Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen: FILIA, Centrul Parteneriat pentru Egalitate. Societatea de Analize Feministe AnA), disponibilă pe site-ul asociației ALEG, http://aleg-romania.eu/suport-pentru-victimele-violentei/ordinul-de-protectie/, accesat la 22 noiembrie 2013.

> La nivelul comisiei juridice din vremea respectivă făceau parte doar bărbați și nu era vorba că erau doar bărbați, ci bărbați cu vederi foarte rigide. Am participat la câteva întâlniri ale Comisiei Juridice în care s-a discutat pe lege; erau și foste cadre militare sau din poliție în Comisia Juridică, care au votat în procent de 100% ca ordinul de restricție și ordinul de protecție să fie scoase din proiectul de lege, citez: „Pentru că bietul agresor ce-o să facă?". Nu aveam nici o formulă prin care, ca reprezentanți ai societății civile, să fim auziți sau să contestăm. Și practic am fost la vremea respectivă multumiți de compromis… n-am fost multumiți, dar cel puțin era o lege care avea foarte multe aspecte, însă e ca și cum ai avea ceva foarte bun, dar care nu are picioare să meargă, în sensul că nu avea norme de aplicare, nu avea măsurile de protecție a victimei care să fie eficiente, în sensul că se vorbea că serviciile trebuie finanțate, dar se lăsa la latitudinea administrațiilor locale finanțarea, în condițiile în care nu exista buget pentru așa ceva și primarii și așa aveau un buget limitat (interviu cu L.A., Centrul de Mediere și Securitate Comunitară)

După adoptarea acestei variante de compromis pe care a reprezentat-o Legea nr. 217/2003, organizațiile active în domeniul violenței împotriva femeilor s-au reunit în cadrul unei adunări generale în 2003 la Sinaia, la inițiativa Centrului Parteneriat pentru Egalitate (ONG dezvoltat în 2002 din programul de egalitate de gen al Fundației Soros) și a John Snow Institute. Acestea au decis formarea unei coaliții care să elaboreze și să promoveze o versiune revizuită a legii privind violența domestică, menită să monitorizeze recent adoptata Lege 217 și, nu în ultimul rând, să contribuie la întărirea capacității organizațiilor implicate.

Cu toate acestea, organizațiile din cadrul coaliției au început să fie afectate de disponbilitatea din ce în ce mai redusă a fondurilor, iar unele dintre grupurile componente ale VIF au devenit treptat inactive. Deși ONG-urile din rețea au lucrat împreună în campanii de conștientizare, au elaborat rapoarte de monitorizare și au reușit să redacteze o formă îmbunătățită a legii privind violența domestică, în cele din urmă au presat individual, prin propriile conexiuni politice conjuncturale, pentru intrarea în Parlament și adoptarea proiectului care ulterior a fost promulgat ca Legea nr. 25/2012.

În 2007, versiunea îmbunătățită a legii privind violența domestică, pregătită în 2003-2004 de către coaliția VIF, a fost introdusă în procesul legislativ prin președinta Comisiei pentru Egalitate de Șanse a Camerei Deputaților, Minodora Cliveti, deja o aliată activă a organizațiilor pentru drepturile femeilor[10]. Aceasta a reușit să capete sprijinul a încă 36 de deputați care au semnat inițiativa. Însă, cum alegerile parlamentare din 2008 se apropiau, proiectul de lege a fost blocat între comisii, pentru a fi respins de către noii membri ai Comisiei pentru Egalitate de Șanse și, ulterior, în 2009, de către Camera Deputaților. Pe măsură ce elita politică s-a recalibrat după alegeri și un nou guvern a fost instalat, organizațiile și-au reînnoit eforturile:

> Era deja un nou Parlament, un nou Guvern [...] și ei (Guvernul) au spus „nu suntem de acord cu formula asta, noi o să venim cu un proiect separat". Asta se întâmpla în 2009. Știu că am avut la momentul respectiv o întâlnire și cu prim-ministrul, era Boc, și am pus în discuție tema asta în cadrul Consiliului Consultativ și până la urmă guvernul a zis „venim cu un proiect" și atunci a fost o strategie un pic diferită – s-au reintrodus în Parlament încă o dată proiectele, s-au reînscris, s-a reluat procesul și în forma asta au plecat trei proiecte; toate erau aproape similare, pentru că era același concept. [...] Același proiect cu al Coaliției, că de fapt era al tuturor, numai că a fost depus încă o dată de Comisia pentru Egalitate de Șanse, dar cu un alt parlamentar, cu un alt grup (interviu cu V.M.).

În 2010, din nou, trei propuneri au fost introduse în Parlament, iar inițiatorii erau conectați cu diferite organizații care fuseseră implicate în coaliția VIF. Unele dintre aceste organizații au menținut un contact mai strâns cu inițiatorii liberali ai unuia dintre proiecte (membri ai Partidului Național Liberal), altele cu cei democrat-liberali (membri ai Partidului Democrat Liberal), susținători ai unui alt proiect, fapt ce explică versiunile diferite oferite de activiști de la diferite ONG-uri asupra procesului prin

10. Pentru urmărirea procesului prin care a trecut propunerea legislativă, vezi http://www.cdep.ro/proiecte/2008/300/80/8/in1239.pdf și http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=2&idp=9039, accesat la data de 7 septembrie 2014.

care au trecut aceste propuneri de lege. Totuși, după cum sugerează citatul anterior, ambele proiecte erau bazate pe același document elaborat în 2004 de către coaliție.

În paralel cu aceste încercări necoordonate de a influența procesul de luare a deciziilor, pe măsură ce se apropia luna noiembrie 2011, activistele feministe din București au început să planifice organizarea unui protest în fața Palatului Parlamentului, pentru a sancționa amânarea constantă a adoptării versiunii revizuite a legii privind violența domestică. Asociațiile Front și FILIA, alături de asociația pentru drepturile romilor Agenția Împreună (implicată în inițiativă datorită unei feministe rome conectate cu organizațiile feministe din București), au lansat o chemare pentru coorganizarea protestului către grupurile pentru drepturile femeilor, roma, LGBTQ și drepturile omului, inclusiv unele implicate în anii precedenți în coaliția VIF. Chemarea la protestul din 25 noiembrie, Ziua internațională de combatere a violenței împotriva femeilor, era formulată în propoziții scurte și clare, ce ilustrau recent adoptata abordare confruntațională față de opacitatea instituțiilor statului la solicitările societății civile:

> Ne-am săturat de tăcere! Ne-am săturat ca violența să fie considerată o problemă personală și privată. Este o problemă politică. Ne-am săturat de politicieni care sunt complicii agresorilor, nu reprezentanții victimelor. Ne-am săturat de dezinteresul parlamentarilor care trebuie să adopte o lege ca să protejeze în mod real, nu fictiv victimele. (…) Vrem ordin de protecție. Vrem ca agresorul să fie evacuat din casă. Vrem adăposturi, plătim taxe și impozite. Vrem intervenție rapidă a instituțiilor. Vrem amenzi și condamnări pentru agresori. Vrem certificat medico-legal gratuit. Vrem ca femeile să fie în siguranță și acasă, și pe stradă[11].

La scurt timp după protest, în baza efoturilor de advocacy discutate anterior, versiunea de proiect de lege susținută de deputații democrat-liberali (partid care se afla la guvernare în 2011) a trecut de comisiile parlamentare, a intrat în dezbatere în Camera Deputaților după vacanța parlamentară de iarnă și

11. Protest STOP violenței asupra femeilor! Manifest disponibil la https://www.facebook.com/events/215471235189101/?ref=ts, accesat la data de 5 septembrie 2014.

a fost promulgată de către președinte, în martie 2012, ca Legea nr. 25/2012.

După adoptare, organizațiile pentru drepturile femeilor s-au solidarizat într-un efort comun de a monitoriza și a presa implementarea noii legi. Din nou, lucrul coordonat a fost stimulat de obținerea unui proiect de advocacy de la Institutul pentru o Societate Deschisă – Budapesta, care și în anii precedenți finanțase două organizații implicate în acțiunile de advocacy din 2010 și 2011 pentru grăbirea procesului de adoptare a legii revizuite privind violența domestică, GRADO și Transcena[12]. De data aceasta, în 2012, grupurile implicate au fost mai numeroase în comparație cu acțiunile mai degrabă izolate din anii 2009-2010[13], aderarea la noua coaliție făcându-se în baza colaborării anterioare la proteste și în procesul de elaborare a Strategiei naționale de prevenire și combatere a violenței în familie.

Prin această reconstituire a dezvoltării, dezmembrării și remontării coaliției din jurul problematicii violenței domestice, am încercat să demonstrez întrepătrunderea factorilor organizaționali și de mediu în influențarea procesului de colaborare. După cum s-a putut observa, existența unor aliați în interiorul sistemului politic (precum Mona Muscă, Ovidiu Brânzan și Minodora Cliveti) a fost esențială pentru succesul acțiunilor de advocacy. Cu toate acestea, aspecte precum compoziția majoritar masculină a Parlamentului și conflictul dintre elite în preajma alegerilor din 2008 au redus șansele de succes ale alianței dintre organizații și parlamentari. După cum afirma una dintre persoanele implicate în coaliția VIF:

12. Asociația Transcena, campania de advocacy pentru modificarea legii pentru prevenirea și combaterea violenței în familie, disponibil la http://blog.transcena.ro/index.php/campanie-de-advocacy-pentru-modificarea-legii-privind-prevenirea-si-combaterea-violentei-in-familie/, accesată la data de 1 iulie 2013.
13. Asociația Transcena, comunicat de presă intitulat „Lansarea primului studio național privind implementarea ordinului de protecție”, 8 martie 2013, disponibil la http://blog.transcena.ro/index.php/comunicat-de-presa-lansarea-primului-studiu-la-nivel-national/#more-550, accessed on 1st of July 2013, accesat la data de 1 iulie 2013.

> Ce este important, și asta le-am spus tot timpul și jurnaliștilor, și oamenilor care intră în programele noastre de egalitate de șanse, dacă Parlamentul României ar fi avut 50% femei, la propriu, părerea mea este că proiectul ăsta ar fi trecut încă de atunci, din 2003, numai că în momentul în care mergi la o Comisie Juridică și ai numai bărbați, și vin și-ți spun „dacă noi promovăm o asemenea lege, asta vine să încalce dreptul la proprietate"... (interviu cu V.M.).

În ceea ce privește factorii organizaționali, fonduri precum cele acordate de John Snow Institute, USAID sau Open Society Institute au constituit un imbold pentru proiectele comune de advocacy, care altminteri ar fi fost dificil de susținut, având în vedere lupta financiară pentru supraviețuire a organizațiilor. Mai mult, legăturile create prin aceste acțiuni comune au fost ulterior activate în diferite alte situații care cereau reacție rapidă (precum Protestul din 2013 împotriva includerii violului în legea medierii).

Coaliția antidiscriminare

A doua coaliție pe care o voi analiza este cea antidiscriminare, formată la începutul anilor 2000 cu scopul de a presa și monitoriza procesul adoptării și îmbunătățirii legislației antidiscriminare. De la începutul anilor 2000, când România a demarat procedurile de aderare la Uniunea Europeană, guvernul a început să transpună directivele europene cu privire la antidiscriminare și egalitate de șanse. Prima astfel de măsură a fost Ordonanța nr. 137/2000, prin care s-au introdus definițiile legale cu privire la ce constituie practici discriminatorii și formele de sancționare. Totodată, prin aceasta s-au creat premisele formării Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, înființat *de jure* prin Hotărârea Guvernului nr. 1194/2001, dar creat *de facto* în 2002. Ordonanța nr. 137/2000 a suferit mai multe modificări în următorii ani, mai precis în 2002 (Legea nr. 48), în 2004 și 2006, prin fiecare urmărindu-se completarea legii așa încât aceasta să devină cât mai comprehensivă și mai eficientă cu putință. În comparație cu ordonanța din 2000, versiunile ulterioare au introdus mai multe criterii cu privire la ce anume constituie

discriminare și au adăugat hărțuirea și victimizarea drept comportamente circumscrise aceluiași fenomen.

Organizațiile implicate în coaliția antidiscriminare proveneau din diferite domenii de expertiză, precum LGBT, roma, drepturile femeilor, drepturile omului și ale persoanelor afectate de HIV și au monitorizat procesul parlamentar prin care a trecut acest tip de legislație. După cum reiese din rapoartele lor organizaționale, dar și din interviuri (cu două membre de la două ONG-uri implicate), acestea au acordat o atenție specială independenței și funcționalității Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, instituția publică responsabilă cu monitorizarea și sancționarea cazurilor de discriminare. Prin presiunile coaliției, revizuirea din 2006 a legii a contribuit la depolitizarea Consiliului, prin modificarea procedurii de numire a membrilor, care nu au mai fost desemnați de către premier, ci în urma reunirii celor două camere ale Parlamentului. De asemenea, legea din 2006 a introdus un criteriu suplimentar de selecție a președintelui Consiliului, acela al experienței profesionale în domeniul drepturilor omului, și a prevăzut stabilirea de proceduri interne de gestionare a cazurilor.

Motivul pentru care organizațiile din domeniu, inclusiv ONG-urile care luptă pentru drepturile femeilor, consideră că CNCD are o importanță deosebită este statutul său de pârghie legală, politică și socială. Prin activitatea coaliției și a Consiliului au fost create precedente de sancționare a discriminării pe baze de gen, orientare sexuală, etnie și religie. A fost de asemenea folosit de organizații pentru a mediatiza și sancționa declarații discriminatorii făcute de politicieni și alte persoane publice. Miza mare plasată pe eficiența Consiliului e cu atât mai explicabilă, în cazul organizațiilor pentru drepturile femeilor, în contextul lipsei de comunicare și cooperare a acestora cu instituția de egalitate de gen creată în 2005 (prin Ordonanța nr. 84/2004 și dizolvată în 2010 prin Ordonanța nr. 68), Agenția Națională pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați (ANES). Una dintre activistele feministe a vorbit în cadrul interviului de această colaborare deficitară cu ANES:

> La ANES exista pur și simplu o dorință de a bifa o întâlnire cu ONG-urile, ca să se vadă că a existat tipul acesta de consultare, dar,

ulterior, dacă încercai să urmărești în ce măsură feedbackul pe care tu l-ai dat, feedback scris, adică, de exemplu, comentarii, observații, pe marginea unui document... dacă urmăreai în ce măsură comentariile, observațiile tale au fost integrate în documentul respectiv, observai că nu [se făcuse acest lucru] (interviu O.B.).

De altfel, la scurt timp de la înființarea acestei agenții, mai precis în martie 2006, aproximativ 30 de organizații din toată țara au adresat prim-ministrului, ministrului Muncii, celui al Integrării, precum și reprezentanței Comisiei Europene la București o scrisoare deschisă de protest față de aspectele problematice ale noului cadru instituțional pentru promovarea egalității de gen (vezi anexa 2). Printre criticile aduse Agenției Naționale pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați, este recurentă cea referitoare la lipsa de colaborare cu organizațiile nonguvernamentale pentru drepturile femeilor, a căror expertiză a fost ignorată în procesul de construcție instituțională.

Coaliția pentru drepturi reproductive

Cu toate că și-a început activitatea prin oportunitatea de intervenție creată de procesul de aderare la UE, Coaliția antidiscriminare a devenit o resursă importantă ce putea fi activată în fața unor amenințări și a funcționat cu precădere pe baze reactive. O astfel de amenințare care a generat mobilizare în rândul organizațiilor pentru drepturile omului și drepturile femeilor a constituit-o anunțarea proiectului de lege care ar fi introdus cabinete de consiliere pentru criza de sarcină și care ar fi obligat femeile să participe la sesiuni de consiliere tendențioasă pentru a putea beneficia de dreptul la avort. Această propunere a fost prima dată menționată la o conferință organizată în martie 2012 de către Fundația Creștin-Democrată și Organizația de Femei a Partidului Democrat Liberal, la care au participat organizații recunoscute pentru lobby-ul lor de restrângere a dreptului la avort, precum Pro-Vita și Alianța Familiilor. Între anunțarea sa în martie și respingerea sa în Parlament în luna septembrie a aceluiași an, o largă coaliție de grupuri formale și

informale[14] a lansat o campanie masivă pentru drepturi reproductive, pentru a împiedica adoptarea unei legi care ar fi restrâns accesul la avort al femeilor. Aceasta este cea de-a treia coaliție despre care voi discuta, Coaliția pentru drepturi reproductive, construită pe baza unor punți organizaționale deja existente și cuprinzând atât grupurile din Coaliția antidiscriminare, cât și alte organizații pentru drepturile omului și drepturile femeilor[15]. Coaliția pentru drepturi reproductive a dezvoltat o campanie online, pe bloguri și site-uri, prin care a argumentat împotriva propunerii de lege și a expus public legăturile existente între politicieni, organizațiile care militau împotriva drepturilor reproductive (*anti-choice*) și organizațiile de extremă dreaptă[16].

14. Organizațiile implicate în coaliție sunt cele care în mod regulat au semnat în acea perioadă scrisorile deschise și luările de poziție adresate diferiților politicieni: ECPI – Centrul Euroregional pentru Inițiative publice, IPP – Institutul pentru Politici Publice, CPE – Centrul Parteneriat pentru Egalitate, SECS – Societatea de Educație Contraceptivă și Sexuală, Fundația Pro Women, Centrul pentru Politici și Servicii de Sănătate, Asociația de Planificare Familială din România, Centrul FILIA, Asociația Mame pentru Mame, Centrul pentru Jurnalism Independent, Fundația Tineri pentru Tineri, Centrul de Resurse pentru Participare Publică, AnA – Societatea de Analize Feministe, ASUR – Asociația Secular-Umanistă din România, Asociația Front, Centrul Euroregional pentru Democrație, Romani CRISS, APADOR-CH, CRJ – Centrul de Resurse Juridice, ALEG, Liga Pro Europa. Vezi și anexa cu lista scrisorilor publice comune.
15. Am comparat compoziția Coaliției pentru drepturi reproductive, relevată de lista de organizații care au semnat regulat petițiile și luările de poziție privind drepturile reproductive cu cea a Coaliției antidiscriminare (am coroborat lista disponibilă pe site-ul coaliției – www.antidiscriminare.ro, cu informațiile obținute din interviuri). Șapte organizații sunt membre în ambele coaliții informale, sprijinindu-se reciproc în luările lor de poziție: două organizații feministe, Centrul Parteneriat pentru Egalitate și Centrul FILIA, o organizație pentru drepturile romilor, Romani CRISS, o organizație pentru drepturi reproductive, Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice și trei organizații pentru drepturile omului, Centrul de Resurse Juridice, APADOR-CH și Liga Pro Europa.
16. Website anonim AntiProVita: http://antiprovita.wordpress.com/2013/03/16/misiune-si-scurt-istoric-pro-vita/, accesat la data de 1 iulie 2013; Blogul Medusei, „Baconschi și problema avortului”, disponibil la http://blogul-medusei.blogspot.ro/2012/03/baconschi-si-tema-avortului.html, 15th of May 2012, accesat la data de 1 iulie 2013; CriticAtac, Tema „Neo-Decreței”,

Mai mult, aceasta a mobilizat grupuri şi reţele din afara ţării în sprijinul eforturilor locale, precum Centrul pentru Drepturi Reproductive din New York, Reţeaua ASTRA pentru drepturi reproductive, International Planned Parenthood Federation şi alte 26 de organizaţii din alte ţări[17].

Cu toate că grupurile din zona drepturilor femeilor şi aliaţii lor au reacţionat în faţa ameninţării reprezentate de o astfel de lege, pentru a înţelege succesul acestei mobilizări trebuie să investigăm şi factori de natură organizaţională şi personală. După cum observă Shaffer (2000), organizaţiile se implică în reţele dacă în felul acesta pot obţine avantaje care altminteri ar fi inaccesibile. Deşi acest process nu este neapărat raţionalizat ca atare, coaliţiile ajută la compensarea unei lipse de expertiză şi aduc avantajul unui spaţiu informaţional comun. Interviurile cu activiştii din domeniu indică drept determinant important al cooperării complementaritatea expertizei şi a profilului de acţiune al organizaţiilor. Acesta a fost un aspect esenţial al situaţiei de mobilizare descrise mai sus, cu atât mai mult cu cât în domeniul organizaţiilor pentru drepturile femeilor este recunoscută ca o deficienţă lipsa de expertiză juridică. Astfel, atunci când o membră a unei organizaţii petru drepturile omului a început să acumuleze expertiză juridică în domeniul drepturilor reproductive prin participarea la sesiuni de formare în afara ţării, această persoană a devenit o resursă importantă în cadrul mişcării. Importanţa sa a constat, pe de o parte, în cunoşterea pe care a acumulat-o, iar pe de altă parte, în conexiunile pe care le-a stabilit printre organizaţiile şi reţelele străine şi internaţionale, ce puteau fi activate în caz de nevoie, cum s-a şi întâmplat în situaţia expusă mai sus.

Campania împotriva legii care ar fi limitat accesul la avort mai deschide o discuţie, cea asupra tipurilor diferite, deşi

disponibil la http://www.criticatac.ro/15486/15486/, accessat la data de 1 iulie 2013.

17. Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice, „ONG-uri internaţionale îngrijorate de proiectul de lege privind consilierea obligatorie pentru criza de sarcină îi scriu lui Victor Ponta”, disponibil la http://www.ecpi.ro/ong-uri-internationale-ingrijorate-de-proiectul-de-lege-privind-consilierea-obligatorie-pentru-criza-de-sarcina-ii-scriu-lui-victor-ponta/, 21st of May 2012, accesat la data de 1 iulie 2013.

interconectate de ameninţări împotriva cărora grupurile pentru drepturile femeilor reacţionează şi se organizează. Cazul prezentat anterior se referă în mod specific la o propunere legislativă, deşi aceasta a rezultat în urma relaţiilor şi colaborării solide dintre partide cu înclinaţii conservatoare aflate la guvernare şi organizaţii nonguvernamentale care militează împotriva dreptului la avort.

Deşi întrepătrunse, aceste ameninţări ar trebui privite separat, iar în cele ce urmează mă voi apleca asupra organizării grupurilor pentru drepturile femeilor ca reacţie la contramişcarea ce urmăreşte restrângerea drepturilor reproductive, aflată în expansiune. În 2005 a fost înfiinţată Pro-Vita şi treptat a devenit una dintre cele mai vocale organizaţii împotriva dreptului la avort, sub mesajul promovării dreptului la viaţă al fiecărei persoane, „de la concepţie la moarte naturală”[18]. Printre tacticile sale de influenţă se numără menţinerea unor legături apropiate cu alte organizaţii profamilie, ultraortodoxe şi chiar de extremă dreaptă şi, chiar mai important, cu politicieni şi funcţionari din administraţiile centrală şi locală[19]. Cu ajutorul acestor conexiuni, Pro-Vita a reuşit să stabilească un parteneriat cu Inspectoratul Şcolar Judeţean şi să introducă o campanie de educaţie sexuală în şcoli, care vizează „formarea unei perspective responsabile asupra relaţiilor sexuale”[20].

Grupurile pentru drepturile femeilor şi-au exprimat îngrijorarea cu privire la aceste cursuri, cu atât mai mult cu cât activiştii din domeniu au aflat unele dintre anecdotele folosite în şcoli de colaboratorii Pro-Vita. După cum a relatat în cadrul interviului o activistă feministă,

> unele dintre noi avuseseră marea şansă, între ghilimele şi cu maximum de sarcasm, să participe la ore de educaţie sexuală coordonate de Pro-Vita, care vine într-un liceu şi povesteşte cum metodele contraceptive nu funcţionează şi nu sunt acceptabile din punct de

18. Manifest Pro-Vita, disponibil la http://provitabucuresti.ro/ce-inseamna-provita/manifestul-pro-vita.
19. Pentru o relatare asemănătoare în legătură cu tacticile organizaţiilor conservatoare din Ungaria şi Cehia, vezi Saxonberg (2013).
20. Site Pro-Vita Bucureşti, „The Educational Program «Vreau să aflu!», disponibil la http://provitabucuresti.ro/activitati/educare-informare/vreau-sa-aflu.

vedere creștin; nu se bate foarte mult monedă pe aspectul religios, dar morala este undeva în background. Și, de exemplu, un lucru de care își amintea una dintre noi de la o astfel de întâlnire era cum Pro-Vita le-a spus copiilor – era mai degrabă îndreptat către băieți [mesajul], dar era și pentru fete – despre cum dacă o fată are mai mulți parteneri sexuali, ea este ca o periuță de dinți folosită și era o întrebare a ăstora de la Pro-Vita către băieții din clasă dacă ei ar folosi o periuță folosită, că asta înseamna o fată care are relații promiscue. Deci sunt niște metode foarte manipulative, foarte urâte, în care clar e vorba în mare măsură de o atitudine groaznic de misogină și opresivă față de femei, ideea că femeile ar trebui să aibă un anumit loc pe care să și-l păstreze în cadrul societății și toată ideea asta de *pro-life* e strâns legată de controlul corpurilor și sexualității femeilor și de teama asta, că ce-ar putea să însemne libertatea și emanciparea femeilor (interviu cu R.C.).

Începând cu 2011, mișcarea *pro-life* a început să organizeze anual Marșul pentru Viață, fapt ce a ridicat dileme tactice pentru grupurile care susțineau drepturile femeilor și comunitatea *pro-choice* – dacă să organizeze un contramarș sau să ignore evenimentul, pentru a nu atrage și mai multă atenție de care ar fi beneficiat discursul aparent creștin și umanist al contramișcării. Deși în cele din urmă s-a decis ignorarea evenimentului prin neorganizarea unei contraacțiuni, începând cu 2009 au început să apară mai multe inițiative comune, ca reacție atât la încercările legale de limitarea drepturilor reproductive, cât și la atacurile discursive împotriva acestora. Astfel de inițiative erau mai degrabă reactive și fragmentare, însă au dat prilejul construirii unei rețele gata să fie activată în caz de pericol.

Astfel, în 2009 s-a format o coaliție largă, compusă din 22 de organizații, cu scopul de a se opune adoptării a patru coduri de legi: penal, civil, de procedură penală și de procedură civilă. Coaliția respingea codurile în totalitate, chestionând în acest mod lipsa unor consultări publice adecvate din partea decidenților politici. Printre schimbările introduse în proiectul de cod penal figura și criminalizarea avortului terapeutic, dacă operația se făcea după a douăzeci și patra săptămână de sarcină. Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice, o organizație pentru drepturi reproductive formată cu doar un an înainte, în 2008, nu era parte a coaliției „Opriți Codurile” și a optat pentru o

intervenție care mai degrabă să minimizeze efectele negative ale legii, decât să o boicoteze cu totul. Alături de Societatea de Educație Contraceptivă și Sexuală, o altă organizație pentru drepturi reproductive și educație sexuală și de AnA, o organizație feministă, Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice a reușit să pună presiune pe comisia parlamentară care propusese amendamentul, prin aliați din interiorul sistemului politic și prin mass-media[21]. În cele din urmă, amendamentul a fost respins, deși codurile au fost ulterior adoptate.

În 2011 s-a format Făt-Frumos-Și-Când-Vreau-Eu, un grup informal care cuprindea persoane din diferite zone activiste, de la colective formale și informale, la organizații feministe, pentru drepturile femeilor și ale omului și care urmărea expunerea și contracararea agendei mișcării *pro-life*. Pledoaria acestora pentru apărarea drepturilor reproductive se încheia cu „Am murit destule sub Ceaușescu! Avortul rămâne legal!”[22]. Cu toate că a

21. „Dreptul la avort rămâne intact și în noul cod penal al României”, disponibil la http://www.ecpi.ro/dreptul-la-avort-rămane-intact-si-in-noul-cod-penal-al-romaniei/, și Oana Botezatu și Geta Roman, „Avortul după Comisia Ponta”, 7 mai 2009, disponibil la http://www.evz.ro/detalii/stiri/avortul-dupa-comisia-ponta-850077.html.

22. Pagina de facebook a Făt-Frumos-Și-Când-Vreau-Eu, https://www.facebook.com/pages/Fat-Frumos-Si-Cand-Vreau-Eu/138075942928300?id=138075942928300&sk=info. Decretul nr. 770/1966 a criminalizat avortul. Interzicerea avortului în timpul regimului Ceaușescu a fost implementată atât prin propagandă și stimulente pozitive, cât și prin măsuri administrative represive. Politica reproductivă din perioada național-comunistă este asociată cu cea mai mare mortalitate maternă din Europa, în condițiile în care femeile au căutat prin mijloace oricât de periculoase să renunțe la sarcinile nedorite: „Ridicarea unor greutăți (de exemplu, mutarea unor piese grele de mobilier), sărituri de la înălțime sau combinația repetată a ambelor, până când cădeau răpuse de oboseală; pregătirea și administrarea unor decocturi, deși riscul producerii infecțiilor secundare era bine cunoscut; introducerea în vagin a tot felul de substanțe chimice, produse farmaceutice, ierburi ca pelinul sau leușteanul și a altor factori abortivi — infuzii concentrate de chinină, leandru sau gălbenele, soluții saline și sulfați de potasiu cu aluminiu. Se introduceau de asemenea obiecte de uz casnic, ace de păr, pene de gâscă, croșete, andrele și fusuri, pentru a perfora colul uterin” (Kligman, 2000, p. 77). Mortalitatea maternă asociată complicațiilor postchiuretaj s-a triplat din 1965 (ultimul an când avortul era legal) până în 1966 și a ajuns în anul 1989 la 545 de decese la 1.000 de nașteri

funcţionat cu precădere ca o platformă online folosită pentru a împărtăși informaţii relevante, grupul a generat de fapt câteva ramificaţii, mai precis bloguri anonime și proiecte[23] ce urmăreau combaterea reţelei online a Pro-Vita și de asemenea a folosit la crearea de conexiuni între grupuri informale și formalizate preocupate de această problematică (de exemplu, între membrii colectivului informal și nonierarhic Biblioteca Alternativă și cei ai unei organizaţii profesionalizate precum Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice).

De altfel, și ilustrativ pentru legăturile și punctele de sprijin care se formează între grupurile informale nonierarhice și cele profesionalizate, crearea *Făt-Frumos-Și-Când-Vreau-Eu* a fost stimulată de discuţiile care au avut loc în cadrul Ocupării CNDB (Centrul Naţional al Dansului), între martie și aprilie 2011. Centrul Naţional al Dansului era în 2010 în pericol de a-și pierde spaţiul de spectacole și repetiţii, reprezentat până atunci de o sală aflată în incinta Teatrului Naţional. Odată ce acesta din urmă a intrat în renovare, CNDB a fost singura instituţie ignorată în procesul de relocare, nefiindu-i repartizat de către autorităţi nici un alt spaţiu. În martie 2011, un grup format din dansatori și coregrafi, cărora li s-au alăturat mulţi alţi activiști și profesioniști din diferite domenii[24], a ocupat spaţiul pe care ar fi trebuit să îl evacueze, la chemarea performerei și coreografei Valentina Desideri: „Dacă muncitorii sunt privaţi de locul de muncă, atunci muncitorii vor trebui să ocupe locul de muncă”[25]. CNDB s-a trans-

(Kligman, 2000, pp. 236-237). Mai mult, politica reproductivă a lui Ceaușescu a avut ca efecte secundare o mortalitate infantilă ridicată, o epidemie de HIV, precum și un număr în creștere al copiilor instituţionalizaţi sau fără adăpost.

23. Blogul anonim Anti Pro-Vita, http://antiprovita.wordpress.com. *Zina Prolife*, nr. 1 2012, elaborate ca parte a expoziţiei „Behind the Scene”, organizată de Salonul de Proiecte și sprijinită de Muzeul Naţional de Artă Contemporană (http://www.salonuldeproiecte.ro/texts/ProLife.pdf).
24. Vezi scrisoarea deschisă adresată Ministerului Culturii de către ocupanţi și susţinători ai acestora, 6 aprilie 2011, disponibilă la http://veiozaarte.ro/de-citit-2/insert/scrisoare-deschisa-adresata-ministrului-culturii-privind-situatia-cndb.html.
25. *CNDB Ocupat*, documentar, regizat de Emi Vasiliu, disponibil la http://vimeo.com/57269403, lansat pe 30 o2011, minutul 8:20, accesat la data de 20 august 2014.

format în acele două luni într-un loc de dezbatere și discuţii care au depășit obiectul iniţial al ocupării, fiind valorizat pentru interacţiunea efectivă între artiști și activiști din diverse grupuri (printre care și Biblioteca Alternativă și Cercul de lecturi feministe) pe care a găzduit-o. O activistă feministă care a participat la ocupare relatează procesul de fermentare care a avut loc cu acel prilej:

> Și pe urmă a fost CNDB-ul, când s-a ocupat spaţiul care trebuia să fie eliberat de către Centrul Naţional al Dansului la Teatrul Naţional, au fost tot felul de discuţii ale diferitelor grupuri care existau într-un fel sau altul sau aveau nevoie să se întâlnească, să discute – era un spaţiu deschis de discuţie. Și în cadrul acelor zile a fost o primă întâlnire a acestui grup care și-a găsit și un nume, Făt-Frumos-Și-Când-Vreau-Eu și eram câteva tipe din cadrul cercului (de lecturi feministe), plus alte tipe pe care le știam ca fiind feministe, unele participaseră la câteva sesiuni ale cercului, deci era un fel de *network*, plus artiști din diferite zone și s-a format o altă inițiativă. Plus mai era o persoană care a fost la Accept, acum la ECPI… (interviu cu R.C.).

Prin urmare, avem de a face în cazul coaliţiilor discutate mai sus cu mobilizări reactive, pe de o parte, faţă de proiecte de lege percepute drept amenințătoare, iar pe de altă parte, faţă de contramișcări cu scopuri opuse celor ale comunităţii formate în jurul problematicii drepturilor femeilor. Astfel de rețele sunt dinamice și, fără ca neapărat să își propună sau să obţină schimbări legislative, pot ajuta la dezvoltarea de colaborări și inițiative comune ulterioare, fiind caracterizate de suprapuneri și conexiuni organizaţionale prin care se lărgește comunitatea mișcării sociale pentru drepturile femeilor.

Factori care împiedică dezvoltarea coaliţiilor

Nesurprinzător, este de așteptat ca opusul condiţiilor care duc la construirea de coaliţii să împiedice formarea acestora. Interviurile cu activistele pentru drepturile femeilor indică problema resurselor ca fiind unul dintre cei mai importanţi determinanţi atât în dezmembrarea coaliţiilor, cât și în reticenţa faţă de implicarea în acestea. După cum afirmă una dintre activistele Coaliţiei pentru drepturi reproductive,

> un obstacol important în lucrul cu organizațiile e faptul că adesea nu există finanțare, nu există resurse dedicate proiectelor ăstora în care se formează coaliția respectivă. Adică, n-am avut o finanțare neapărat sau organizațiile astea nu au finanțare ca să se opună poriectului de lege privind consilierea obligatorie, prin urmare timpul pe care și-l alocă oamenii implicați în coaliția respectivă nu e decontat în vreun proiect anume, ci e extra la ceea ce au ei de făcut, că în timpul ăla au de făcut două traininguri și șapte publicații pe proiect, pe un alt proiect, pe un cu totul alt subiect, nu pentru acea chestie (interviu cu I.I.).

Cu toate că fondurile acordate pentru proiecte comune stimulează formarea de coaliții, iar în lipsa lor organizațiile se mobilizează mai mult în acțiuni reactive, finanțarea coalițiilor are și dezavantajele sale. Oportunitatea economică creată de aceasta nu este suficientă în construirea și sprijinirea eforturilor comune susținute și, în absența unei structuri și a unei distribuții a puterii consimțite, stabilirea sa poate fi percepută drept artificială și uneori nedreaptă, generând resentimente și frustrări. Aceasta este opinia împărtășită de una dintre persoanele implicate în VIF, care explică de ce aceasta nu a funcționat pe termen lung:

> Ce s-a întâmplat aici a fost o creare forțată – dacă un finanțator dă bani unei organizații și zice înființați organizația, cumva se consideră că are… nu că un avantaj, dar este logic dacă tu ca organizație primești grantul ca să înființezi federația și să faci întâlnirile, cumva e de la sine înțeles că secretariatul va fi ținut de acea organizație, pentru că finanțarea i-a fost acordată ei, nu coaliției în sine. (…) A afectat negativ pentru că primul pas în dezvoltarea federației ar fi fost să existe o formulă democratică participativă ulterioară, a alegerilor, deci să fi existat orice inițiativă. (…) Noi luăm inițiative acolo unde suntem pe picior de egalitate (interviu cu L.A.).

În plus, întrebați fiind despre factorii care au dus la dezactivarea coaliției VIF la scurt timp după formalizarea sa într-o federație (s-a format ca structură informală în 2003 și a devenit entitate instituționalizată în 2005), printre aspectele menționate de activiști s-a numărat și cel al nevoilor diferite ale organizațiilor

implicate, care nu au fost luate în considerare în procesul de construcție și întărire a coaliției.

> Nu știu cât de pregătite erau organizațiile pentru networking, întrucât aveau pregătiri și scopuri diferite, și nu cred că s-a ocupat cineva de evaluarea nevoilor organizației, să se vadă care e situația. Cine vrea intră, a existat o perioadă în care se cereau păreri în presă, se făceau proiecte comune, dar atât. Și nevoile fiind diferite, unii aveau nevoie de instruire, alții de finanțare (interviu cu E.M.).

Pe de altă parte, conducerea unei coaliții este asociată cu un prestigiu social ridicat, fapt ce poate genera uneori orgolii și lupte pentru putere. Spre exemplu, amintindu-și eforturile de a construi Romanian Women's Lobby (RoWL), o coaliție națională formată oficial în 2007 ca structură reprezentativă a European Women's Lobby (EWL), una dintre activistele implicate a menționat ceea ce ea a perceput drept un conflict între deschiderea și incluzivitatea așteptate de către EWL de la RoWL și tendințele de control și centralizare manifestate de unele dintre participante, ce voiau să coordoneze rețeaua.

> (…) voia să coordoneze ea rețeaua. Ori ele (EWL) vor neapărat deschidere. Iarăși, nu se înțeleg niște lucruri: munca de coordonare e foarte grea, iar lucrul în rețea e gratis – de ce se bat să coordoneze? Și apoi, când văd că e fără bani, părăsesc rețeaua (interviu cu D.L.).

După cum era de așteptat, problema resurselor a apărut constant în interviurile desfășurate, indiferent dacă am vorbit despre Coaliția pentru drepturi reproductive, despre VIF sau despre Romanian Women's Lobby. Aceeași activistă citată anterior a menționat disponibilitatea de timp și problemele cu banii, două resurse importante, ca obstacole pentru eforturile susținute de advocacy și lobby, care de obicei nu sunt acoperite de proiecte finanțate. În cazul RoWL, problema banilor era cu atât mai serioasă cu cât coaliția trebuia să plătească o contribuție anuală de 1.000 de euro către EWL:

> EWL voia să strângem anual 1.000 de euro și nu… munca de rețea, știu din Marșul Mondial, este foarte consumatoare de timp; dacă

vrei să fie rețeaua activă, măcar două ore pe zi trebuie să lucrezi pentru rețea. Și nu s-a lucrat și nu poți să le acuzi, că sunt disperate, și cele care n-au proiecte finanțate și sunt poate de zece ori mai disperate cele care au proiecte finanțate, din cauza problemelor cu banii și cu plățile (interviu cu D.L.).

Concluzii

Ceea ce am încercat să argumentez în lucrarea de față este că, după 2000, comunitatea mișcării pentru drepturile femeilor, cuprinzând atât organizații specifice, cât și organizații care susțin scopurile mișcării, precum grupuri pentru drepturile omului, romilor și LGBTQ, se constituie într-o sumă de actori activi în lupta pentru egalitate de gen. Datele colectate sugerează, în acord cu literatura de specialitate, că organizațiile pentru drepturile femeilor și feministe au trecut de-a lungul anilor 2000 printr-un proces de schimbare tactică, în sensul înglobării în repertoriul lor a unor tactici și a unui discurs mai confruntaționale față de instituțiile statului. Acest fapt se datorează, după cum am încercat să arăt, unui conglomerat de factori de natură contextuală, organizațională și interorganizațională. Mai mult, investigarea proceselor de coalizare a organizațiilor pentru drepturile femeilor relevă fluiditatea și lărgirea treptată ale comunității menționate.

După cum relevă atât interviurile desfășurate cu activiștii cât și documentele organizaționale și publice studiate, acțiunile coaliților formate pentru a lupta pentru drepturile femeilor fie au depins de existența unor fonduri direcționate în mod specific către advocacy, fie au fost declanșate de amenințări iminente la adresa drepturilor femeilor.

Cu toate că, după cum remarcă mai mulți autori (Kapusta-Pofahl *et al.*, 2005; Tarrow și Petrova, 2006; della Porta, Diani, 2006), organizațiile din spațiul postcomunist sunt mai degrabă mici, profesionalizate și fără o orientare participativă și comunitară pronunțată, intensificarea proceselor de cooperare dintre acestea și grupurile feministe informale fiind însoțită și de adoptarea protestului de stradă drept tactică recurentă a celor din urmă.

Anexe

Anexa 1. Lista organizațiilor unde au fost desfășurate interviuri

Nr.	Nume	An de înființare	Locație	Tipuri de activități	Nr. de interviuri
1.	Asociația pentru Promovarea femeii din România (APFR)	În 1997, ca filială a fundației Icon În 1999, ca organizație independentă	Timișoara	Furnizare de servicii (consiliere psihologică și juridică) Advocacy Implementare de proiecte	2
2.	Asociația Casa de Femei Creștină Germană Estera	În 2003, iar în 2005 și-a deschis adăpostul pentru victimele violenței domestice	Mediaș	Furnizare de servicii (consiliere psihologică și adăpost)	1
3.	Institutul Est-European Pentru Sănătatea Reproducerii	1996	Târgu Mureș	Furnizare de servicii (centru pentru victime, centru pentru agresori) Advocacy Training	1
4.	Artemis	1998, ca program autonom al Societății de Psihodramă „J.L. Moreno”	Cluj	Furnizare de servicii (consiliere psihologică, adăpost în perioada…) Advocacy Training	1

5.	Sensiblu	2002	București	Furnizare de servicii (consiliere psihologică, adăpost) Advocacy	1
6.	Biserica Reformată „Casa Speranței”	2003	Brașov	Furnizare de servicii (consiliere, adăpost)	1
7.	Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului (GRADO)	1994 1998 – primul proiect pe violență domestică	București	Fostă furnizoare de servicii Advocacy	1
8.	Centrul Parteneriat pentru Egalitate (CPE)	2002	București	Cercetare Advocacy Protest Training	1
9.	FILIA	2000	București	Cercetare Training Advocacy Protest	3 membri ai Consiliului un fost membru al Consiliului
10.	Centrul pentru Mediere și Securitate Comunitară	2000	Iași	Advocacy Training Educație (activități în școli)	1
11.	Șanse Egale pentru Femei (ȘEF)	1996	Iași	Advocacy Training	1

12.	Transcena	2001	București	Advocacy Educație (prin teatru) Protest	1
13.	Asociația pentru Libertate și Egalitate de Gen (ALEG)	2004 (dezvoltată din ARAPAMESU – Asociația Româno-Americană pentru Promovarea Asistenței Medicale, Educației și Serviciilor Umane)	Sibiu	Furnizare de servicii (consiliere psihologică, juridică) Advocacy Educație (activități în școli) Protest	2, una dintre ele este o fostă membră a Cercului de lecturi feministe din București
14.	Front	2011	București	Advocacy Protest	4, una dintre ele este fondatoare a asociației pentru drepturile romilor Romani CRISS, a fost membră a organizației FILIA

15.	h.arta	2001	Timișoara	Artă politică Conștientizare Protest	Discuție de grup cu cele trei membre
16.	feminisTM	2012	Timișoara	Conștientizare Protest	Discuție de grup cu 4 membri
17.	Ladyfest F.I.A Cercul de lecturi feministe	2004 2007 2008	București/ Timișoara	Organizare festival Bibliotecă/Colecție de zine Protest	1
18.	Biblioteca Alternativă (Claca from 2013)	2010	București	Bibliotecă Activități DIY (Do it yourself) Free shop Protest	2
19.	Grupul pentru Acțiune Socială (GAS)	2010	Cluj	Advocacy Protest	1 (de asemenea, parte din grupul Tinerii Mânioși)
20.	Desire	1996	Cluj	Cercetare Advocacy Protest	1
21.	E-Romnja	2012	București	Advocacy Protest	1
22.	Asociația femeilor țigănci „pentru copiii noștri”	1997	Timișoara	Conștientizare Training Advocacy	1

23.	Asociația pentru Emanciparea Femeilor Rome	2000 (activă până în 2008)	Timișoara	Training	1
24.	Lovekills	2003 (activi până în 2009)	Timișoara/ Craiova	Protest Producție a zinei *lovekills* Conștientizare	1
25.	Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice (ECPI)	2008	Bucharest	Advocacy	1, fostă membră a Centrului pentru Resurse Juridice (CRJ)

Anexa 2. Cronologie a luărilor de poziție și a acțiunilor de protest pe problematica drepturilor femeilor

Nr.	Dată	Nume	Obiectul contestării/ context	Organizatori/Susținători	Resurse
Scrisori deschise					
1.	29 martie 2006	Scrisoare deschisă adresată de ONG-uri premierului, ministrului Muncii, Solidarității Sociale și Familiei, ministrului Integrării Europene și reprezentantului Comisiei Europene în București	Scopul era să atragă atenția și să exprime dezacordul cu privire la slăbiciunile instituției responsabile de promovarea egalității de șanse între femei și bărbați (ANES).	Laura Grünberg – președintă a AnA, Societatea de Analiză Feministă Liliana Popescu – președintă a Proiectului pentru Educație Civică Cristian Pîrvulescu – președinte al PRO DEMOCRAȚIA Renate Weber – președintă a Fundației pentru o Societate Deschisă Mihaela Miroiu – prof. univ. dr. la SNSPA, Masteratul de Studii de Gen	Scrisoarea a fost distribuită pentru a se obține sprijin pe grupuri yahoo ale societății civile, drepturile femeilor și drepturile romilor, precum GendeRomania, Romanian Roma and ONGRomania
			ANES era slab finanțată, necooperantă cu societatea civilă și avea o strategie inadecvată, ce ignora diversitatea femeilor.	Dina Loghin – președintă a organizației Șanse Egale pentru Femei, Iași Ciprian Necula – coordonator de programe la *Agenția de Monitorizare a Presei, Academia Caţavencu* Cristina Guseth – directoare a *Freedom House* Victor Facalet – *Organizația Tinerilor Romi „Ilo Terno”*, Galați Margareta Matache – directoare a organizației *Romani CRISS* Romanița Iordache – președintă a organizației ACCEPT Horia Terpe – directorul Centrului pentru Analiză și Dezvoltare Instituțională (CADI)	

				Oana Băluță – președintă a *Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen – FILIA* Maria Popa – președintă a *AFIV – ARTEMIS*, Cluj Delia Grigore – președintă a *Centrului Rromilor „Amare Rromentza”* Enikő Magyari-Vincze – directoare a *Fundației Desire*, prof. univ. dr. la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca Camelia Blaga – directoare a *Asociației pentru Libertate și Egalitate de Gen* (ALEG), Sibiu Irina Carmen Barbălată – președinte executiv al *Fundației Pro WOMEN*, Iași Andrei Țăranu – președinte al *Societății Române de Științe Politice*	

				Maria Șandor – directoare a *CHF International Romania* Adrian Moldovan – director executiv al *Asociației pentru Dezvoltarea Economico-Socială a Romilor – ADER* Cristinela Ionescu – directoare a *Asociației Thumende*, *Valea* Jiului Elena Dobre – coordonatoare de programe Departament Gender *Agenția „Împreună”* Mioara Pavelescu – directoare executivă a *Asociației Romilor Frăția*, Câmpina Caton Musceleanu – coordonator de programe de dezvoltare socială la *Fundația Ramses*, Dej Oana Laura Poatoaca – coordonatoare de departa-mente în cadrul *Asociației pentru Apărarea Drepturilor Omului Șanse Egale*	

				Robert János Vászi – director coordonator de programe al *Asociaţiei Şanse Egale* Mirela Faitas – director coordonator al *Asociaţiei Şanse Egale Pentru Femei şi Copii* Liviu Constantin Daraban – preşedinte al *Asociaţiei „Romii Romascani"* Colectivul Ladyfest România De asemenea, semnată individual de persoane active în organizaţiile menţionate mai sus, precum şi de studenţi, profesori, consilieri ministeriali, dar şi de deputata Minodora Cliveti, preşedinta Comisiei pentru Egalitatea de Şanse din cadrul Camerei Deputaţilor.	

2.	28 martie 2006	Scrisoare de protest către Ludovic Orban	Reacţie publică faţă de declaraţiile misogine ale lui Ludovic Orban, preşedintele filialei din Bucureşti a Partidului Naţional Liberal	Mihaela Miroiu, prof. univ. SNSPA, Laura Grünberg, vicepreşedintă, Societatea AnA, Andrei Ţăranu, preşedinte, Societatea Romana de Ştiinte Politice, Oana Băluţă, preşedintă a Centrului FILIA, Renate Weber, preşedintă a Fundaşiei pentru o Societate Deschisă, deputata Minodora Cliveti, preşedintă a Comisiei pentru egalitate de şanse pentru femei şi bărbaţi, Brîndușa Armanca, Asociaţia pentru Comunicare Vizuală, Timişoara, Cristina Guseth, directoare a Freedom House România, Ovidiu Anemţoaicei, CEU,	Mihaela Miroiu, „Femeile si liberalismul yoghin", Revista 22, 4.04.2006 http://www.revista22.ro/femeile-si-liberalismul-yoghin-2599.html

				Florentina Bocioc, CeRe – Centrul de resurse pentru participare publică, Roxana Tesiu, președinte executiv a CPE, Lazăr Vlăsceanu, director adjunct, UNESCO-CEPES, Claudiu Crăciun, doctorand Științe Politice, Daniela Cutaș, dr. Manchester University, Cristina Adam, drd., Maria Bucur, prof. Indiana University, Bloomington	
3.	29 septembrie 2009	Scrisoare de protest împotriva deciziei anunțate de Comisia de Regulament a Camerei Deputaților de a des-ființa Comisia pentru Egalitate de șanse între Femei și Bărbați a Camerei Deputaților		Oana Băluță, președintă a *Centrului de Dezvoltare Curri-culară și Studii de Gen: FILIA*, Alina Dumitriu, director executiv a *Asociației SENS POZITIV*, Margareta Matache, director executiv a *Romani CRISS*,	

				Livia Aninoșanu, directoare de Programe a *Centrului Parteneriat pentru Egalitate*, Georgiana Iorgulescu, directoare executivă a *Centrului de Resurse Juridice*, Duran Mariana, președintă a *Asociației Femeilor care își Cresc Singure Copiii*, Georgeta Adam, președintă a *Asociației Jurnalistelor din România*, Manu Ionel, vicepreședinte al a *Asociației pentru Dezvoltare și Incluziune Socială*, Emil Moise, președinte al *Asociației Solidaritatea pentru Libertate de Conștiință* Florentina Bocioc, directoare executivă a *Asociației ACCEPT*,	

				Luminița Rațiu, directoare executivă a Asociației Asisten-ță – Educare – Reprezentare, Carmen Gheorghe, Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună” , Reghina Dascal, Centrul Interdisciplinar de Studii de Gen, Universitatea de Vest, Timișoara.	
4.	6 iulie 2010	Scrisoare de protest împotriva desființării ANES	Reacție publică împotriva deciziei de desființare a Agenției Naționale pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați, adresată ministrului Muncii și Protecției Sociale, Mihai Șeitan	CPE – Centrul Parteneriat pentru Egalitate, București, Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen FILIA, București, Agentia de Dezvoltare Comunitară Împreună, București Asociația ACCEPT, București, Asociația A.R.T. Fusion, București, Asociația Femeilor Țigănci „Pentru Copiii Noștri”, Timișoara,	Scrisoarea se poate consulta pe site-ul asociației FILIA http://www.centrulfilia.ro/index.php/documente/scrisori-deschise/107-2010-pro-test-fata-de-desfiintarea-anes

			– în opoziția față de această decizie organizațiile au invocat rezoluția Parlamentului European cu privire la impactul genizat al crizei economice; de asemenea, și-au anunțat intenția de a trimite scrisoarea de protest către CE și PE	Asociația Jurnalistelor din România Ariadna, București, Asociația Pentru Șanse Egale, Târgu Jiu, Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice (ECPI), București, Centrul de Mediere și Securitate Comunitară, Iași, Fundația Desire Cluj, Fundația Rațiu pentru Democrație, Turda, Fundația Șanse Egale pentru Femei, Iași, Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului – GRADO, București, Liga Pro Europa, Târgu Mureș, Romanian Women's Lobby ActiveWatch, Agenția de Monitorizare de Monitorizare a Presei,	

				Asociația Pro Democrația, Asociația Ketaness 2006, Giurgiu, Persoane semnatare: prof. univ. dr. Mihaela Miroiu, Facultatea de Științe Politice, Școala Națională de Studii Politice și Administrative conf. dr. Reghina Dascăl, Centrul Interdisciplinar de Studii de Gen, Universitatea de Vest, Timișoara, Raluca Bibiri, doctorand în studii de gen, CESI, Universitatea din București, Theodora-Eliza Văcărescu, coordonatoarea grupului GendeRomania, Mihaela Frunză, coordinator al grupului GendeRomania.	

5.	aprilie-mai 2012	Scrisoare de protest față de propunerea de lege privind înființarea cabinetelor de consiliere în criza de sarcină		ECPI – Euroregional Center for Public Initiatives, IPP – The Institute for Public Policies, CPE – Partnership for Equality Center, SECS – The Society for Sexual and Contraceptive Education, Pro Women Foundation, The Centre for Health Policies and Services, The Romanian Association for Family Planning, Filia Centre, Mothers for Mothers Association, The Centre for Independent Journalism, Tineri pentru Tineri Foundation, The Resource Centre for Public Participation,	Comunicat de presă al ONG-urilor din România cu privire la proiectul de lege cu privire la consilierea obligatorie înainte de avort, disponibil la http://www.ecpi.ro/wp-content/uploads/2012/04/Comunicat-de-presa.pdf.

				AnA – The Society of Feminist Analysis, ASUR – The Secular-Humanist Romanian Association, Front Association, The Euroregional Centre for Democracy, Romani CRISS, APADOR-CH, CRJ – The Centre for Legal Resources, ALEG, Pro Europe League	Scrisoare deschisă a ONG-urilor din România și din străinătate și a unor rețele internaționale pentru drepturi reproductive, disponibilă la http://www.ecpi.ro/ wp-content/ uploads/2012/ 05/ 2012-05-21-NGO-Sign-on-letter-ROMANIA-FINAL.pdf.

6.	februarie 2013	Scrisoare deschisă către președintele Partidului Național Liberal (PNL), Crin Antonescu	– Atrage atenția asupra numărului în creștere de declarații discriminatorii – rasiste și sexiste făcute de membri ai PNL: Rareș Buglea, Cătălin Cherecheș, George Becali – solicit distanțarea publică a partidului de acești membri	Romani CRISS – Centrul romilor pentru intervenție socială și studii MCA România – Centrul pentru Monitorizarea și Combaterea Anti-semitismului din România ECPI – Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice E-Romnja (Asociația pentru promovarea drepturilor femeilor rome) Asociația Romano ButiQ FILIA ADIS – Asociația pentru Dez-voltare și Incluziune Socială CEDS – Centrul pentru Educație și Dezvoltare Socială ActiveWatch – Agenția de Monitorizare a Presei Asociația FRONT Grupul de Intervenții Feministe	Scrisoarea poate fi consultată pe site-ul asociației FILIA, http://www.centrulfilia.ro/ index.php/ documente/ scrisori-deschise/133-2013-scrisoare-deschisa-catre-presedintele-pnl-crin-antonescu.

7.	iunie 2013	Scrisoare deschisă privind protecţia constituţională împotriva discriminării	Reacţie publică faţă de respingerea orientării sexuale drept temei pentru discriminare, decizie luată de Comisia parlamentară pentru revizuirea Constituţiei pe 11 iunie 2013	ActiveWatch – Agenţia de Monitorizare a Presei, Agenţia de Dezvoltarea Comunitară „Împreună”, Alianţa Civică Democratică a Romilor, ANBCC – Asociaţia Naţională a Birourilor de Consiliere pentru Cetăţeni, APADOR-CH – Asociaţia pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki, Asociaţia ACCEPT, Asociaţia EPAS, Asociaţia FRONT, Asociaţia „Mame pentru Mame”, Asociaţia pentru Educaţie Politică,	Scrisoarea poate fi consultată pe site-ul asociaţiei FILIA http://www.centrulfilia.ro/index.php/documente/scrisori-deschise/151-2013-scrisoare-deschisa-privind-asigurarea-protectiei-constitutionale-impotriva-discriminarii

				Asociaţia Română Anti-SIDA, Asociaţia Secular Umanistă din România (ASUR), Asociaţia Solidaritate pentru Libertatea de Conştiinţă, Asociaţia Transcena, Centraş – Centrul de Asistenţă pentru Organizaţii Nonguvernamentale, Centrul de Studii în Idei Politice, Centrul Educaţia 2000+, Centrul FILIA, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Centrul pentru Jurnalism Independent, CeRe – Centrul de Resurse pentru Participare Publică, Centrul Raţiu pentru Democraţie,	

				ECPI Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice, Fundația Parteneri pentru Dezvoltare Locală, Fundația Soros, Fundația Tineri pentru Tineri, Institutul pentru Politici Publice, Grupul Roman pentru Apărarea Drepturilor Omului (GRADO), Roma Education Fund România, Societatea Academică din România, Societatea pentru Educație Contraceptivă și Sexuală.	

Protest de stradă					
1.	24 aprilie 2000	Demonstrație Anti-Playboy	Organizată ca reacție la articolul apărut în *Playboy* România – „Cum să-ți bați nevasta fără să lași urme”	Liliana Popescu, Proiectul pentru Educație Civică Dina Loghin, Șanse Egale pentru Femei (ȘEF)	Liliana Popescu, Politica Sexelor, 2004, pp. 248-258.
2.	10 noiembrie 2006	Demonstrație anti-discriminare	Ziua Internațională împotriva Fascismului și Antisemitismului	Asociația Aqvarius, ACCEPT, Agenția de Monitorizare a Presei, Asociația Komunitas, Romani CRISS, Centrul Amare Rromentza, Centrul de Resurse pentru participare publică, D MEDIA, Indymedia România, Ladyfest România, Organizația Națională a Persoanelor cu Handicap din România,	http://frontul-antifascist.blogspot.ro/search?updated-max=2008-04-25T17:54:00-07:00&max-results=1

				Organizația Femeilor Refugiate, rețeaua UNITED (rețea europeană împotriva naționalismului, rasismului, fascismului și în sprijinul imigranților și refugiaților), You and Me și trupele care au concertat: Pavilionul 32, Nihilistic, Mohawks, Țep Zepi, Buzz, Aku.	http://asociatia-komunitas.ro/actiuni/evenimente/27-actiune-anti-discriminare.html
3.	9 iunie 2007	Acțiune antifascistă	Contrademonstrație la Marșul Normalității organizat de grupurile de extremă dreaptă împotriva Gay Pride	Colectivul de acțiune antifascistă	http://frontul-antifascist.blogspot.ro/search?updated-max=2008-04-25T17:54:00-07:00&max-results=1

4.	10 noiembrie 2007	„Până nu suntem toți liberi, suntem toți prizonieri", demonstrație pentru promovarea solidarității și luptei împotriva tuturor formelor de discriminare	Ziua Internațională împotriva Fascismului și Antisemitismului Protest împotriva etnicizării criminalității, împotriva modului în care a fost gestionat cazul lui Romulus Mailat, împotriva amplificării discursului rasist și xenofob al autorităților române.	Anti-Fascist Action Collective, Indymedia România Collective, Romani CRISS, ActiveWatch, Asociația Aqvarius, Asociația Centrul Pentru Arta Media și Acțiune Socială, Rețeaua UNITED for Intercultural Action, grupul H.ARTA, Ladyfest România	http://admin.romania.indymedia.org/ro/2007/11/2336.shtml http://admin.romania.indymedia.org/ro/2007/11/2249.shtml Roxana Alexe, Ovidiu Vanghele, „March against discrimination in Bucharest", Mediafax 10 noiembrie 2007. http://www.mediafax.ro/social/mars-impotriva-discriminarii-in-bucuresti-1032921

5.	12 octombrie 2007	Take back the night march	Ladyfest, Bucureşti, 2007 Festival DIY, *grassroots* şi nonprofit, feminist şi *queer-friendly*	Colectivul Ladyfest, h.arta, cu participarea unor activişti de la Romani CRISS Cosponsori: ACCEPT, Alert Fund, D Media, Indymedia România, Komunitas, Ladyfest Frankfurt, Ladyfest Mannheim, Project Space, XminY Solidariteitsfonds	Declaraţie http://ladyfest-ro.pimienta.org/weblog/?p=223. Program http://admin.romania.indymedia.org/ro/2007/10/2222.shtml. Reacţie http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2007-10-15/pentru-orice-ai-lupta-nu-fi-o-doamna.html.

6.	2-4 aprilie 2008	Săptămâna anti-NATO	Un protest paşnic împotriva războiului şi militarismului a fost reprimat prin brutalitatea poliţiei, care a bătut şi arestat activişti români şi străini, după o masivă campanie media de dezinformare, care îi înfăţişase pe aceştia ca fiind violenţi şi periculoşi.	Persoane din colectivele Antifa, Ladyfest şi h.arta ActiveWatch and APADOR-CH; ulterior sprijinite de Centrul de Resurse Juridice şi Asociaţia „Solidaritatea pentru Libertatea de Conştiinţă” şi-au exprimat îngrijorarea cu privire la oprirea ilegală la graniţe a unor cetăţeni străini care încercau să ajungă la Bucureşti pentru a se alătura protestului la adresa NATO şi a detenţiei ilegale a cetăţenilor români şi străini care se reuniseră pe 2 aprilie pentru discuţii anti-NATO.	Anti-nato timeline http://admin.romania.indymedia.org/ro/2008/03/2501.shtml.

7.	mai 2010	Protest împotriva anunţatei reduceri a alocaţiei pentru îngrijirea copilului		Protest iniţiat de miresici.ro şi desprecopii.com, cu sprijinul Centrului FILIA. Petiţie sprijinită de Centrul FILIA, Asociaţia MAME, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Centrul Euroregional pentru Iniţiative Publice, Centrul de Mediere şi Securitate Comunitară, PATRIR – Cluj-Napoca, Agenţia de Dezvoltare Comunitară „Împreună”, Fundaţia HOSPICE „Casa Speranţei” şi alte 130 de persoane din toată ţara.	Detalii despre protest şi petiţie, pe site-ul FILIA, http://www.centrulfilia.ro/index.php/example-pages/societate-civila/117-2010-protest-impotriva-modificarilor-prevederilor-privind-indemnizatia-pentru-cresterea-copilului-si-concediul-parental.

8.	8 martie 2011	„Vrem reprezentare, nu doar flori şi mărţişoare”	Campanie de Ziua internaţională a femeilor	Centrul FILIA, studenţi şi voluntari	http://www.centrulfilia.ro/index.php/example-pages/8-martie/87-vrem-reprezentare-nu-doar-flori-si-martisoare.
9.	6 octombrie 2011	SlutWalk Bucureşti	Demonstraţie împotriva hărţuirii stradale şi sexuale şi împotriva blamării victimelor violenţei	Asociaţia FRONT şi voluntarii, susţinută de Cercul de lecturi feministe, Grupul FIA, cu sprijinul www.feminism-românia.ro şi Blogul Medusei.	FB event & Manifest, https://www.facebook.com/events/282579-735089129/. Revendicam! http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/605-revendicam.html.

					„De ce în România e mai greu să faci civism decât motociclism?”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/614-de-ce-in-romania-e-mai-greu-sa-faci-civism-decat-motociclism.html. „Iluzia cumințeniei”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/623-iluzia-cumin-teniei.html.

					„Dialectică și consecvență feministă la Marșul Pana-ramelor”, http://www.criticatac.ro/10546/dialectica-si-consecventa-feminista-la-marsul-panaramelor/. „Marșul Pana-ramelor a cos-tat 500 de lei!”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/625-marsul-pana-ramelor-a-costat-500-de-lei.html.

					„Feminism trăit la Marşul Panaramelor”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/626-feminism-trait-la-marsul-panaramelor.html. „«Marşul Pana-ramelor», prin ochii mass-media”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/629-marsul-panaramelor-prin-ochii-mass-media.html.

10.	25 noiembrie 2011	Protest against domestic violence	Claiming restriction order against the aggressors and state funded shelters for battered women	Iniţiator: Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen: FILIA Parteneri: Asociaţia FRONT şi Agenţia de Dezvoltare Comunitară „Împreună” Cu sprijinul: Centrul Parteneriat pentru Egalitate, Centrul Romilor pentru Intervenţie Socială şi Studii, Centrul de Mediere şi Securitate Comunitară, Fundaţia Şanse Egale pentru Femei, Asociaţia Clubul Academic de Studii Europene, Fundaţia Sensiblu, Grupul Român pentru Apărarea Drepturilor Omului, Asociaţia Transcena,	Fb event & Manifest https://www.facebook.com/events/2154712351-89101/?ref=ts. http://blogul-medusei.blogspot.ro/2011/11/o-problema-absenta-de-pe-agenda-publica.html#more.

				Institutul pentru Politici Publice, Asociația Română Anti-SIDA, Asociația pentru Libertate si Egalitate de Gen – ALEG, Asociația Pas Alternativ, Asociația pentru Șanse Egale, Asociația Femeilor Jurnaliste din România – ARIADNA, Centrul de Studii în Idei Politice, Fundația IREX/Programul Biblionet, Centrul Euroregional Inițiative Publice, Policy Center for Roma and Minorities, Asociația ACCEPT.	
11.	ianuarie-martie 2012	University Square protests			2012: „De ce protestează Centrul FILIA la Universitate?”, http://www.centrulfilia.ro/index.php/example-pages/116-2011-de-ce-protesteaza-centrul-filia.
12.	8 martie 2012	On 8th of March We Fight!			Fb event & Manifest https://www.facebook.com/events/1526467381-90132/

13.	25 noiembrie 2012	Violence is not entertainment	Protest against the mass-media's tabloidization of violence against women.	Asociația FRONT (www.feminism-romania.ro), Centrul FILIA (www.centrulfilia.ro), Societatea de Analize Feministe AnA (www.anasaf.ro). Cu participarea: Centrul Parteneriat pentru Egalitate (www.cpe.ro),	Fb event & Manifest, https://www.facebook.com/events/45331-8658059763/
				Centrul Euroregional Pentru Inițiative Publice (www.ecpi.ro), Biblioteca Alternativă (http://biblioteca-alternativa.noblogs.org/).	

14.	13 ianuarie 2013	Opriți abuzurile sexuale din Poliția Română (flashmob și scrisoare deschisă)	Cazul unei polițiste care și-a înjunghiat superiorul după ce fusese în mod repetat hărțuită și agresată sexual a declanșat un val de revoltă împotriva abuzurilor suferite de femeile din poliție și împotriva mușamalizării acestora.	Scrisoare deschisă semnată de Societatea de Analize Feministe AnA, Asociația FRONT, Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen FILIA, Centrul Parteneriat pentru Egalitate (CPE), Centru Euroregional pentru Inițiative Publice (ECPI), Asociația pentru Libertate și Egalitate de Gen (ALEG), Centrul de Studii în Idei Politice (CeSIP), Asociația Pro Democrația București, Asociația Mișcarea Civică Miliția	Comunicat de presă cu privire la cazul Balș http://www.feminism-romania.ro/presa/stiri/1024-comunicat-de-presa-cu-privire-la-cazul-de-la-bals.html Scrisoare deschisă către Ministerul Afacerilor

				Spirituală, Fundația Proiectul de Educație Civică și Dezvoltare Academică (FPECDA), Societatea de Educație Contraceptivă și Sexuală (SECS), Șanse Egale pentru Femei (ȘEF), Asociația E-Romnja, Liga Pro Europa.	Interne http://www.feminism-romania.ro/presa/stiri/1033-cerem-o-evaluare-a-actelor-de-agresiune-sexual-din-cadrul-poliiei-corect.html Articol despre flashmob http://www.feminism-romania.ro/presa/stiri/1034-oprii-abuzu-rile-sexuale-din-poliie.html

15.	1 februarie 2013	Protest împotriva includerii violului în anunțata lege a medierii	Anunțata modificare a Legii medierii a fost criticată de grupurile pentru drepturile femeilor pentru faptul că și-ar fi extins aplicabilitatea și la cazuri penale, precum infracțiunea de viol.	Asociația FRONT (www.feminism-romania.ro), Centrul FILIA (www.centrulfilia.ro), Societatea de Analize Feministe AnA (www.anasaf.ro), Centrul Parteneriat pentru Egalitate (CPE) (www.cpe.ro), Asociația Transcena (www.transcena.ro), Grupul de Intervenții Feministe.	Fb event & Manifest, https://www.facebook.com/events/5024-45863128209/. În loc de editorial, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/1037-in-loc-de-editorial.html. „« Victimele violului, în brațele agresorilor» sau

					«Despre fundamentele valorice stâlcite ale Legii Medierii»”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/1041-l-victimele-violului-in-bratele-agresorilor-sau-despre-fundamentele-valorice-stalcite-ale-legii-medierii.html.

					„Scurt ghid împotriva nesimțirii misogine –sau cum să nu (mai) fiți niște misogini nesimțiți”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/1044-scurt-ghid-impotriva-nesimirii-misogine.html. „De ce Legea Medierii nedreptățește victimele violurilor”,

					http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/1045-de-ce-legea-medierii-nedreptete-victimele-violurilor.html. „O nouă faptă penală? – VIOLUL IREAL”, http://www.feminism-romania.ro/presa/editoriale/1059-o-nou-fapt-penal-violul-ireal.html.

16.	21 februarie 2013	Protest împotriva homofobiei	Protestul a fost organizat ca reacție la atacul unor gru-puri naționalist-orto-doxiste asupra parti-cipanților la o proiec-ție de film ținută la Muzeul Țăranului Român în cadrul Lunii Istoriei LGBT. Membrii acestor grupuri au sabotat proiecția de film stri-gând ”Moarte homo-sexualilor”, cântând imnul național și cântece religioase. Aceștia au fost sprijiniți și protejați de forțele de poliție prezente și de o parte din personalul muzeu-lui, printre care și directorul adjunct.		http://jalban-protap.noblogs.org/post/2013/02/26/cum-ne-am-petrecut-seara-de-21-februarie-intr-un-cuib-de-legionari-note-de-pe-eternul-front-antifascist/.

17.	20 iunie 2013	Protest împotriva declarațiilor președintelui Traian Băsescu	La o conferință a femeilor de afaceri, președintele le-a sfătuit să aibă cât mai mulți copii, căci este o datorie patriotică: „Cum Dumnezeu femeia romă poate să facă 5-6 copii, iar femeia română nu?”. Declarația a stârnit indignarea grupurilor feministe și pentru drepturile romilor, care au organizat proteste în București și Cluj.	FILIA, E-Romnja, FRONT, Clubul Academic de Studii Europene (CASE), Romano ButiQ, Centrul pentru Educație și Dezvoltare Socială, Centrul Parteneriat pentru Egalitate (București) Tinerii Mânioși, Grupul pentru Acțiune Socială (GAS) (Cluj).	Ene, „Flash-mob împotriva lui Băsescu: «Nu vrem un președinte rasist, sexist, naționalist și clasist!»”, România Liberă, 20 iunie 2013, http://www.romanialibera.ro/actualitate/eveniment/flash-mob-impotriva-lui-basescu-nu-vrem-un-presedinte-rasist-sexist-nationalist-si-clasist-305293.html.

					„Furia feministă se revarsă asupra lui Băsescu: «Uterul meu nu e competența ta!»”, 21 iunie 2013, http://www.9am.ro/stiri/Politica/244839/furia-feminista-se-revarsa-asupra-lui-basescu-nu-vrem- un-presedinte-sexist.html, accesat la 20 iunie 2013.

Bibliografie

Băluță, Oana (coord.) (2011), *Impactul crizei economice asupra femeilor*. FILIA, Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen, București.

Băluță, Oana; Dragolea, Alina; Iancu, Alice (2007), *Gen și interese. Teorii și practici*, Polirom, Iași.

Borland, Elizabeth (2010), „Crisis as a Catalyst for Cooperation? Women's Organizing in Buenos Aires", în Nella Van Dyke, Holly J. McCammon (eds.), *Strategic Alliances. Coalition Building and Social Movements*, University of Minnesota Press, Minneapolis, pp. 241-265.

Borza, Ioana (2010), „A Lacking Legitimacy in the Transposition of the EU's Equal Opportunity Directives: The Case of România", *Women's Studies International Forum*, 33, pp. 47-53.

Borza, Ioana, *Feminism de stat prin model PHARE: Limitele reprezentării politice a femeilor în procesul instituționalizării egalității de gen România 1995-2008*, teză de doctorat, National School of Political Science and Administrative Studies.

Bragă, Andreea (2011), „Violența împotriva femeilor", în Oana Băluță (coord.), *Impactul crizei economice asupra femeilor*, FILIA, Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen, p. 81.

Císaø, Ondøej; Vráblíková, Kateøina (2010), „The Europeanization of Social Movements in the Czech Republic: The EU and Local Women's Groups", *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), pp. 209-219.

Comisia Juridică, de Disciplină și Imunități, Camera Deputaților, Parlamentul României (2003), „Raportul asupra proiectului de Lege pentru prevenirea și combaterea violenței în familie", p. 31.

Della Porta, Donatella; Diani, Mario [1999] (2006), *Social Movements. An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford.

Diani, Mario (2011), „Networks and Internet into Perspective", *Swiss Political Science Review*.

Fábián, Katalin (2009), *The Contemporary Women's Movements in Hungary*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Gal, Susan; Kligman, Gail (2003), *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric comparativ*, Polirom, Iași.

Ghodsee, Kristen (2004), „Feminism-by-Design: Emerging Capitalism, Cultural Feminism, and Women's Nongovernmental Organizations in Postsocialist Eastern Europe", *Signs*, 28(3), pp. 727-753.

Grünberg, Laura (2000), „Women's NGOs in România", în *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Susan Gal, Gail Kligman, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, pp. 307-336.

Grünberg, Laura (2008), *biONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*, Polirom, Iași.

Guenther, Katja M. (2011), „The Possibilities and Pitfalls of NGO Feminism: Insights from Postsocialist Eastern Europe", *Signs*, 36(4), pp. 863-887.

Institutul Național de Statistică (2006), *Anuarul statistic*.

Institutul Național de Statistică (2012), *Anuarul statistic*.

Irvine, Jill (2007), „From Civil Society to Civil Servants: Women's Organizations and Critical Elections in Croatia", *Politics & Gender*, 3(1), pp. 7-32.

Jacobsson, Kerstin; Saxonberg, Steven (2013), *Beyond NGO-ization. The Development of Social Movements in Central and Eastern* Europe, Ashgate Publishing, Farnham, UK, și Burlington, VT.

Jenkins, J. Craig; Eckert, Craig M. (1986), „Channeling Black Insurgency: Elite Patronage and Professional Social Movement Organizations in the Development of the Black Movement", *American Sociological Review*, 51(6), pp. 812-829.

Kapusta-Pofahl, Karen; Ha ková, Hana; Koláøová, Marta (2005), „«Only a Dead Fish Flows with the Stream»: NGO Formalization, Anarchofeminism, and the Power of Informal Associations", *Anthropology of East Europe Review*, 23(1), pp. 38-52.

Koopmans, Ruud; Statham, Paul (1999), „Political Claims Analysis: Integrating Protest Event and Political Discourse Approaches", *Mobilization: An International Quarterly*, 4(2), pp. 203-221.

Kriesi, Hanspeter (1996), „The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context", în *Comparative Perspectives on Social Movements*, D. McAdam, J.D. McCarthy, M.N. Zald (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 152-184.

Krizsan, Andrea; Popa, Raluca (2013), „Measuring Women's Movement Influence on Domestic Violence Policy: A Model of Critical Institutionalization", lucrare prezentată la Conferința internațională „Democratization through Social Activism: Gender and Environmental

Issues in Post-Communist Societies", National School of Political Science and Public Administration, București, 16-17 mai.

Marx Ferree, Myra; Gamson; William Anthony; Gerhards, Jürgen; Rucht, Dieter (2002), *Shaping Abortion Discourse. Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*, Cambridge University Press, Cambridge.

McAdam, Doug (1982), *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, University of Chicago Press, Chicago.

McCammon, Holly J.; Campbell, Karen E. (2002), „Allies on the Road to Victory: Coalition Formation between the Suffragists and the Woman's Christian Temperance Union", *Mobilization: An International Journal*, 7(3), pp. 231-251.

McCarthy, John D., Zald, Mayer N. (1987), „The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization", în John D. McCarthy, Mayer N. Zald, *Social Movements in an Organization Society*, Transaction Publishers, Londra, pp. 337-391.

McMahon, Patrice C. (2002). „International Actors and Women's NGOs in Poland and Hungary", în Sarah Mendelson, John Glenn (eds.), *The Power and Limits of NGOs*, Columbia University Press, New York, pp. 29-53.

Minkoff, Debra C. (1999), „Bending with the Wind: Strategic Change and Adaptation by Women's and Racial Minority Organizations", *American Journal of Sociology*, 104(6), pp. 1666-1703.

Miroiu, Mihaela (2004a), *Drumul către autonomie*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (2004b), „State Men, Market Women. The Effects of Left Conservatism on Gender Politics in Românian Transition", *Feminismo/s*, 3, pp. 207-234.

Mueller, Carol (1997), „Conflict Networks and the Origins of Women's Liberation", în Doug McAdam, David Snow (eds.), *Social Movements: Readings on Their Emergence, Mobilization, and Dynamics*, Oxford University Press, Oxford, pp. 158-171.

Nyklová, Blanka (2013), „Through Our Own Eyes – Czech Feminist Scene in Self-reflection", lucrare prezentată la Conferința internațională „Democratization through Social Activism: Gender and Environmental Issues in Post-Communist Societies", National School of Political Science and Public Administration, București, 16-17 mai.

Pasti, Vladimir (2003), *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași.

Roth, Silke (2007), „Sisterhood and Solidarity? Women's Organizations in the Expanded European Union", *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, 14(4), pp. 460-487.

Shaffer, Martin B. (2000), „Coalition Work among Environmental Groups: Who Participates?", *Research in Social Movements, Conflicts, and Change*, 22, pp. 111-126.

Sloat, Amanda (2005), „The Rebirth of Civil Society. The Growth of Women's NGOs in Central and Eastern Europe", *European Journal of Women's Studies*, 12(4), pp. 437-452.

Staggenborg, Suzanne; Taylor, Verta (2005), „Whatever Happened to the Women's Movement?", *Mobilization: An International Journal*, 10(1), pp. 37-52.

Staggenborg, Suzanne (1988), „The Consequences of Professionalization and Formalization in the Pro-Choice Movement", *American Sociological Review*, 53(4), pp. 585-605.

Staggenborg, Suzanne (2002), „The «Meso» in Social Movement Research", în *Social Movements: Identity, Culture, and the State*, David S. Meyer, Nancy Whittier, Belinda Robnett (eds.), Oxford University Press, New York, pp. 125-139.

Tarrow, Sidney; Petrova, Tsveta (2006), „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity. The Puzzle of East-Central Europe", *Comparative Political Studies*, 20(10), pp. 1-21.

Taylor, Verta (1989), „Social Movement Continuity: The Women's Movement in Abeyance", *American Sociological Review*, 54(5), pp. 761-775.

Taylor, Verta; Van Dyke, Nella [2004] (2006), „«Get up, Stand up»: Tactical Repertoires of Social Movements", în David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing Ltd, Malden, MA, pp. 262-293.

Zald, Mayer N. (2000), „Ideologically Structured Action: An Enlarged Agenda for Social Movement Research", *Mobilization: An International Journal*, 5(1), pp. 1-16.

Despre metamorfozele feminismului recent

Mihaela Miroiu

Preambul

Mărturisesc de la bun început că scriu rândurile acestea cu sentimente amestecate. Suntem în anul 2015. Feminismul românesc a început să fie reconstruit, practic, de 23 de ani. Am participat la această reconstrucţie împreună cu alte femei care, toate laolaltă, se pot număra pe degetele celor două mâini. Într-un fel, viaţa începuturilor era mult mai simplă. Pe de o parte eram noi, unite prin teorii, valori şi crezuri, pe fond, comune, pe de altă parte, erau „ceilalţi", respectiv misoginii, antifeminiştii, conservatorii, promotorii patriarhatului cultural, ideologic şi politic. Era uşor să ne aşezăm sub un concept generic, cel de feminism, chiar dacă ştiam din lucrările occidentale că acolo feminismul e divers şi că este adeseori terenul unor controverse interne, dar şi al solidarităţilor de proiect. Feminismul lor devenise deja de câteva decenii liberal, marxist, socialist, radical, ecofeminist, afro-american, ca să numesc aici doar câteva fragmentări ideologice interne, fără să pun la socoteală marea diversitate a feminismelor culturale (existenţialist, psihanalitic, poststructuralist, *queer* etc.). Politic, reuşise în unele ţări să devină un feminism de stat, iar în statele în care nu avea asemenea succese majore, tot reuşise să promoveze legi şi politici favorabile femeilor: pentru antidiscriminare, pentru libertate reproductivă, împotriva violenţei domestice şi hărţuirii sexuale, pentru

implicarea statului în creșterea copiilor, pentru cote de reprezentare politică.

Omogenitatea noastră programatică din anii ’90 și din etapa preaderării la Uniunea Europeană s-a încheiat. În afara unor influențări de succes ale agendei politice, a creșterii substanțiale a cunoașterii stării politicilor de gen și ale reprezentării de gen, a cunoașterii stării sociale a femeilor, succesul semnificativ îl reprezintă diversificarea internă a feminismului și transformarea sa treptată în mișcare (inclusiv protestatară). Desigur, odată cu diversificarea ideologică a tacticilor adoptate, vine și distanțarea serioasă a multor feministe și feminiști față de generația reconstrucției, respectiv față de generația mea. Cum noi am adoptat un stil mai puțin confruntațional (vezi studiul Andreei Molocea din această carte), alminteri decât discursiv și prin lobby, desigur că ne este ceva mai greu să simțim că noua generație ne resimte mai degrabă ca subiect de contestare și devine, parțial, confruntațională și în interiorul feminismului (vezi studiul Ioanei Andreea Vlad din această carte). Acest succes al diversificării are, pe lângă virtuți, și costuri. Practic, ceea ce voi întreprinde în rândurile de față este o contextualizare a dezvoltării feminismului. Desigur, o astfel de întreprindere poate să fie considerată o strategie justificativă. Chiar și este, în ultimă instanță. Am simțit nevoia să vin în special în întâmpinarea unor obiecții firești de altfel, adesea și corecte, din partea celor două autoare ale studiilor din acest volum, precum și a altor autoare sau autori. Să spunem că eu însămi am o înclinație mai slabă față de metafora confruntării/luptei în favoarea metaforei creșterii, în acest caz. Inclusiv în viața cotidiană, fiecare dintre noi încearcă să își contureze propria identitate și proiectele de viață distanțându-se și adesea opunându-se celor ale generației „părinților”. Mai mult, în cazuri benefice, aceste distanțări și opoziții sunt cele care generează progresul social. Progresiștii de ieri pot să devină conservatorii de azi. Desigur, nici generația mea de feministe nu este scutită de asta, oricât de mult ar fi vrut să fie altfel, să fie percepută mereu ca parte a avangardei progresiste.

Drumul anevoios spre feminismul activist

Au trecut 25 de ani de la prăbușirea unui regim care nu îngăduia libertatea de exprimare și asociere și îngrădea dramatic libertatea de informare. Cum Partidul Comunist Român, prin reprezentanții săi la nivel de stat, era oficial unicul „factor conștient” al societății, de bună seama că nu îngăduia nici ca femeile să se asocieze de capul lor, să își discute problemele, să le convertească în interese politice. Comunismul a fost un patriarhat de stat (Miroiu, 2004). În calitatea sa de regim monist, nu a îngăduit zburdălnicia diferențelor, căci politica sa era de omogenizare socială, de făurire a poporului unic muncitor. În aceste condiții, a vorbi despre un feminism comunist este o contradicție în termeni (Miroiu, 2007). Nu numai că feminismul nu a fost posibil ca mișcare autonomă, în acest context, dar nici memoria existenței lui în istoria anterioară comunismului nu a fost cu putință. Ca orice ideologie pluralistă, feminismul era tratat ca un deviaționism burghez periculos, care nu trebuia să contamineze mințile oamenilor de tip nou (Olteanu, 2003). În consecință, ieșirea din comunism a însemnat, inclusiv în acest domeniu, un moment zero, o *tabula rasa*. De aceea, a trebuit descoperit, reinventat și reclădit pornind de la o lipsă a memoriei istoriei sale. La fel ca și în alte contexte istorice, a fost și este unul al avangardei minoritare, alcătuite mai ales din femei educate din clasa de mijloc, din centre universitare mari, dar spre deosebire de cel precomunist (vezi Mihăilescu, 2002, 2006), fără reprezentare la nivel național și fără filiale locale semnificative. Unele dintre explicațiile pentru această stare de fapt o găsim în istoria și opiniile femeilor înseși. Alte explicații, printre care cele regăsibile în acest volum, vin din contextele particulare ale reconstrucției feminismului după căderea comunismului.

La fel ca în orice regim monist, general oprimant, femeile și bărbații au trăit și s-au adaptat la viața căreia i-au fost contemporani. Concluziile unei cercetări calitative pe care am întreprins-o împreună cu Maria Bucur în 2009-2010[1] sunt, consider,

1. Titlul proiectului este „The Everyday Experience of Women’s Emancipation in the US and Romania in the Twentieth Century and Beyond: A Transnational Study”, în parteneriat cu Indiana University,

suficient de relevante în privința relațiilor femeilor cu comunismul, dar și a modului în care opiniile lor despre traiul în comunism se conturează pe trei generații: cea a comunismului (femei care și-au trăit copilăria, tinerețea și maturitatea în acel regim), cea a tranziției (femei care și-au trăit în comunism copilăria și tinerețea) și cea a democrației (femei pentru care comunismul s-a prăbușit când erau copii).

Ce reiese, pe scurt, din această cercetare? Dominanta relației femeilor cu regimul comunismt a fost una adaptativ-critică. În general, ele nu au făcut parte direct din categoria celor care au avut de pierdut masiv proprietatea, poziția socială sau profesională și nici libertatea (nu au fost arestate) din cauza comunismului. Dimpotrivă, cel puțin pentru femeile comunismului, noul regim a însemnat acces la educație, locuri de muncă profesional calificată, acces la creșe și grădinițe pentru copii și la locuințe, fie ele și foarte modeste. Cu, greu însă puteau să facă o comparație între regimuri politice, dat fiind traiul în „lagărul socialist", accesul scăzut la informații nepropagandist-negative despre Occident, imposibilitatea generalizată de a călători în Vest și de a întreține relații cu occidentalii. Practic, ele trăiau într-o lume închisă, iar comparațiile vizează evoluția propriei lumi. După perioada „dictaturii proletariatului" (anii '50-'60), pe care o critică la unison din cauza contraselecției profesionale și politice și doar în puține cazuri din cauza închisorilor și persecuțiilor politice, viața multora dintre ele a fost în general mulțumitoare până la debutul politicii pronataliste (1966) și, ulterior, a crizei economice de după 1979.

Femeile tranziției nu au aceeași percepție, fiindcă ele găsesc educația deja accesibilă oricui, locurile de muncă oferite de stat erau adesea în locuri și condiții foarte precare, iar locuințele date de stat erau puține sau nu erau deloc. Cu alte cuvinte, aceasta este generația care chiar nu crede că datorează ceva comunismului ca regim politic. În ambele generații de femei, implicarea politică era nedorită (o pierdere inutilă de vreme) și pur adaptativă: era condiția necesară accesului și

Bloomington, coordonatoare generală: Maria Bucur, coordonatoare pe partea română, Mihaela Miroiu. S-a bazat pe trei focus-grupuri și 110 interviuri care au fost realizate de Diana Neaga și Cristina Rădoi.

avansului profesional, nimic mai mult decât atât. Respondentele nu chestionează regimul de putere de gen nici în politica de stat, nici în sfera familiei. Problemele, greutățile și frustrările lor principale au alte cauze, cea dintâi fiind supraviețuirea în condiții precare. Aceste femei interdependente economic în relație cu bărbații și-au găsit în familie și între prieteni mai degrabă un avanpost pentru descurcarea de fiecare zi, pentru solidaritate și împlinire personală într-o societate necompetitivă (în afara celei pentru procurarea de bunuri elementare de consum, un gen de competiție de junglă, în anii '80) și nemeritocratică (altfel decât în școală).

Memoria femeilor democrației în privința comunismului este vagă, adesea preluată de la părinți sau absentă. Din aceste considerente, ele se raportează la comunism foarte polar: fie ca la ceva complet condamnabil prin lipsa drepturilor negative, fie ca la o societate bună, care avea grijă de oameni (părere neîmpărtășită deloc de generația mamelor lor), în contrast cu cea actuală în care oamenii nu mai au siguranța locului de muncă, nu primesc locuințe și accesul lor la școală este mai scăzut și mai clasist.

Felul în care femeile au perceput comunismul și relația lor cu politica va avea un impact mare asupra participării lor civice și politice după căderea comunismului. Se pare că experiența le-a învățat câteva lecții care au devenit ulterior obstacole în cetățenia activă, implicit în interesul pentru ideologia și mișcarea feministă: a) că politica se generează de sus în jos, dinspre stat spre cetățeni și că ele sunt prea departe și prea neimportante ca să o poată influența; b) că nu pățesc nimic major dacă stau departe de politică; c) că zona lor masiv dezindustrializată[2] are probleme economice prea mari ca să se implice din punct de vedere civic dincolo de actele sau asociațiile de caritate; d) că s-au săturat de munca „voluntară", deci și de asociere voluntară pentru scopuri strategice, fiindcă această muncă în realitate a fost sistematic o muncă forțată. Lecția lipsă în contextul istoriei lor a fost cea a contractului social. Aceste femei (cu excepția generației democrației), la fel ca și bărbații, de altfel, nu au avut experiența alegerii directe și transparente a planurilor lor de

2. Este vorba de zona Hunedoarei.

viață (inclusiv de muncă și locuire), a discutării și reprezentării opțiunilor lor politice, a asocierii formale libere pentru scopuri și interese comune (vezi și Neaga, 2013).

Când cercetarea a mers spre opiniile privind politica actuală, feminismul genuin și-a făcut apariția, mai ales în cazul orășencelor cu studii superioare. Primul deget este pus pe rana făcută de misoginism. L.M (49 de ani), din Hunedoara, folosește o metaforă foarte grăitoare:

> *Bărbații, dacă văd o femeie că îi întrece în trafic, chit că or să dea în primul pom, tot vor să o depășească*.

Sintetic, explicațiile lor pentru implicarea civică și politică precară a femeilor sunt următoarele: pâinea și cuțitul sunt în mâna conducătorilor, iar ei sunt bărbați. De ei depinde dacă o femeie se află pe lista de candidaturi și pe ce loc anume. Când e de sacrificat ceva, preferă să sacrifice o femeie. Bărbații cred că politica este teritoriul lor fiindcă așa a fost în mod tradițional și nici nu au interesul să schimbe lucrurile deoarece pierd monopolul asupra resurselor publice. Ca să își mențină puterea, fie te ignoră, fie te iau peste picior ca să te demoralizeze și să îți minimizeze meritele și capacitățile. Dacă faci politică, îți riști mult viața de familie fiindcă, dacă în spatele unui bărbat puternic poți găsi o femeie care îl susține și îi ia grijile de pe cap, în spatele unei femei puternice nu prea vrea să stea un bărbat. Femeile ar trebui să aibă încredere în propriile forțe și în propriile idei și să și le poată pune în aplicare. Dar pentru asta ar trebui să se solidarizeze, să le expună public și să țină cu orice risc la realizarea lor, indiferent de piedicile puse de bărbați.

Femeile sunt foarte critice în privința politicii în contextul democratizării. Dar critica lor este deschisă și liberă. Este critica unor cetățene cu libertate de opinie pe care și-o formează fie prin participare directă, fie prin informare dintr-o presă diversă. Sunt, pentru prima oară în istoria României, părerile unor femei care au drepturi electorale depline în condiții de pluralism politic, alegeri libere și corecte. Ele au înțeles că cei care le conduc ar trebui să fie și reprezentanții intereselor lor, pe care și le percep în genere foarte clar. Se consideră pe ele însele parte a unui contract politic pe care femeile îl respectă în multe feluri:

muncind, chiar mai mult decât bărbații și uneori în locul acestora, plătind impozite la bugetul central și local, făcând voluntariat în interesul comunității, mergând la vot, ba chiar, atunci când nu sunt excluse, marginalizate sau ghetoizate, făcând politică alături de bărbați. La o primă vedere, ele par uneori naive în judecățile lor preponderent eticizate în privința comportamentului politic. La o analiză mai atentă, devine clar că, de fapt, insistența lor pe judecăți etice are de-a face cu dorința lor ca democrația și statul de drept să se consolideze, să devină „adevărate". Repondentele noastre au o cultură democratică medie și uneori mult peste medie. Nici una dintre ele nu a formulat opinii extremiste, nici una nu a negat virtuțile pluralismului democratic.

Dezamăgirile politice ale femeilor au în principal următoarele surse: capitalismul ajunge greu în zonă și mai ales în formă nemiloasă, nu în cea a bunăstării generale. Afacerile și politica sunt excesiv conectate și viciate prin clientelim și corupție. Promisiunile electorale sunt încalcate sistematic. Odată ce prioritățile alocării bugetelor publice sunt cu totul altele decât prioritățile lor, guvernările sunt mai degrabă ineficiente. Selecția politicienilor este proastă și are rezultate contraproductive. Deși se consideră foarte pregătite să organizeze, să administreze și să conducă, ele sunt ținute deoparte de formularea politicilor publice, de legiferare și bugetare în condițiile în care restrângerea dramatică a patriarhatului de stat nu a condus și la restrângerea regimului de gen de tip patriarhal. Dar pentru că sunt „în rândul lumii", odată ce aparțin Uniunii Europene – „dacă nu intram în UE, eram sateliții naturali ai Pământului" (C.P., 47 de ani, din Hunedoara) – ele împărtășesc un optimism lucid, mai ales în privința viitorului copiilor lor într-o lume deschisă și într-o societate cu o competiție onestă[3].

Chiar și la nivelul anului 2009, femeile nu par să opteze pentru militantism politic feminist dincolo de discuțiile private,

3. Am preluat aici câteva dintre concluziile menționate pomenite anterior și pe care le consider semnificative în înțelegerea lipsei caracterului *grassroots* al feminismului. Rezultatele cercetării urmează să fie publicate în volumul: *The Birth of Democratic Citizenship*, la Indiana University Press, în 2015, autoare fiind Maria Bucur și Mihaela Miroiu.

în ciuda conștientizării nedreptăților de gen. Nici una nu face parte din vreo organizație feministă sau, în cazul în care activează într-un partid, nu are curajul să ceară paritate de gen în reprezentarea politică și politici ale egalității de șanse. Concluzii asemănătoare sunt regăsibile și în alte cercetări (vezi Băluță, 2006, Băluță, Iancu, Dragolea, 2007), inclusiv în cele foarte recente asupra femeilor rome (vezi Bițu, 2014; Braga, 2014; Gheorghe, 2014; Morteanu, 2014).

Este posibil ca pretențiile oricărei avangarde, potrivit cărora oamenii ar trebui să sară peste umbra lor, să fie adesea exagerate. În acest caz pare exagerată pretenția ca feminismul să devină o mișcare de masă, foarte activă dincolo de cercurile universitare și de organizațiile civice care împărtășesc cultura drepturilor omului și minorităților. Este, de asemenea, foarte posibil ca puțini oameni să preia o agendă care nu face parte din ceea ce ei resimt ca obligații personale moral-politice. Mirarea noastră despre caracterul încă prea restrâns, prea urban, prea intelectualist al mișcării feministe nu se justifică decât parțial. Feminismul face parte din marea familie a ideologiilor pluraliste, necesare în procesul de construcție și consolidare democratică. Societatea noastră este încă departe de a se înscrie ferm în rândurile democrațiilor liberale, cu atât mai puțin în rândul democrațiilor consolidate (vezi *Democracy Index*, în fiecare dintre ultimii ani). Democrația noastră este una preponderent electoralistă, cu o implicare civică și politică scăzută, cu o cultură politică ce greu trece clasa și cu vulnerabilități serioase în consolidarea statului de drept. Dacă scorurile noastre la indicatorii de mai sus sunt mediocre, în privința reprezentării politice a femeilor (*Global Gender Gap Report*, 2013) ele sunt tipice în special democrațiilor incipiente sau statelor cu regimuri hibride. România se afla, în 2013, pe locul 91 în lume.

De unde am plecat și unde suntem? De la feminism la feminisme

Pentru mine, experiența de a citi analizele generației următoare (generației a treia) în privința evoluției feminismului românesc

este, în sine, foarte interesantă. Recunosc, pe alocuri a fost o experiență frustrantă, pe alocuri revelatorie. Este foarte greu să te detașezi analitic, în contextul în care ai fost și mai ești parte a unui proces de recreare a unei mișcări intelectuale, civice și politice, cu alte cuvinte și subiect al procesului, și parte a subiecților analizați. Nu la fel de dificil a fost să parcurg drumul coordonării părții de analiză destinate mișcărilor ecologiste românești, cărora le-am fost și sunt doar simpatizantă și rareori participantă.

Studiul Andreei Molocea, (*Re*)*construcția feminismului românesc în cadrul mișcării de femei (1990-2000)*, aspiră să evalueze critic prima decadă a feminismului tranziției, cu accent special asupra organizațiilor de femei, fie ele Phoenix (renăscute din tradiția comunistă, dar fără balastul obedienței), fie menite să ajute femeile aflate în nevoi, respectiv organizații de caritate prin excelență, fie organizații profesionale, care pot să asigure coeziunea și solidaritatea femeilor din anumite domenii, fie organizații declarat feministe, născute la intersecția studiilor occidentale și a zonei academice românești cu un tip de condiție greu regăsibilă în lecturile feministelor române. Acestei cercetări nu îi puteau lipsi incursiunile în acțiunile de sprijin ale organizațiilor internaționale (prin excelență, ale Programului Națiunilor Unite, Women in Development), relațiile anevoioase între organizațiile civice și cele politice (vezi în special inițiativa 222 pentru reprezentare politică paritară), ca și organizarea primului mare protest de stradă, din aprilie 2000 (Protestul împotriva promovării violenței în revista *Playboy*).

Cum văd eu demersul Andreei Molocea? Care sunt, mai general, virtuțile și limitele unei reconstrucții intelectuale atunci când te formezi ca subiect educat în lumea creată într-o măsură semnificativă de generația predecesoarelor, unele dintre ele chiar profesoarele tale (în acest caz, Laura Grünberg, Liliana Popescu și subsemnata)?

Autoarea își ia precauțiile vremii sale și critică, în mod firesc, neajunsurile reconstrucției feminismului ca ideologie și mișcare civică și politică, uneori și ca mișcare intelectuală. De altfel, mereu grila noastră de citire a trecutului este extrasă din teoriile prezentului. Mă voi axa preponderent pe aceste critici cu

nuanțe comprehensive evidente, venite din partea noii generații de feministe cărora voi încerca să le și răspund din perspectiva propriei experiențe. De altfel, la fel ca și în cazul Ioanei Andreea Vlad, autoarea studiului „Dezvoltări în mișcarea românească de femei după 2000", din această carte, avem de-a face cu două tinere cercetătoare formate către acest subiect în școala masteratului de gen, politici și minorități de la SNSPA și apoi în Școala doctorală de Științe politice a aceleiași universități. Studiile pe tematica gen și politică poartă încă amprenta generației tranziției postcomuniste, chiar dacă suprafața de amprentare a acestei generații se diminuează totuși semnificativ. Le voi grupa după cum urmează:

a. Prima critică: feminismul tranziției postcomuniste nu a debutat ca mișcare de tip *grassroots*, ci mai degrabă ca una elitist-intelectualistă.

Feminismul românesc al valului al II-lea a împărtășit o soartă foarte asemănătoare cu cea a valului I (în privința valului I, cel al egalității în drepturi civile și politice, vezi Mihăilescu, 2002; Cheșchebec, 2007; Popescu, 2004; Bucur, 2007). Cu alte cuvinte, s-a născut într-o situație foarte atipică în raport cu cel occidental. În ambele cazuri a fost vorba mai degrabă de o avangardă intelectuală care a importat idei ale lumilor avansate democratic și a încercat să influențeze lumea noastră trecută și prezentă[4]. Feminismul nu a crescut „organic", din nevoile femeilor majoritare care s-au asociat în propriile lor comunități ca să dea un nume nedreptății de gen și să facă strategii și mișcări de contracarare a acesteia. În cazul feminismului românesc al valului I (1848-1946), cele care au construit mișcarea pentru drepturile femeilor nu au acționat în lumea industrializată a Occidentului, împotriva patriarhatului modern, creat ca urmare a separației muncii de gospodărie și a alocării genizate a celor două sfere. Feministele României, asemenea multor feministe din societăți dominant agrare, se adresau unei populații țărănești (80% din întreaga populație în 1946) în care bărbații nu erau decât în cazuri minoritare

4. Mai general, acest gen de strategie de sus în jos o întâlnim în întregul proces al modernizării României (vezi Vlăsceanu, Hâncean, 2014).

câștigători industriali ai pâinii, pentru ei, femei și copii, ci unei populații în care proporția femeilor care participau direct la muncă și câștigarea pâinii era de 46% (Gusti, 1938-1943). Spre deosebire însă de suratele pe care le reprezentau – și care, de exemplu, în 1900 erau în proporție de 92% analfabete (Murgescu, 2010) –, feministele au avut șansa să studieze, inclusiv în capitalele occidentale ale vremurilor lor (sau măcar din cărțile produse în acel mediu) și să se întoarcă răzvrătite împotriva „ordinii naturale" care le ținea în ignoranță, fără acces la profesii, cu drept limitat la proprietate și, evident, noncetățene în sens politic. Inclusiv în Constituția din 1923 femeile erau considerate incompetente legal, în aceeași categorie cu „minorii, idioții și pușcăriașii". Prin eforturile feministelor române, femeile au dobândit un drept de vot restrictiv la alegeri locale, în 1929, și drept de vot la alegerile generale, în 1938, drept neexercitat în condiții de libertate și pluralism până în 1990, când România s-a eliberat de o jumătate de secol de dictaturi.

Nici în perioada interbelică, nici în tranziția postcomunistă nu au existat cercuri feministe ale țărăncilor, adică un feminism cultural, civic și politic *grassroots*. În perioada precomunistă, întreaga noastră istorie este cea a unor femei care și-au câștigat pâinea cot la cot cu bărbații, preponderent din munca agricolă. Ele nu erau nici pe departe la fel de dependente economic de câștigătorii pâinii ca femeile vestului industrializat. Cu alte cuvinte, ele nu au experimentat patriarhatul modern, ci doar patriarhatul tradițional, de sorginte cutumiar-religioasă. Ceea ce știm însă este că multe dintre aceste femei, aflate departe de cunoașterea elaborată a drepturilor, erau totuși fundamental nemulțumite de rolurile lor marginale în propria comunitate, de lipsa de acces la școală și profesii calificate și de tratamentul umilitor și violent căruia li se supuneau în multe cazuri, în virtutea „tradiției". De fapt, este imposibil să nu te revolți atunci când, deși munca și performanțele tale sunt egale cu ale bărbaților, tu ești privită ca om de al doilea rang și noncetățeană. Cu vorbele lui Calypso Botez:

> Spiritul de dominație, domnia forței […] i-au asigurat bărbatului partea leului […]. Îmbibat de spirit egoist și preocupat de a nu avea în fața sa un rival și un concurent înarmat cu aptitudini egale,

bărbatul a îndepărtat-o pe femeie de oriunde i-ar fi putut face umbră sau, dacă a lăsat-o să pătrundă, a retribuit-o inegal pentru a o descuraja și imobiliza, pentru a o ține veșnic în limitele de inferioritate din care nu va trebui să iasă[5].

Susținerea mea (bazată, de altfel, pe istorici ai vieții private sau/și ai feminismului) este că a existat în toată istoria un feminism genuin, un feminism al unei privatități colective, de gineceu, împărtășit de obicei în locurile de întâlnire ale femeilor: bucătăria, șezătoarea, salonul. Diferența dintre acest tip de feminism, fără consecințe publice și politice semnificative, în virtutea faptului că era împărtășit în sfera privată, și celălalt, consemnat de istoria mare, în virtutea caracterului său public și politic, este destul de tipică – cea între anonimat și vizibilitate, între influență informală și putere. Eu nu cred că feministele cu vizibilitate publică au fost altceva decât vocea elaborată, cu oarecare autoritate epistemică, legitimată prin asociere și militantism, a celorlalte femei pe care le cunoașteau din viața reală sau din cărți[6]. Cu alte cuvinte, spre deosebire de alte femei, cele manifest feministe și-au asumat puterea discursiv-civică și politică de a le reprezenta și pe cele public tăcute[7], în lumile în care libertatea de exprimare era sau este îngăduită.

5. Această formulare a lui Calypso Botez a inspirat titlul unui volum de cercetare care arată că, în ciuda diferențelor prin acces formal la drepturi politice, situația accesului femeilor la decizia legată de legi și resurse publice rămân, în mare, asemănătoare și în perioada actuală; vezi Băluță (2006).
6. În cazul meu, de exemplu, istoria personală a contat mult. Cele trei femei apropiate, străbunica țărancă analfabetă, bunica, țărancă alfabetizată și mama, învățătoare, au fost, fiecare în felul ei, genuin feministe, neștiind în virtutea cărui fapt și neadmițând că, *a priori*, trebuie să îi considere pe bărbați capul femeilor atâta vreme cât nu constataseră nici o calitate suplimentară a acestora cu excepția unui postulat cutumiar: bărbatul este capul femeii.
7. Când, de exemplu, una dintre autoare, Andreea Molocea, își permite uneori „luxul" să vorbească în locul, în numele și în interesul femeilor, inclusiv al celor muncitoare, cu sau fără să invoce cunoașterea tacită, ea are experiența traiului lângă o mamă muncitoare textilistă, plătită prost de o companie privată. Mama ei cunoaște foarte bine, pe propria piele, ce înseamnă lupta pentru supraviețuire în capitalismul patriarhal, așa cum a cunoscut lupta pentru supraviețuire în contextul umilitor

Argumentul principal al Andreei Molocea este inspirat din literatura mișcărilor sociale: pentru ca să se nască și să se dezvolte o mișcare, sunt necesare revolta și indignarea împotriva unei stări sociale care, în cazul nostru, nedreptățește și umilește femeile[8]. Or, în situația reconstrucției postcomuniste a feminismului, nu acestea par să fie motivele mobilizării și, în consecință, dat fiind caracterul preponderent academic și conjunctural civic al feminismului, prin import de strategii, acesta este motivul pentru care prima decadă postcomunistă nu are caracteristicile unei mișcări sociale feministe.

Convingerea mea este aceea că oamenii răspund unor urgențe și priorități evidente și apăsătoare atunci când ajung în starea care îi pune în „mișcare". Așa cum în comunism, față cu un impilator copleșitor – partidul-stat –, celelalte forme de dominare păleau în conștiința oamenilor (inclusiv cea de gen), la fel, după căderea comunismului, indignarea și revolta se concentrau asupra unei situații percepute ca urgentă social. Revoltații anilor '90 aveau alte motive să iasă în stradă și să protesteze. Iar rațiunile revoltei lor nu erau unitare. Aș încadra ideologic mișcările anilor '90 în două tipologii principale: cele liberale și cele specifice conservatorismului de stânga (Miroiu, 1999). Din cea de-a doua categorie au făcut parte oamenii afectați de procesul de restructurare economică, falimente și șomaj, organizați și conduși de sindicate, mai ales cele din industria grea. Cele mai cunoscute astfel de mișcări, în special prin violența lor, au fost mineriadele. Cei angrenați în mișcări de tip liberal prețuiau prioritar și în consecință cereau libertăți, drepturi, construirea instituțiilor democratice și a statului de drept. Revolta explicită s-a manifestat public, prin mari mișcări de stradă cu viză anticomunistă și prin proteste-maraton (cel mai cunoscut protest-maraton este Piața Universității, 1990). Constituenții acestor mișcări erau preponderent persoane educate, deschise spre spirit civic și pentru care ingredientele de mai sus (libertatea, democrația, statul de drept) erau și sunt

al patriarhatului de stat în timpul comunismului. Această cunoaștere i-a fost transmisă și fiicei.
8. Nici o situație nu pare nedreaptă până nu este conștientizată ca atare.

prioritare. În același timp, constituenții acestor mișcări nu au fost afectați semnificativ și direct de prăbușirea industriilor și aveau disponibilitate față de cauze nematerialiste, de tip moral-politic. Viitoarele feministe au fost parte a acestor mișcări de stradă, în calitate de cetățene. Ordinea de urgență o reprezenta democratizarea. Nu știu decât rare cazuri de mișcare socială feministă[9] care să se fi manifestat prin indignare și revoltă stradală în societăți nedemocratice sau în democrații emergente, *in statu nascendi*. Mișcările feministe de masă, manifestate în stradă și consemnate de istorie, au avut loc în democrații liberale occidentale. De altfel, și în România debutul mișcărilor de stradă se produce în anul 2000, pe fondul așezării democrației și statului de drept și, mult mai semnificativ ca frecvență, după aderarea noastră la Uniunea Europeană. Mai mult, contopirea cerințelor explicit feministe cu cele ale altor revoltați, pe fondul crizei economice, are loc abia în intervalul 2011-2012. O soartă asemănătoare au avut-o și mișcările ecologiste. Prăbușirea industrială a avut un impact pozitiv asupra mediului și resurselor naturale. De ce s-ar fi revoltat, în aceste condiții, ecologiștii, în afara unor cazuri punctuale de deversări periculoase ale unor reziduuri toxice în râuri? Marile mișcări de stradă ale ecologiștilor coincid cu tendința inversă, cea de investiții în exploatarea resurselor, făcute însă în situații de risc extrem pentru mediu și oameni (vezi cazul notoriu al proiectului de exploatre cu cianuri la Roșia Montană).

În contextul dat, pe care nu avem cum să îl ignorăm, într-adevăr feminismul a debutat, în anii '90, ca o „minte fără corp". Putea oare să fie altfel? Eu cred că este greu de presupus, iar supozițiile mele sunt următoarele. Femeile tranziției nu protestau pentru interesele lor nici când își pierdeau locurile de muncă și erau trecute în categoria nepolitică de casnice, nici când întreaga rețea de creșe și grădinițe publice s-a destructurat odată cu întreprinderile care le patronau și nici când puținii

9. Singurul caz care îmi vine în memorie este cel al femeilor egiptene, angrenate în mișcarea supranumită „Primăvara arabă", care s-au revoltat că după victorie au fost date la o parte și trimise din nou în spațiul privat. Desigur, revolta lor a fost reprimată chiar de către foștii confrați din timpul revoltelor împotriva dictaturii.

bani ai statului român (luați mai ales din industriile și serviciile feminizate) erau dirijați prioritar spre protecția socială destinată victimelor favorite ale tranziției – a se citi: bărbații din industria grea (Pasti *et al*., 1997; Pasti, 2003). Pe scurt, bărbații au monopolizat statul pe mai multe căi: preluând aproape exclusiv puterea politică, exercitând presiuni spre redistribuirea banilor publici în favoarea celor ce aveau putere de monopol pe statutul de victimă (vezi sindicatele miniere, cele ale industriei grele, ale transportatorilor) și prin privatizări în favoarea clienților favoriți ai statului, bărbați și ei (Pasti, 2003, 2006).

În prima parte a anilor '90 era imposibil să conturăm pertinent o imagine adecvată a proceselor sociale și efectelor lor, altfel decât prin observație directă și știri din presă. Primele diagnoze sociologice serioase au început să se dezvolte abia începând cu 1996[10]. Din acest motiv, nici dacă am fi dorit să ne orientăm studiile feministe pe problemele sociale ale tranziției, pe baza datelor sociologice cantitative sau calitative, nu am fi putut[11]. În consecință, cei câțiva oameni care se ocupau de drepturile omului, femeilor și minorităților erau mai degrabă normativiste. Se raportau mai degrabă la teorii occidentale și la achiziții democratice occidentale decât la realitățile sociale românești.

Când am spus „câțiva" oameni nu cred că am exagerat. În decembrie 1993, s-a organizat o conferință a APADOR-CH la Ankara. Cam toți reprezentanții de atunci ai problemelor de profil din România (drepturile omului, femeilor, minorităților) am încăput într-un singur autocar. Căuzașii acelor timpuri erau puțini (vezi și Grünberg, 2000, 2008). Sprijinul financiar sporadic pentru dezvoltarea societății civile sau chiar pentru studii academice venea în special din zona americană, prin programe

10. Cercetarea socială în România a fost aproape complet interzisă din 1977 până în 1990, iar prima generație de noi specialiști a început să facă cercetare, alături de puținii specialiști care i-au format, după absolvirea primelor serii.
11. Îmi amintesc limpede că, de exemplu, în ce mă privește, doar în elaborarea lucrării *România. Starea de fapt* (Pasti, Miroiu, Codiță, 1997) am putut să beneficiez de cercetările anterioare.

federale sau cele introduse de George Soros[12]. Acest fapt a mai produs o consecință care, în ultimii ani, a condus la contestări în interiorul mișcării feministe: orientarea teoretică și ideologică principală în cadrul acestui tip de demersuri legate de drepturi era cea liberală, respectiv cea inspirată de liberalismul etic sau, cu un termen mai familiar pentru cititori, de liberalismul bunăstării generale (*welfare*).

b. A doua critică: s-a constituit un *mainstream liberal* care trebuie să fie, în mod necesar, dislocat și înlocuit cu o pluralitate de feminisme.

Pentru mulți occidentali, în prezent și pentru tinerii estici, este foarte surprinzător faptul că intelectualii publici est-europeni ai primei decade postcomuniste, în general, cei români, în particular, la fel ca reprezentanții de marcă ai organizațiilor noguvernamentale, nu erau de stânga, cu alte cuvinte, le păsa mai degrabă de drepturi decât de dreptate și mai mult de libertate decât de echitate. Mai mult, erau mai degrabă procompetiție decât procooperare. Din perspectiva mea, explicația principală este următoarea: intelectualii publici, mai general reprezentanții societății civile orientate spre drepturi, au fost și sunt progresiști. Desigur, au existat și derapaje cu consecințe tragice de la această cutumă (vezi cazul celor profascisti, respectiv legionari sau al celor procomuniști în variantă stalinistă sau naționalistă). În genere, progresiști fiind, intelectualii publici sunt împotriva tipului de conservatorism din contextul în care se află. De regulă, conservatorismul occidental a fost de dreapta, a apărat fie privilegiile nobiliare, fie cele de clasă, fie cele ale unei elite definite într-un fel sau altul, fie, în cazuri care au degenerat în dreapta radicală, ale celor rasiale și etnice. Stânga progresistă (în acest sens, inclusiv liberalii clasici înclinau mai spre stânga, la fel ca adepții contemporani ai liberalismului bunăstării) a vrut subminarea oricăror privilegii în favoarea

12. Cu puține excepții, în anii '90, pentru Europa Occidentală, România, la fel ca Bulgaria, Moldova, Ucraina, făceau parte mai degrabă din zona gri, *no man's land*, iar sprijinul pentru dezvoltarea societății civile era redus.

competiției libere și meritocratice, corectate prin politici ale dreptății sociale pentru cei defavorizați.

Feminismul a extins în mod specific această atitudine în privința femeilor, care erau și mai sunt excluse, marginalizate și oprimate, în virtutea discriminării de gen, în regimuri patriarhale de putere. Contextul României, la fel ca al altor țări foste comuniste, era altul. În 1990 aveam în spate o jumătate de secol de dictaturi, dintre care 45 de ani de dictatură comunistă. Privilegii aveau preponderent nomenlatura și securitatea. Economia, ca și alte domenii ale vieții sociale nu aveau cutumele competiției, ci ale dirijismului statal. Entitățile colective – clasa, poporul, partidul – erau incomparabil mai importante decât indivizii. Diversitatea etnică, religioasă și sexuală era strivită în ideologia formării poporului unic muncitor. Drepturile negative erau călcate în picioare. Nivelarea socială era foarte ridicată, iar diferențele de talente, performanțe, competențe aproape nu contau. Locurile de muncă erau sigure fiindcă munca era un scop în sine și singurul factor identitar care conta în ideologia partidelor comuniste, sintagma oficială pentru oricare dintre noi fiind cea de „om al muncii". Nevoile de consum erau normate, iar frustrarea generată de îngrădiri a atins cote uriașe.

În aceste condiții, care puteau să fie opțiunile progresiste? Puteau oare reprezentanții societății civile și intelectualii progresiști, inclusiv cei feminiști, să vorbească limbajul stângii, la capătul unui regim de extremă stângă? Eu cred că nu. Limbajul drepturilor și libertăților trebuia să înceapă să intre în vocabularul de bază al construcției democratice, la fel ca și ideile pe care acesta le exprima. Acest limbaj și aceste idei erau învățate, pe atunci, doar din surse occidentale, preponderent americane. La nivel politic, tentativele de trecere bruscă la economia de piață, respectiv la capitalism au fost sistematic contracarate de mișcările sindicatelor industriale. În mod firesc, aceste sindicate încercau să salveze locurile de muncă din industriile falimentare și un statu-quo al clasei muncitoare, ambele amenințate și ulterior distruse de reforma economică. Cu alte cuvinte, aceste sindicate manifestau, în fapt, un conservatorism de stânga, complet inteligibil și rațional pentru cei interesați, și bine

reprezentat politic de către partidul socialist[13] (vezi Miroiu, 1999).

Opoziţia politică reformistă era înclinată spre liberalism economic, dar avea nostalgia democraţiei interbelice (la fel ca intelectualii ataşaţi conservatorismului de dreapta), nostalgie pe care feministele nu aveau cum să o împărtăşească, dată fiind privarea femeilor de drepturi civile şi drepturi politice depline în „epoca de aur" a istoriei democraţiei româneşti. Practic, singurii aliaţi interni ai incipientului feminism românesc au fost APADOR-CH, Liga Pro Europa, revista *22*, ulterior Editurile Polirom din Iaşi şi Desire din Cluj, SNSPA şi, într-o oarecare măsură, Universitatea din Bucureşti şi Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (la nivel instituţional). Aliaţii internaţionali substanţiali au fost mai ales UNESCO-CEPES (Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur), Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) şi Fundaţia pentru o Societate Deschisă (Soros). În timp, au existat şi aliaţi individuali din lumea politică[14]. În afara acestora, feminismul nu avea parte decât de antifeminismul preventiv al presei şi al majorităţii intelectualilor publici, precum şi de ostilitatea sau indiferenţa imensei majorităţi a politicienilor.

Dată fiind deschiderea atât de precară în relaţie cu feminismul, acesta nu avea cum să ajungă, ca ideologie şi cultură, nici măcar la urechile femeilor, altfel decât întâmplător. Iar la cele care frecventau revistele cultural-politice şi pe cele destinate femeilor[15] ajungea mai degrabă antifeminismul preventiv şi, eventual, postfeminismul revistelor pentru femei[16]. Dovada statistică cea mai expresă a *mainstream-ului* antifeminist, profund patriarhal, la nivel *grassroots* a constituit-o cercetarea naţională *Barometrul de Gen* (august, 2000). Această cercetare ne-a adus cu adevărat cu picioarele pe pământ în privinţa stării percepţiei rolurilor de gen în societate. Nu ne închipuiam cât de

13. Indiferent de denumire: Frontul Salvării Naţionale, Partidul Democraţiei Sociale din România, Partidul Social Democrat.
14. Vezi studiile din volum în care aceştia sunt menţionaţi.
15. Acestea aveau o agendă complet străină de feminism.
16. Vezi Dragomir (2002), Bulai, Stanciugelu (2004), Grünberg (2005), Băluţă (2012).

încastrate şi de generalizate erau patriarhatele româneşti (religios, cutural, politic) atât în mintea bărbaţilor, cât şi în cea a femeilor.

În contextul descris pe scurt în rândurile de mai sus, în ce consta, în esenţă, feminismul românesc al primei decade şi care consider că i-au fost dominantele?

a. Ideologic, a fost un feminism centrat pe libertatea, autonomia şi drepturile femeilor, pe abordări antidiscriminare şi pentru egalitate de şanse prin politici afirmative. Pe lângă conservatorismul de stânga, dominant politic, s-a confruntat cu conservatorismul de dreapta, care domina discursul intelectual, cu naţionalismul, precum şi cu revigorarea discursului religios, profund patriarhal. În consecinţă, a fost un feminism preponderent liberal, inspirat din liberalismul etic (*welfare*)[17].
b. A debutat ca întreprindere de învăţare, cercetare şi educaţie, în consecinţă, a fost preponderent academic[18] (pentru detalii, vezi Miroiu, 2010).
c. A construit organizaţii noguvernamentale care au contribuit la cultura politică democratică şi la procesul de democratizare[19].
d. A iniţiat strategii de cooperare şi de lobby[20] cu politicienii mai receptivi, nerecurgând la proteste de stradă (cu excepţia

17. Îmi asum rolul jucat în această orientare şi îi alătur acestuia rolul jucat de către Renate Weber în promovarea abordării liberale a drepturilor femeilor. Vezi şi Weber, Watson (2000), Vincze (2002).
18. Au iniţiat primele cursuri de profil: Mădălina Nicolaescu şi Mihaela Miroiu, la Universitatea Bucureşti (1994), primele programe masterale de profil (Mihaela Miroiu, în 1998, la SNSPA, Enikö Vincze, în 2002, la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, iar ulterior, Reghina Dascăl, la Unversitatea de Vest din Timişoara.
19. Cele mai semnificative sunt: Gender (Mădălina Nicolaescu), Societatea de Analize Feministe AnA (Laura Grunberg), Grupul Interdisciplinar pentru Studii de Gen (Enikö Vincze), Şanse Egale pentru Femei (Dina Loghin), Centrul Parteneriat pentru Egalitate (Renate Weber şi Roxana Teşiu), Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen FILIA (Otilia Dragomir). Cu excepţia primeia, toate celelalte există şi se dezvoltă în continuare.
20. Vezi succesul înregistrat în lobbyul pentru Legea concediului parental şi Ordonanţa pentru prevenirea şi combaterea discriminării (2000), dar cu mai puţin succes în privinţa legislaţiei de combatere a violenţei domestice şi a egalităţii de şanse.

protestului din aprilie 2000)[21], ci doar la proteste în presă și la petiții. În consecință, a fost un feminism cu accente reformiste.

e. A avut inițiative politice de mare semnificație (democrația paritară, vezi Grupul 222[22]), dar nu au avut sprijin politic și civic și au eșuat.

f. A suferit de sindromul Jane of All Trades: unele și aceleași persoane au îndeplinit roluri multiple: au introdus studii și au făcut cercetare, au creat ONG-uri, au făcut lobby, au fost intelectuali publici cu rol semnificativ în deschiderea către înțelegerea și răspândirea ideilor feministe (vezi și Bucur, 2008).

Caracteristicile acestei prime decade s-au prelungit destul de semnificativ în toată perioada de tranziție, care putem considera că se încheie în două etape: prima o putem situa în decembrie 1999, moment în care România începe procesul de aderare la Uniunea Europeană, și cea de-a doua în 2007, an în care România devine stat membru al Uniunii Europene. Dacă până în anul 2000 feministele și feminiștii construiau fără alt argument decât cel al democratizării și apărării drepturilor și intereselor femeilor, începând cu 2000 sprijinul UE devine hotărâtor, în sensul în care dependența de voința politică internă scade, în schimb începe dependența politicii românești de adoptarea *aquisului comunitar*. Până în acest moment, ONG-urile de profil erau construite mai ales de oameni cu crezuri, vise și donquijotisme personale și de grup. Nicio instituție a statului nu reflecta cerințele lor în mod explicit, tot așa cum nu reflecta cerințele și interesele romilor sau ale minorităților religioase și sexuale, pe scurt ale marginalilor sau exclușilor. Pentru toți aceștia, mereu nu era momentul potrivit, iar interesele lor erau situate la periferia politicii.

21. Vezi studiul Andreei Molocea în acest volum.
22. Un rol important l-au jucat Livia Deac, Ana Maria Sandi și Maria Șandor (pentru detalii, vezi studiul Andreei Molocea din acest volum).

c. A treia critică: feminismul creat în anii ’90 nu a fost intersecțional, iar acest lucru a lăsat urme.

Feminismul liberal pare să aibă o hibă foarte semănătoare cu cea a liberalismului canonic. Este individualist, accentuează asupra drepturilor, libertăților și autoafirmării unor femei abstracte, scoase din multiplele lor identități (cu excepția celei de gen). Însă nici unul dintre noi nu este doar om sau doar bărbat și doar femeie, ci are o vârstă, o rasă, o etnie, o religie sau nici una, o orientare sexuală, o stare de sănătate, o stare socială, o educație, o stare materială, un regim politic în care trăiește. Pe scurt, una este să fii femeie albă matură, creștină, heterosexuală, educată, profesionistă din clasa de mijloc, care trăiește într-o democrație de tip occidental și cu totul alta este să fii femeie romă, săracă, din mediul rural, mamă singură, fără educație, șomeră, eventual cu handicap, într-o comunitate cu un regim de putere puternic patriarhal în propria comunitate. Chiar dacă promovezi mult clamata nediscriminare de gen și politici afirmative pentru femei, șansele celei de-a doua rămân *aproape* nule. Ajunge oare să ai o legislație și o instituție care să combată discriminarea (cum este la noi Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării) și o legislație și o instituție care să promoveze egalitatea de șanse[23] (cum este cazul Agenției Naționale pentru Egalitatea de Șanse[24]? Ajunge o femeie aflată la nivelul maxim de marginalizare și excludere măcar să știe că aceste instituții există și o apără? De bună seama că nu. Ea nu are resurse de informare: ea luptă pentru supraviețuire, nu pentru dezvoltare. În aceste condiții, întrebarea este firească: ajunge oare o politică feminist-liberală, impusă inclusiv prin feminismul politic room-service[25] al aquisului comunitar, ca să sprijine femeile aflate situație de discriminare multiplă și atât de departe de acces la competiție? Cred că răspunsul este evident negativ. Identitățile sunt multiple. Nedreptățile ne pot

23. Care, între altele, nu a fost aplicată vreodată în nici unul dintre articolele sale.
24. Vezi fluctuațiile semnificative legate de autonomia acesteia, reflectată în Borza (2010) și în studiul Ioanei Vlad din acest volum.
25. Expresia îmi aparține. Am folosit-o prima oară în cartea *Drumul către autonomie* (2004).

afecta în funcție de componentele identitare cele mai vulnerabile în contextul dat. În consecință, nu am cum să pretind că feminismul liberal este o rețetă mesianică pentru nedreptățile împotriva femeilor. Dar cred că, deși nu este deloc o condiție suficientă, este în schimb o condiție necesară în fundamentarea mișcărilor și politicilor feministe, posibile de altfel, în mod oficial acceptat, doar în democrații, fie ele și emergente. Argumentul meu era și este următorul:

> Într-o societate atât de stratificată și de marcată de lipsuri pentru majoritatea populației, feminismul pare un lux, mai ales când nu este un „feminism victimist", ci unul al autoafirmării. Acest „lux" este însă reprezentativ pentru interesele multor femei care își construiesc o existență în condiții de concurență profesională și politică. Fără îndoială, indiferent dacă admit sau nu, femeile au nevoie de feminism. Drumul lor spre siguranță trece prin feminismul socialist; drumul spre diferență și dezvoltarea feminității trece prin cel radical; drumul spre autonomie are nevoie de amândouă, dar obligatoriu și de feminism liberal (Miroiu, 2004, p. 278).

Feminismul românesc a fost reconstruit în primele decenii după căderea Cortinei de Fier exact în perioada în care începuseră să apară anunțurile mortuare despre feminismul occidental al valului al II-lea, cel al diferențelor, care în România abia începea să fie construit, în condițiile pomenite mai sus, mai ales fără o mișcare de femei în spate. Intersecționalitatea era vag și conjunctural reprezentată. De exemplu, grupurile feministe clujene aveau de la bun început în strategia lor intersecția între gen și etnie (respectiv, etnia maghiară, vezi Vincze, 2002), datorită particularităților regionale. În ultimii ani, îndeosebi după aderarea la Uniunea Europeană, acest grup s-a lărgit tematic, a inclus și problematica romilor, a segregării și a sărăciei. S-a diversificat substanțial și în privința tacticilor, care au devenit mai confruntaționale în relație cu autoritățile. ȘEF, organizația ieșeană, are o tradiție serioasă în tematica traficării femeilor și a violenței împotriva acestora, înglobând, sau având ca subiect, femeile victime.

Ioana Andreea Vlad urmărește în studiul ei o parte a abordării intersecționale în mișcarea feministă de după aderare,

manifestată în special prin formarea coaliților între organizații diferite, dar care acționează în comun împotriva discriminării multiple (cu precădere, cea în privința femeilor rome și a minorităților sexuale), pentru combaterea violenței împotriva femeilor, pentru păstrarea drepturilor reproductive.

Fără îndoială, observațiile critice pe care le întâlnim aici, în interviurile cu persoane implicate în mișcarea feministă (fiindcă acum putem vorbi cu adevărat despre o mișcare), au îndreptățire. Încerc să le listez, așa cum reies ele în studiile din volum, precum și din alte studii (vezi Băluță, 2012b.; Bițu, Vincze, 2012; Păunescu, 2012; Tăriceanu, 2014). Multe feministe și pro feminiști din generația tânără s-au săturat de dominanta: întâi cercetăm, apoi reflectăm și acționăm, de preferință prin persuasiune. Un asemenea demers durează, nu este o garanție a reușitei și exclude femei individuale, pro feminiști, grupuri de presiune care se manifestă diferit și nonierarhic, din afara cercurilor academice și ONG-urilor furnizoare mai ales de know-how. Mă refer în special la Biblioteca Alternativă și LadyFest. Așa cum arată Ioana Andreea Vlad:

> Aceste grupuri preferă abordarea participativă, creativă, intersecțională, antiinstituțională și nonierarhică asupra activismului, manifestată prin crearea de spații culturale (festivaluri, zine) și de discuții care să angajeze oamenii la nivel comunitar și se prefigurează ca fiind radical diferită de modul în care este configurată scena organizațiilor formalizate de drepturile femeilor... grupurile mici, non formale și non ierarhice, precum cel anarhofeminist, critică orientarea instituțională a organizațiilor *mainstream* și liberale de femei și feministe și insistă pe forme de acțiune directă la nivel comunitar și pe caracterul intersecțional al nedreptății sociale, unde sexismul se intersectează cu rasismul, homofobia, clasismul.

Cunoașterea nedreptăților de gen, rasă, etnie, orientare sexuală, a celor de clasă poate să pornească *grassroots*, de la cei care le trăiesc, le conștientizează împreună. Trebuie să ținem cont mult mai mult de emoțiile și sentimentele care generează pornirea oamenilor spre mișcări pentru dreptate socială, nu în cele din urmă de furie, indignare și revoltă împotriva felului în care sunt tratate persoanele din grupurile fără putere, inclusiv

fără putere academică. Ne-am săturat de strategia predecesoarelor, axată pe *captatio benevolentiae*. Nu vrem să ne rezumăm la studii, articole, sesiuni de pregătire, lobby, tratative cu politicienii mai deschiși. Ne-am săturat de iadul violenței domestice și de încurajarea lui inclusiv în presa sexistă? Facem proteste la metrou, la Parlament, în fața sediului Poliției Capitalei[26] (aceasta se întâmplă sistematic, începând cu 2011). Ne-am săturat să fim hărțuite pe stradă? Facem marșuri ale „panaramelor" (octombrie 2011). Nu vrem să ni se ia libertatea de a hotărî asupra sarcinii ? Facem coaliții care să contracareze acțiunile tot mai populare ale organizației Pro-Vita și ale cercurilor dreptei conservatoare. Suntem indignate de felul în care sunt tratate minoritățile sexuale? Organizăm și participăm la marșul diversității. Credem că politicile de austeritate lovesc din plin, mai ales în femei și în săraci (vezi Băluță, 2012a)? Ne raliem în mod specific protestului-maraton, în plină iarnă (2011-2012), suportăm violența jandarmilor, dezinformarea televiziunilor, oprobriul politicienilor de la putere, chiar și gazele lacrimogene, dar cerem dreptate, inclusiv dreptate pentru femei. Suntem contrariați și revoltați față de segregarea și ghetoizarea romilor, de aruncarea lor la groapa de gunoi a Clujului ? Protestăm până când punem capăt acestei samavolnicii (între 2010-2013). Ne înspăimântă consecințele posibile ale exploatărilor cu cianuri și exploatarea gazelor de șist? Ne raliem justeței cauzei ecologiste, participând săptămâni în șir la proteste și mitinguri-maraton (toamna lui 2013). În plus, feministele fac parte din rețele europene și internaționale care uneori se întâlnesc și dincolo de spațiul virtual pentru crea strategii noi de promovare a cauzelor comune și să acționeze în virtutea solidarității globale.

Protestele menționate anterior au virtutea că pot să coaguleze împreună feministe și feminiști de orientări diferite: organizațiile considerate parte a *mainstream*-ului istoric: AnA, CEPES, FILIA precum și cele nou-create, pomenite mai sus,

26. Protestul împotriva violenței domestice (2011), Protestul contra tabloidizării violenței asupra femeilor (2012), Protestul împotriva abuzurilor sexuale din Poliția Română (2013), Protestul împotriva includerii violului în Legea Medierii (2013).

chiar dacă intern între ele există accente confruntațional-polemice, desfășurate mai ales în spațiul online.

Concluzii

Nemulțumirea este o condiție perpetuă a umanității. Ea este sursă a conflictelor, revoltelor, războaielor și deopotrivă a progresului social, științific, cultural, dar și în conștiința morală a libertății. Feminismele, oricare ar fi ele, sunt expresia nemulțumirii față de un regim de putere de gen, cel patriarhal, născut din misoginism și sexism, care a făcut ca, de-a lungul istoriei și până în vremea noastră, ultimele venite (sau încă nevenite) la masa drepturilor, libertăților și deciziilor să fie femeile, pretutindeni în lume. Scopul prim și fundațional al mișcărilor feministe este exercitarea deplină a liberului arbitru de către femei, recunoașterea egalității în drepturi cu bărbații și egalitatea de șanse în exercitarea acestor drepturi. Fără atingerea acestui scop, derivat din feminismul liberal, celelalte nu se pot manifesta. Din acest motiv nu cred că feminismul liberal va deveni prea curând caduc, nici măcar în țările cu democrații consolidate. Ce înseamnă să exerciți drepturi, dacă este nevoie de drepturi specifice, în funcție de experiențe și interese specifice, aceasta este o discuție care nu se mai poate rezuma la feminismul liberal. Nedreptatea economică și socială, care afectează mai ales femeile, are nevoie de corecții socialiste. Ignorarea propriilor lor percepții și identificări, a specificității faptului de a fi femei, marginalizarea unor *weltanschauung*-uri produse de femei face necesar feminismul radical. Dubla dominare, de gen, rasă sau/și etnie, face necesar feminismul rom (de exemplu, în cazul României). Tendința feministelor liberale și socialiste de a deveni parte a *establishmentului*, deci parte a dominării, face necesar anarho feminismul. Naturalizarea femeilor și feminizarea naturii creează o obligație moral-politică de identificare cu cauze ecologiste, respectiv ecofeminismul. Iar prezentul ne arată că nici una dintre aceste direcții nu are cum să acopere toate provocările actuale, cu atât mai puțin cele care vor veni. Contestările, inclusiv cele interne, sunt expresia nemulțumirii

că lumea noastră, inclusiv cea feministă, este încă departe de a fi dreaptă pentru femei, deşi este incomparabil mai dreaptă decât lumea mamelor, bunicelor şi străbunicelor noastre, cu atât mai mult decât a predecesoarelor lor.

Cred, într-adevăr, că ştiinţele sociale, la fel ca şi filosofia moral-politică nu se rezumă doar la aspiraţia de a descrie şi explica lumea; ele au adesea şi o dimensiune normativă sau doar una normativă (cazul filosofiei, mai general, al teoriilor sociale, de exemplu). În acest sens, astfel de domenii pot să fie şi inspirate şi inspiratoare de mişcări sociale. Cazul celei feministe nu diferă, în acest sens, în relaţie cu mişcările liberale, socialiste, ecologiste, alter-globaliste etc. Dacă în România, de exemplu, mişcarea ecologistă este un ferment semnificativ al cercetărilor şi teoretizărilor pe această temă (vezi studiul lui Cristian Branea, din acest volum), în cazul feminismului, în ordine istorică, studiile şi teoretizările au precedat şi inspirat mişcarea într-o măsură semnificativă[27].

* * *

Privind înapoi, nu îmi rămâne decât să recunosc că, vrem nu vrem, fiecare ne transformăm, în cel mai bun caz, în istorie. Important este ca această istorie să fie parte a progresului, fie el cât de infim, în privinţa gradului de libertate şi dreptate pentru semenii care vin.

27. Până la ora actuală, cea mai mare parte a ONG-urilor şi activiştilor feminişti din România provin din zona ştiinţelor sociale şi au studiat problematica dreptăţii de gen.

Bibliografie

Băluță, Oana (ed.) (2006), *Gen şi putere. Partea leului în politica românească*, Polirom, Iași.

Băluță, Oana, Iancu Alice, Dragolea Alina (coord.) (2007), *Gen şi interese politice. Teorii şi practici*, Polirom, Iași.

Băluță, Oana (coord.) (2011), *Impactul crizei economice asupra femeilor*, Maiko, București.

Băluță, Oana (coord.) (2012a), *Catalogul reclamelor ofensatoare*, Maiko, București.

Băluță, Oana (2012b), *Feminism modern reflexiv*, Tritonic, București.

Bițu, Nicoleta (2014), *Femeile rome şi feminismul*, teză de doctorat, SNSPA.

Bițu, Nicoleta, Vincze, Enikõ (2012), „Personal Encounters and Parallel Paths toward Romani Feminism", *SIGNS*, 38(1) (septembrie), The University of Chicago Press, Chicago, pp. 44-46.

Borza, Ioana (2010), „A Lacking Legitimacy in the Transposition of the EU's Equal Opportunity Directives: The Case of Romania". *Women's Studies International Forum*, 33, pp. 47-53.

Braga, Andreea (2014), *Violenţa împotriva femeilor rome*, teză de doctorat, SNSPA.

Bucur, Maria (2008), „An Archipelago of Stories", *The American Historical Review*, 115(5), (decembrie), pp. 1375-1389.

Bucur, Maria, Miroiu Mihaela (2009-2010), *The Everyday Experience of Women's Emancipation in the U.S. and Romania in the Twentieth Century and Beyond: A Transnational Study*, Indiana University, Bloomington.

Bulai, Ana, Stănciugelu, Irina (2004), *Gen şi reprezentare socială*, Politeia, SNSPA, București.

Dragomir, Otilia (coord.) (2002), *Femei, cuvinte şi imagini*, Polirom, Iași.

Gheorghe, Carmen (2014), *O perspectivă feministă asupra identităţii şi invizibilităţii femeilor rome în spaţiul public*, teză de doctorat, SNSPA.

Grünberg, Laura (2000), „Women's NGO's in Romania", în Susan Gal, Gail Kligman (eds.), *Reproducing Gender Politics, Publics and Everyday Life after Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Grünberg, Laura (ed.) (2005), *Mass-media despre sexe. Aspecte privind stereotipurile de gen în mass-media din România*, Tritonic, București.

Grünberg, Laura (2008), *biONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*, Polirom, Iași.

Gusti, Dimitrie (ed.) (1938-1943), *Enciclopedia României*, vol. III, Fundația „Carol", București.

Magyari-Vincze, Enikõ (2002), *Diferența care contează. Diversitatea Social-Culturală prin Lentila Antropologiei Feministe*, Desire, Cluj-Napoca.

Mihăilescu, Ștefania (2002), *Din istoria feminismului românesc 1838-1929*, Polirom, Iași.

Mihăilescu, Ștefania (2006), *Din istoria feminismului românesc 1929-1948*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (1999), *Societatea Retro*, Trei, București.

Miroiu, Mihaela (2004), *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (2007), „Communism was a State Patriarchy, not a State Feminism", *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, vol. I, New York, pp. 198-203.

Miroiu, Mihaela (2010), „A Mind of Our Own. Gender Studies in Romania", *Aspasia. International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women's and Gender History*, vol. 4, New York, pp. 167-176.

Morteanu, Crina (2014), *Mariajele timpurii în comunitățile de romi*, teză de doctorat, SNSPA.

Murgescu, Bogdan (2010), *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași.

Neaga, Diana (2013), *Gen și cetățenie în România*, Polirom, Iași.

Olteanu, Cristina (ed.) (2003), *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Politeia, SNSPA, București.

Pasti, Vladimir (2003), *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Polirom, Iași.

Pasti, Vladimir (2006), *Noul capitalism românesc*, Polirom, Iași.

Pasti, Vladimir; Miroiu, Mihaela; Codiță, Cornel (1997), *România. Starea de fapt: Societatea*, Nemira, București.

Păunescu, Ramona (2012), *Evoluții politice ale maternității. Perspective feministe*, Polirom, Iași.

Popescu, Liliana (2004), *Politica sexelor*, Maiko, București.

Tăriceanu, Alina (2014), *Prostituția. Politici și practici. În cine dăm cu piatra?*, Polirom, Iași.

Vlăsceanu, Lazăr; Hâncean, Gabriel (2014), *Modernitatea românească*, Paralela 45, Pitești.

Weber, Renate, Nicole Watson (eds.) (2000), *Women 2000. An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and South-Eastern Europe and the New Independent States*, International Helsinki Federation for Human Rights, Viena.

*** (2000), *Barometrul de gen*, Open Society Foundation, București (http://www.gender.ro/gender).

*** (2013), *Democracy Index. Global Democracy at a Standstill*, The Economist Intelligence Unit (https://portoncv.gov.cv/dhub/porton.por_global.open_file?p_doc_id=1034).

*** (2013), *Gender Equality Index Report*, European Institute for Gender Equality (EIGE) (http://eige.europa.eu/content/document/gender-equality-index-report).

*** (2013), *Global Gender Gap Report*, World Economic Forum (http://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report).

Statul, politicile de mediu și activismul ecologist în Romania

Cristian Branea

Preambul

Este imposibil să discutăm despre o mișcare ecologistă sau de mediu în România înainte de 1989. Deși, așa cum voi arăta ulterior, preocupările pentru ecologie, mediu nu au lipsit complet în perioada de dinainte de 1990, istoria mișcării de mediu din România începând doar după îndepărtarea de la putere a regimului comunist al lui Nicolae Ceaușescu, pentru a avea un traseu foarte diferit de cel urmat în formarea și consolidarea mișcărilor ecologiste din restul țărilor vest-europene.

În timpul primei jumătăți a secolului XX, România era preponderent o țară agrară și forestieră, cu o industrie petrolieră în plină dezvoltare. În a doua parte a secolului însă, prioritatea regimului comunist a fost rapida industrializare a țării. Acest proces a fost început de Gheorghe Gheorghiu-Dej, un mare susținător al principiilor staliniste și continuat de succesorul său, Nicolae Ceaușescu. Rezultatul a peste 40 de ani de dezvoltare a unei economii centralizate bazate pe industria grea a fost semnificativ: 625 de zone puternic poluate, dintre care majoritatea zone urbane dens locuite de forța de muncă (Peritore, Roper, 1999). Guvernările tranziției ce a urmat căderii regimului comunist, dar și cele din perioada post tranziție au avut ca priorități chestiuni precum liberalizarea, privatizarea, retrocedările proprietăților naționalizate, inflația, șomajul și criza economică. În

acest context, protecţia mediului nu a fost niciodată o prioritate de guvernare.

Cu toate acestea, agenda politică ecologistă a apărut imediat după schimbarea de regim din 1990, odată cu formarea primelor partide politice ecologiste, care s-au bucurat de un succes neaşteptat, dar de scurtă durată. Pe măsură ce partidele ecologiste pierdeau teren și popularitate, problemele de mediu și-au gasit ecou în societatea civilă şi într-o mișcare de mediu mai consistentă ce avea să se formeze în timp în jurul unor probleme specifice.

În acest context, cea mai substanţială mișcare de mediu în termenii mobilizării civice și instituţionale o reprezintă Mișcarea „Salvaţi Roșia Montană” (SRM), o mișcare născută din opoziția față de deschiderea celei mai mari mine de suprafaţă ce folosește metoda cianurării pentru extragerea minereului de aur si argint de la Roșia Montană, proiect propus de compania canadiană Gabriel Resources. Cu o istorie de 15 ani, această mobilizare a crescut treptat, transformându-se în cel mai important și mai complex conflict ecologic din România, cu o dimensiune internaţională semnificativă. În acest capitol voi încerca să creionez o istorie a acestui traseu al preocupărilor pentru mediu, pentru a mă opri să analizez câteva aspecte pe care le consider esenţiale pentru înţelegerea primei mișcări de mediu din România, Mișcarea „Salvaţi Roșia Montană”.

Statul şi problemele de mediu înainte de 1990

La scurt timp după evenimentele din decembrie 1989 care au dus la schimbarea regimului în România, condamnarea modelului economic și politic dezvoltat de Partidul Comunist a fost realizată inclusiv pe temeiul problemelor de mediu pe care acesta le-a generat. Este deja un lucru de notorietate faptul că societatea multi lateral dezvoltată și proiectul omului nou nu au fost tocmai ceea ce azi am numi un proiect sustenabil, un model de dezvoltare în armonie cu natura și mediul înconjutător, în

ciuda intenţiilor declarative și chiar a programului legislativ din anii ’70.

La fel ca în restul tărilor europene, în România problemele de mediu au început ca apară ca o consecinţă a proceselor de industrializare. Chiar dacă acestea s-au agravat exponenţial în perioada industrializării forţate, centraliste, realizată în perioada comunistă, multe dintre problemele de mediu au fost moștenite din trecut, din perioada în care, pe teritoriile care urmau să facă parte din statul român (după 1859, respectiv după 1918), începea modernizarea pe principii capitaliste. Un exemplu în acest sens este Uzina Metalurgică de la Reșița, probabil primul mare centru de dezvoltare industrială de pe actualul teritoriu al României, al cărei început a fost legat de decizii de investiţii luate în 1768, cu primele două furnale puse în funcţiune în 1771. În secolul al XIX-lea a început și expansiunea industriei petroliere, atât ramura extractivă, cea a rafinăriilor, cât și cea a industriei chimice. Exploatările forestiere au luat și ele amploare spre sfârșitul aceluiași secol. Cu toate acestea, în ceea ce privește amploarea proceselor de industrializare, perioada de după 1954 este imposibil de comparat cu perioada anterioară. Cateva exemple pot ilustra amploarea creșterii industriale: producţia de energie elecrică a crescut între 1938 și 1985 de la 1,1 miliarde kWh la 71,8 miliarde, producţia de oţel a crescut între aceleași date de la 280.000 la 13.790.000 tone, iar cea de acid sulfuric a crescut de la 440.000 la 1.830.000 tone (Carter, Turnock, 1993). Unele dintre cele mai importante cazuri de poluare din perioada socialistă au avut la bază fabrici vechi, construite înainte de perioada socialistă, precum fabrica de negru de fum de la Copșa Mică sau fabrica de îngrășăminte chimice de la Valea Călugărească.

Măsurile de protecţie a mediului au de asemenea o istorie mai veche decât se crede în general. În România, primele măsuri de conservare a naturii au apărut înainte de Primul Război Mondial și erau referitoare la managementul forestier și vânătoare. Primele coduri forestiere au fost urmate de diferite forme de legislaţie pentru protecţia monumentelor naturale și de înfiinţarea unor rezervaţii naturale și parcuri naţionale (Florea, Cătălin, 1987). O contribuţie importantă în promovarea

și elaborarea primelor acte normative referitoare la protecţia pădurilor şi a anumitor arii naturale a avut-o dezvoltarea ştiinţelor silvice, crearea administraţiei silvice şi activitatea de cercetare ştiinţifică începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. C.F. Robescu, primul silvicultor academician român (1870) a promovat conceptul de gestionare superioară a pădurilor, iar P. Antonescu (1907) a fost promotorul protecţiei *ambianţei umane* (termenul folosit la acea dată) în România. Antonescu a fost cel care a introdus pentru prima oară în România conceptul de monument natural (1908) şi a propus în programul de activitate forestieră din 1915 „votarea unei legi prin care să se treacă la inventarierea şi apărarea contra distrugerii a tuturor monumentelor naturale, să se rezerve o parte din pădurile virgine spre a păstra posterităţii aspectul lor caracteristic care în curând vor deveni o raritate" (Biriş *et al*., 2003, p. 61). Prima rezervaţie naturală de pe teritoriul României a fost creată în anul 1904: codrul secular Slătioara (Biriş *et al.*, 2003). În 1912, V. Golescu propune crearea parcurilor naţionale în România, considerând că mijloacele cele mai eficiente de a proteja peisajul ar fi crearea unor parcuri naţionale în felul celor din Statele Unite în câteva păduri ale statului (Stoiculescu, Varga, 1986). În 1923, într-o perioadă de transferuri de proprietăţi către ţărani şi agricultori, directorul Grădinii Botanice al Universităţii din Cluj face propunerea ca suprafaţa Munţilor Retezat, la sud de Haţeg, să fie rezervată pentru un parc naţional. Apelul a fost reluat în 1928, în timpul unui congres al naturaliştilor români şi, în consecinţă, în 1930 a fost adoptată legea pentru protecţia monumentelor naturale (Carter, Turnoc 1993). Interesul pentru ecologie a fost introdus în Romania de către Grigore Antipa şi şcoala fondată de acesta. România s-a dovedit a fi una dintre primele ţări din lume unde ecologia a pătruns la scurt timp după fondarea ei de către Ernst Haeckel. Spre deosebire de majoritatea ţărilor în care la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX a început să fie dezvoltată ecologia haeckeliană în care prima abordarea *autecologiei*, Antipa împreună cu şcoala sa a consolidat abordarea sistemică, holistă în ecologie, ce pune accentul pe studiul ecosistemelor, trecând peste primele două paradigme ecologice, cea a *reducţionismului autecologic* şi cea a *reducţionismului populaţional*, anticipând

astfel actuala paradigmă dominantă, cea *ecosistemică* (Dediu, 2012).

Apariţia „Legii pentru protecţia monumentelor naturii" (1930) şi a „Legii pentru pădurile de protecţie" (1935) şi instituirea „Comisiunii Monumentelor Naturii" (înfiinţată în 1933, funcţionează până în 1944) pe lângă Ministerul Agriculturii şi Domeniilor au deschis calea conservării unor specii şi habitate reprezentative, inclusiv păduri, ca „monumente ale naturii". Parcul Retezat a fost inaugurat în 1935 cu scopul de a restrange activităţile pastorale, de exploatare a lemnului, de vânătoare şi pescuit, însă abia în 1955 a fost desemnată o autoritate de control, ocazie cu care parcul a fost extins la 13.000 hectare ce includeau o zonă cu acces limitat destinată cercetării ştiinţifice (Popovici, 1987).

Şi în alte domenii, oamenii de ştiinţă au fost cei care au adus în discuţie problemele de mediu, chiar şi în perioada socialistă. În domeniul poluării atmosferice, climatologii au fost cei care au tras primele semnale de alarmă (Băluţă, 1973; Chiţu, 1973; Gugiuman, 1976; Trufaş, Trufaş 1978). Societatea Geografică Română (constituită în 1875) a adus în discuţie problema poluării aerului pentru prima data în 1972, într-un articol publicat în buletinul societăţii, articol urmat apoi de studii de caz.

Aceste cercetări au fost posibile datorită introducerii în anii precedenţi a unor sisteme de monitorizare a mediului. Monitorizarea calităţii apei a început în anii '60 şi a fost realizată de Institutul de Meteorologie şi Hidrologie în colaborare cu birourile locale ale Gospodăririi Apelor, însă abia în 1978 a fost înfiinţat Sistemul Naţional de Supraveghere a Calităţii Apelor. Sisteme de monitorizare a poluării aerului au fost introduse mai întâi în centrele industriale: Hunedoara (1969), Baia Mare şi Copşa Mică (în 1971), înainte de înfiinţarea unui sistem de monitorizare de către Ministerul Sănătăţii (în 1973) (program îmbunătăţit în 1978 cu sprijinul Programului de Mediu al Naţiunilor Unite).

În lume, anii '70 au fost marcaţi de o creştere a îngrijorării şi a preocupării pentru problemele de mediu. În 1972, la cererea Clubului de la Roma, o echipă de cercetători de la Massachusetts Institute of Technology condusă de Dennis Meadows publica „*Limitele creşterii*" („The Limits of Growth"), un studiu ce aduce

în discuţie îngrijorările perioadei şi contura încă o dată sentimentul de vulnerabilitate a vieţii şi a mediului. În plus însă, raportul afirma că regăsirea unei stări de echilibru durabil va presupune schimbări de valori şi obiective la nivel individual, naţional şi mondial. Încă din 1972, România a avut un reprezentant în Clubul de la Roma, în persoana lui Mircea Maliţa, diplomat şi fost ministru al Învăţământului în perioada 1970-1972. Şi în România, anii ’70 au fost marcaţi de o oarecare preocupare a regimului comunist faţă de problemele de mediu. Bunele intenţii au rămas însă, în mare parte, la nivel declarativ, măsurile legislative erau limitate şi rareori puse în aplicare. Mai mult, în anii ’80, regimul lui Nicolae Ceauşescu a implementat decizii care intrau în contradicţie cu obiectivele stabilite în decada anterioară. Spre exemplu, dorinţa de a creşte producţia agricolă a avut un impact negativ asupra terenurilor împădurite în ciuda măsurilor luate în 1976 de a proteja pădurile (Carter, Turnoc 1993).

Spre anilor ’80 problemele de mediu au devenit atât de grave, încât regimul comunist a decis să le ţină departe de opinia publică. Cercetările ştiinţifice şi publicaţiile au fost cenzurate sau descurajate. Muncitorilor din fabricile poluante le-a fost interzis să vorbească despre emisiile de gaze sau poluarea apelor. Situaţia a devenit din ce în ce mai dificilă începând cu anul 1985, când discuţiile academice pe teme de mediu au fost practic interzise. Acestea au fost organizate din anul 1970 de către un grup universitar cunoscut sub numele de Terra 2000. Singurele accente critice erau ascunse în tratate lungi şi aride, redactate uneori într-un limbaj codificat sau cu un titlu care inducea în eroare cenzorii (Fisher, 1990). Un exemplu notabil este cel al Acţiunii Democratice, înfiinţată în 1985, care a întocmit un Raport Verde în anul 1988, ce sublinia gravitatea problemelor legate de poluarea produsă de mariile uzine ale industriei grele. Raportul cerea o schimbare de politici şi îmbunătăţirea educaţiei ecologiste pentru a se putea evita eventualele dezastre ecologice.

Motivele pentru care obiectivele de protejare a mediului asumate în anii ’70 nu au fost atinse sunt greu de identificat. Unele studii explică acest lucru prin abordarea primitivă pe

care Ceauşescu o avea asupra comunismului, abordare determinată de originile sale umile şi de persecutarea oricărei activitaţi subversive (Gilber, 1990). Alte abordări insistă pe condiţiile economice ale anilor ’80 şi pun accentul pe dorinţa guvernului de a achita în întregime datoriile externe, pentru a limita la maximum interferenţa în planificarea economică centralizată, în genere, în politica regimului dictatorial. Acest lucru a presupus creşterea producţiei industriale în paralel cu limitarea tuturor costurilor „neproductive”, precum cele legate de controlul poluării sau protecţia mediului (Fisher, 1990). Din punctul de vedere al poluării şi impactului asupra mediului, anii ’80 au fost cea mai dezastruoasă perioadă din istoria României. Producţia industrială avea nevoie de o creştere a exploatărilor şi consumului de cărbune. Cantităţi foarte mari de emisii poluante au fost eliberare în atmosferă şi în apă. De exemplu, între 1972 şi 1982, România înregistra cea mai mare creştere de emisii de dioxid de sulf per capita în Europa. În anii ’80, producţia şi consumul de cărbune au crescut cu 100%. Din 2.767 de staţii de purificare a apei, 844 operau sub standarde, iar 68 erau complet nefuncţionale, în condiţiile în care 2.195 kilometri de râuri erau poluaţi şi mai puţin de 20% din sursele de apă ofereau apă potabilă (Ropers, 2000).

Poluarea aerului atingea cote alarmante, principalele substanţe eliminate în atmosferă fiind oxizii de carbon, dioxid de sulf, amoniac, sulfură de carbon şi fenoli. Alte substanţe poluau local: hidrogenul sulfurat în Brăila, Galaţi şi Suceava, fluorina în Slatina, emisă de combinatul producător de aluminiu Alro Slatina. Cantităţile de emisii erau extrem de mari raportate dimensiunile economiei, iar consumul energetic era pe măsură, de trei ori mai mare decât nivelurile din ţările vestice (Carter, Turnock, 1993). Poluarea afecta 10% din teritoriul ţării şi 20% din populaţia acesteia, aproximativ 4.500.000 de persoane. Dintre acestea, 1.500.000 erau afectate direct de poluare permanent, fapt ce avea drept consecinţe nu doar condiţii de trai nepotrivite, dar şi un risc crescut al diverselor afecţiuni şi o speranţă de viaţă mai mică (Carter, Turnock, 1993). În unele zone poluarea atingea cote extreme. Oraşul Copşa Mică a fost considerat oraşul cel mai poluat din Europa. Doar accidentul nuclear de la Cernobîl a schimbat acest clasament. Poluarea de

la Copșa Mică provenea de la două fabrici: Carbosin (deschisă în 1936 și închisă în 1993), producătoare de negru de fum, și Sometra (înființată în 1939), unitate producătoare de plumb, zinc și cositor, a cărei poluare, deși mai puțin vizibilă, afecta mai grav sănătatea locuitorilor și a muncitorilor, aceasta fiind considerată în 2008 cel mai mare poluator din România și unul dintre cei mai importanți din Europa (Green Report, 2014).

Poluarea afecta toate elementele mediului înconjurător: aer, apă, sol și vegetație, ecosisteme specifice. Poluarea solului avea surse diferite, iar o treime din terenul agricol era afectat de cel puțin un tip de poluare, de la folosirea excesivă în agricultură a îngrășămintelor, insecticidelor și pesticidelor (de la 5.900 tone în 1950 la 1.199.200 tone în 1985), la scurgeri de reziduuri rezultate din creșterea animalelor, extragerea și rafinarea petrolului, stații de purificare sau diferite industrii (Baicu, 1990). Pădurile erau exploatate la o rată ce depășea de două ori rata de creștere anuală naturală a pădurilor. Mai mult, aproximativ 330.000 hectar de pădure erau afectate de ploile acide rezultate în urma poluării atmosferice. Printre principalele surse de ploi acide erau fabrica de negru de fum de la Copșa Mică, combinatele chimice și metalurgice de la Baia Mare, Zlatna, Galați, Hunedoara, Reșița, Rovinari etc. (Negulescu, 1990).

În 1990, la schimbarea regimului, România avea așadar o uriașă povară de mediu, povară ce urma să fie adresată cu precădere în deceniul următor.

Ecologia și problemele de mediu în politica post decembristă

Primele măsuri au fost luate după 1990, sub conducerea Frontului Salvării Naționale (FSN). Este înființat Ministerul Mediului, iar Marcian Bleahu, de formație geolog și speolog, devine ministrul Mediului în guvernul condus de Theodor Stolojan. În cadrul ministerului este înființată Comisia Ecologică, condusă de A. Vădineanu. Primele măsuri luate

vizau ecologizarea și curățarea de urgență a celor mai poluate zone. Însă măsurile de reducere a poluării industriale necesită timp, iar guvernul FSN și-a propus o reducere de 20% până în 1995 și o apropiere de standardele de mediu europene până în 2000 (Carter, Turnock, 1993). O atenție specială a primit Delta Dunării, care în 1990 a fost inclusă în rețeaua internațională a Rezervațiilor Biosferei în cadrul programului UNESCO *Omul și Biosfera*. În plus, trei rezervații naturale au fost create în Deltă (Hasmacul Mare, Istria și Sărăturile), ce acoperă împreună 1.600 de hectare (Carter, Turnock, 1993).

Spre deosebire de situația din alte țări care au aparținut blocului comunist, în Romania comunistă nu a existat nici un fel de mișcare ecologistă independentă. În politică, ecologia a început să se contureze doar începând cu 1990, dar a fost fragmentată chiar de la început. În frenezia apariției de noi partide politice ce a urmat evenimentelor din decembrie 1989, o serie întreagă de partide ecologiste au fost înființate: Mișcarea Ecologistă Română (MER), partid înființat de Marcian Bleahu și Toma George Maiorescu, Partidul Ecologist Român (PER), Partidul Ecologist Umanist, Partidul Național Ecologist și Federația Ecologiștilor din România. Debutul electoral a fost surprinzător de bun, dar succesul avea să fie de scurtă durată. La alegerile parlamentare din 1990, Partidul Ecologist Român a obținut 8 locuri în Camera Deputaților și un loc în Senat, în timp ce Mișcarea Ecologistă a obținut 12 locuri în Camera Deputaților și un loc în Senat. Împreună, cele două partide au atras peste 4% din numărul total de voturi. Platforma politică a Mișcării Ecologiste Române era mai degrabă una liberală decât ecologistă, o privatizare rapidă și promovarea economiei de piață fiind considerate adevăratele măsuri prin care se putea obține reconstrucția și protejarea mediului, dar această poziție ideologică era de fapt comună tuturor partidelor ecologiste de la acea dată (Pavlinek, Pickles, 2000, p. 191).

Acest început în forță al partidelor ecologiste a reprezentat, de altfel, și momentul culminant, ele începând să piardă teren începând cu 1992. PER a reușit să își păstreze participarea parlamentară până în 2000 candidând pe listele Convenției

Democrate Române (CDR)[1]. În 2000, PER a ieşit din CDR şi a încercat să coaguleze în jurul său un Pol Ecologist alături de Partidul Alternativa Verde Ecologiştii (PAVE), Partidul Convenţia Ecologistă din România (PCER). Această alianţă avea ca scop declarat promovarea unor măsuri de redresare economică bazate pe principiile dezvoltării durabile, protecţiei mediului, întăririi ordinii de drept şi integrării în structurile euro atlantice. Polul Ecologist nu a reuşit însă să strângă voturile necesare pentru intrarea în Parlament, obţinând un procent subunitar. Dizolvând Polul Ecologist, cele trei partide vor fuziona în 2004 sub denumirea de Partidul Ecologist Român[2].

În 2006 se înfiinţează la Bucureşti Partidul Verde (PV), singura formaţiune politică din România care este recunoscută de Partidul Verde European şi care participă la congresele verzilor europeni. Raportându-se la scurta istorie a partidelor ecologiste post decembriste în care succesul acestora a fost într-un constant declin, invers faţă de creşterea necesităţii pentru soluţii politice ecologiste, PV îşi propune redeşteptarea interesului pentru problematica ecologistă oferind un program ce are la bază principiile ecologiei politice, grefate pe cele ale unei democraţii moderne care incumbă construirea statului de drept, pluripartidismul, respectarea dreptului omului şi a avutului său, libertatea de gândire şi exprimare, susţinerea competenţei în toate sectoarele socio economice, întronarea dreptăţii şi promovarea tuturor iniţiativelor şi acţiunilor ce pot duce la o creştere a bunăstării populaţiei[3]. Platforma program a PV este dominată de probleme de mediu precum: energie din surse regenerabile şi nepoluante; protecţia calităţii aerului, a apei şi a solului; a ecosistemelor şi biodiversităţii; agricultură şi silvicultură. Ea face însă şi câteva referiri schematice la probleme economice, sociale şi de poziţionare pe scena politică.

1. La alegerile legislative din 3 noiembrie 1996, PER, participând din nou pe listele CDR, a obţinut două mandate în Camera Deputaţilor şi 3 în Senat.
2. Partidul Ecologist Român: istoric (www.per.ro, accesat la data de 28 august 2014).
3. Partidul Verde: platforma-program (www.partidulverde.ro, accesat la data de 28 august 2014).

PV a avut puţină vizibilitate în spaţiul public până în august 2009, când l-a desemnat pe Remus Cernea candidat la alegerile prezidenţiale ce urmau să aibă loc în toamna aceluiaşi an. Până atunci, PV a publicat cateva luări de poziţie împotriva energiei nucleare, a exploatării zăcământului aurifer de la Roşia Montană de către compania canadiană Gabriel Resources şi a distrugerii spaţiilor verzi din Bucureşti.

Candidatura lui Remus Cernea la alegerile prezidenţiale din 2009 nu a trecut însă neobservată. Înainte să intre în politică, Remus Cernea a activat în cadrul societăţii civile ca fondator al asociaţiei umanist-seculariste „Solidaritatea pentru libertatea de conştiinţă" şi s-a făcut cunoscut prin acţiuni împotriva îndoctrinării religioase şi a prezenţei însemnelor creştin-ortodoxe în institutiile de învaţământ, împotriva finanţării BOR de la bugetul de stat (în detrimentul şcolilor sau al spitalelor), împotriva construirii Catedralei Mântuirii Neamului. Imaginea lui non conformistă, temele separării dintre biserică şi stat, promovarea unei reforme a sistemului electoral, dar şi susţinerea minorităţilor, a comunităţii LGBT[4] şi încurajarea participarii femeilor în politică, toate acestea au făcut din Remus Cernea un candidat insolit care nu a reusit însă să atragă decât un procent subunitar din voturile primului tur de scrutin.

Mai mult, acest discurs i-a adus chiar un vot de blam din partea Consiliului National al PV. Motivând decizia PV de a-l exlude pe Remus Cernea, Antonio Momoc, prim-vicepreşedintele PV, afirma că agenda sa personală, preocupările sale, problemele sale erau diferite de cele identificate de PV, că, deşi a fost sfătuit, Cernea nu a vorbit deloc în campania pentru alegerile prezidenţiale despre crearea de locuri de muncă în industria verde ori despre agricultura ecologică[5].

După despărţirea de PV, Remus Cernea a demarat proiectul înfiintării unui nou partid verde denumit Mişcarea Verzilor

4. Remus Cernea a participat alături de câtiva membri ai conducerii PV la Marşul Diversităţii organizat în cadrul GayFest în 2010.
5. http://www.puterea.ro/news9769/Un-expert-in-comunicare-politica-explica-de-ce-s-a-ofilit-miscarea-ecologista-Exista-o-ruptura-intre-dorintele-publicului-si-mesajele-verzilor-din-Romania.htm; accesat la data de 28 august 2014.

Democraţi Agrarieni (MVDA), proiect politic construit de asemenea în jurul valorilor prevăzute de Carta Verzilor Europeni, asumate explicit şi integral (Cernea, 2014a). În martie 2012, după numeroase piedici puse în instanţă din partea Partidului Verde, a PER şi UER, Remus Cernea reuşeste înregistrarea oficială a partidului Mişcarea Verzilor – Democraţii Agrarieni (Cernea, 2014b). La finalul lui 2012, cu sprijin din partea verzilor europeni care erau interesaţi de consolidarea micilor partide verzi într-unul singur, Remus Cernea reuşeşte fuziunea prin comasare a PV şi MVDA, dar şi o alianţă electorală cu Uniunea Social-Liberală (USL), care îi va propulsa pe cei doi co preşedinţi ai noului PV fuzionat, Remus Cernea şi Ovidiu Iane în Parlament[6]. Reprezentarea verzilor în Parlamentul României a fost însă una de scurtă durată. La scurt timp după începerea mandatelor, Ovidiu Iane a demisionat din PV şi s-a înscris în PSD. În urma unor tensiuni interne şi a lipsei de susţinere din partea PV a unui proiect pentru alegerile europarlamentare, Remus Cernea a demisionat din PV în noiembrie 2013, rămânând de la acea dată deputat neafiliat.

Ideologiile politice verzi nu sunt aşadar reprezentate în politica românească, iar temele de protecţia mediului nu sunt asumate de restul partidelor în agendele proprii sau în campaniile electorale. În ultimii ani, o singură problemă de mediu a devenit suficient de vizibilă şi controversată în spaţiul public încât a devenit relevantă şi în acţiunile şi platformele diferiţilor actori politici. Este vorba despre proiectul minier aurifer de la Roşia Montană, propus de compania canadiană Gabriel Resources prin subsidiara sa Roşia Montană Gold Corporation, ale cărui aspecte le vom discuta în detaliu în continuare.

Dacă ecologia nu are încă o voce distinctă şi puternică în viaţa politică românească, ea este mult mai bine conturată şi îmbracă o formă foarte pragmatică în societatea civilă: „Nu este vorba de organizaţii care militează pentru ecologie în general, *in abstracto*, ci de ONG-uri care susţin proiecte concrete şi acţiuni punctuale, locale sau zonale, menite să rezolve

6. Comunicat de presă al Partidul Verde (http://www.partidulverde.ro/2012/10/19/verzii-merg-in-continuare-impreuna/, accesat la data de 28 august 2014).

probleme ecologice acute" (Oişteanu, 2014). Retorica acestor acţiuni este similară: *Salvaţi Roşia Montană* de un dezastru ecologic, de patrimoniu şi uman cauzat de exploatarea cu cianuri propusă de Roşia Montană Gold Corporation; *Salvaţi Sighişoara*, oraşul medieval şi pădurile de stejari din jurul ei de proiectul Dracula Park; *Salvaţi Parcul Carol* de la distrugerea lui prin construirea Catedralei Mântuirii Neamului; *Salvaţi Vama Veche*, *Salvaţi Delta Dunării* şi *Dunărea Inferioară* de la dezastrul ecologic cauzat de construirea unor sisteme de navigaţie sau drenare, diguri şi hidrocentrale; *Salvaţi Parcurile Naţionale din România*; *Salvaţi ursul carpatin, Salvaţi râurile de munte* de construcţia de microhidrocentrale (MHC); *Salvaţi pădurile virgine.*

Aceste proiecte au şi o componentă culturală foarte puternică, protecţia mediului fiind gândită într-o strânsă legătură cu un ecosistem cultural, cu un *genius loci*, dar şi cu interacţiuni simbiotice între localnici şi turişti (Oişteanu, 2014). Scenariul activismului este şi el similar. Cel mai adesea, un grup de tineri intelectuali reuşesc să atragă atenţia mass-mediei şi publicului prin modalităţi inovative, inteligente şi cu umor pentru a organiza o rezistenţă sau a obţine câştig de cauză împotiva intereselor unor grupuri cu putere financiară, de influenţă sau decizională semnificativ mai mare, fie ele sindicate, structuri guvernamentale, de partid sau corporaţii multi naţionale.

Societatea civilă ecologistă din România este reprezentată de o multitudine de organizaţii non profit, majoritatea născute din nevoia de a articula soluţii sau răspunsuri faţă de o problemă concretă, sau cu un interes într-o anumită regiune precum: Asociaţia Salvaţi Dunărea şi Delta, Asociaţia pentru Conservarea Ariilor Protejate Bio-Cultural (cunoscută pentru Campania „Salvaţi Vama Veche"), Asociaţia Alburnus Maior („Salvaţi Roşia Montană"), Terra Mileniul III (schimbări climatice), Ecopolis (politici de mediu), ReGeneration şi altele. Organizaţiile internaţionale sunt de asemenea bine reprezentate în România, fie că este vorba despre organizaţii ce pun accentul pe conservare, precum World Wide Fund for Nature (WWF), fie despre organizaţii axate pe acţiune directă şi protest precum Greenpeace România.

Un procent semnificativ din organizaţiile non guvernamentale de mediu s-au profesionalizat puternic, în mare parte datorită surselor de finanţare şi a criteriilor formale impuse de atragerea de finanţări. În acest sens, organizaţiile de mediu se înscriu în mare parte într-un tip de societate civilă *tranzacţională.* România, precum alte ţări din Europa Centrală şi de Est, este caracterizată de dominanţa unui model tranzacţional de activism, activism generat de ONG-uri spre deosebire de un tip de activism generat de indivizi şi grupuri informale de cetăţeni. Acest activism tranzacţional este definit prin stabilirea unor legături strânse între actorii non-statali, cei guvernamentali şi finanţatori (care sunt cu precadere actori statali sau finanţează prin intermediul unor organisme intermediale guvernamentale) (Tarrow, Petrova, 2007). Ca o consecinţă, aceste ONG-uri sunt mai degrabă interesate de stabilirea şi menţinerea acestor legăturilor, de respectarea condiţiilor şi a procedurilor impuse de către acestea decât de stimularea activismului şi a mobilizării la nivelul individului, al cetăţeanului.

Cu toate acestea, în ultimii ani au apărut o serie de organizaţii şi grupuri cu un profil diferit şi nu întâmplător acestea au luat naştere şi au ajuns să constituie nucleul organizaţional al mişcării SRM, organizaţii precum Alburnus Maior sau ReGeneration. Este vorba despre organizaţii care nu au manifestat niciodată această abordare tranzacţională, ci, dimpotrivă, au încercat să genereze o mai mare mobilizare a cetăţenilor pentru atingerea obiectivelor. Aceste organizaţii nu sunt interesate să formeze legături sau să se aşeze la masa negocierilor cu autorităţi publice sau alte instituţii statale sau partide politice, dimpotrivă, ele manifestă o mare neîncredere în acestea şi se situează în permanenţă pe poziţii de contestare (fie că este vorba despre acţiuni de comunicare, de protest, sau de acţionare în instanţă). De asemenea, ele refuză orice finanţare corporată sau din partea instituţiilor statului şi îşi concentrează eforturile pe stimularea micilor donaţii individuale sau alte strategii care nu necesită bani, ci doar implicarea unui mare număr de oameni.

Voi insista în rândurile următoare pe diferite aspecte ale activităţii acestui tip de organizaţii, întrucât ele au constituit nucleul dur al mişcării SRM şi au făcut posibilă o adevărată

mișcare socială care a reușit să mobilizeze mase mari pe termen lung, sub o identitate proprie.

Certej, Baia Mare, Roșia Montană și ecologia politică a mineritului cu cianură în Europa

Pentru a putea înţelege mişcarea SRM, relaţia sa cu diferitele instituţii publice şi impactul asupra politicilor publice, este necesar un demers de ecologie politică a cianurii în mineritul aurifer după accidentul de la Baia Mare din 2000 şi în legătură cu conflictul de mediu de la Roşia Montană, precum şi cu mişcarea de mediu ce a luat naştere în acest conflict. Problema cianurii merită o atenţie specială, întrucât ea nu reprezintă doar cel mai important şi cel mai vizibil cadru discursiv elaborat de oponenţii proiectului minier (un cadru ce organizează răspunsuri emoţionale, temeri şi riscuri, discursuri ştiinţifice şi date empirice, reprezentări politice şi culturale), ci şi cel mai important pretext pentru a cere reglementări, schimbări legislative, revendicări politice, pretext pentru lupte politice la toate nivelurile (naţional, local, regional şi internaţional). Mai mult, problema cianurii a funcţionat ca un puternic catalizator al acţiunii colective (probabil cel mai eficient) şi al coagulării unei mişcări sociale de anvergură şi fără precedent în România. Consecinţele accidentului de la Baia Mare şi perspectiva unor noi proiecte de minerit pe bază de cianuri în România, dintre care unul de proporţii masive (cel de la Roşia Montană), au făcut din problema cianurii o temă de interes nu doar pentru locuitorii Munţilor Apuseni, ci pentru întreaga ţară, vecinii ei şi Uniunea Europeană.

Nici una dintre specificaţiile tehnice ale proiectului de minerit de aur şi argint de la Roşia Montană nu a devenit atât de controversată şi de alarmantă precum folosirea tehnologiei pe bază de cianură. Larga notorietate a cianurii, toxicitatea ei letală pentru oameni şi pentru mediul viu, cantitatea colosală propusă pentru a fi folosită (între 11.000 şi 13.000 de tone de

cianură de sodiu pe an, un total de 204.000 de tone pe întreaga desfășurare a proiectului[7]), memoria deversării dezastruoase de la Aurul SA Baia Mare din anul 2000 și impactul ei de mediu transfrontalier, toate acestea au contribuit la articularea unora dintre cele mai puternice și mai eficiente cadre politice și activistice opuse proiectului minier propus de Roșia Montană Gold Corporation.

Problema utilizării cianurii merită o atenție specială, nefiind doar un cadru discursiv impus de actorii care se opun proiectului de minerit de la Roșia Montană (cadru care organizează reacțiile emoționale, teama și factorii de risc, dovezile științifice și discursurile, reprezentările politice și artistice), dar este de asemenea un pretext important pentru reglementare, politici, revendicări politice și lupte la toate nivelurile (local, național, regional, internațional). Mai mult, este o motivație importantă pentru acțiunea colectivă și pentru coagularea mișcărilor sociale (dezvoltarea de organizații și formarea coalițiilor). Faptul că toxicitatea cianurii inspiră cote extraordinare de teamă și groază a condus la o mobilizare populară fără precedent și la implicarea în lupta împotriva folosirii cianurii într-un proiect de minerit de dimensiuni semnificative. Canalizată și instrumentalizată de organizații care făceau parte dintr-o mișcare socială, această mobilizare publică nu a scăpat atenției politicienilor. Dimensiunea proiectului minier propus de Roșia Montană Gold Corporation a purtat problema la diferite niveluri, cu implicații multiple pentru politică, politici publice, mobilizare socială și mediu: utilizarea cianurii nu este o chestiune de interes doar pentru zona Apusenilor sau pentru România, ea având implicații regionale, transfrontaliere, europene și internaționale (Clark, 2013).

Din acest motiv, doresc să schițez o ecologie politică a mineritului aurifer cu cianură în urma deversării care a avut loc la Baia Mare în anul 2000, în legătură cu conflictul ecologic de la

7. Document oficial RMGC înaintat autorităților ca parte a procedurii Evaluarea Impactului de Mediu (EIM) (31.06.2006) (http://www.mmediu.ro/protectia_mediului/rosia_montana/04/RO-TECHNOLOGICAL%20PROCESSES.pdf, accesat la data de 20 septembrie 2014).

Roșia Montană și cu mișcarea socială care a crescut din acest conflict.

Cianura, impact social și de mediu

Cianura este un termen general pentru un grup de compuși chimici care conțin carbon și azot. Cianura este orice compus chimic care conține grupul cian (CN), care constă dintr-o legătură triplă între un atom de carbon și un atom de nitrogen. Cianurile anorganice sunt în general săruri ale anionului CN–. Există mulți compuși cianici – unii sunt gazoși, alții solizi sau lichizi, iar cei care pot elibera ionul CN (ELAW, 2010, p. 96) sunt foarte toxici.

Spre deosebire de compușii chimici folosiți în diverse alte industrii, cianura este cu ușurință recunoscută de public și este cunoscută ca substanță extrem de toxică, care poate ucide. Cianura este adesea menționată în literatură (în diverse romane populare scrise de Agatha Christie este folosită pentru a comite atât crime, cât și sinuciderea) sau în istorie. Acidul prusic (o denumire istorică a acidului cianhidric) a fost agentul preferat de Cel de-al Treilea Reich pentru sinucideri și a fost de asemenea folosit pentru execuția victimelor Holocaustului în camerele de gazare din lagărele de exterminare (sub forma gazului Zyklon B).

Atât în formă de gaz (acidul cianhidric) și de sare (cianura de sodiu), cianura este foarte otrăvitoare, toxicitatea ei extremă chiar și la doze mici rezultând din reactivitatea ei crescută cu alte elemente, interferând astfel cu procesele biologice obișnuite. Cianura folosită în mineritul metalelor prețioase este în cea mai toxică formă, cu efecte instantanee și acute, lăsând puține urme reziduale. Cianura este fatală și pentru oameni, și pentru ecosisteme, în special acvatice și marine. Otrăvirea cu cianură poate avea loc prin inhalare, ingestie sau prin contact epidermic sau cu ochii. O linguriță cu o soluție de concentrație 2% poate omorî un om. În general, peștii și viața acvatică dispar la concentrații de cianură de ordinul microgramelor pe litru (câteva părți la un miliard), în timp ce moartea păsările și mamiferele

la concentrații de ordinul miligramelor la litru (câteva părți la un milion, abreviat ppm) (Moran, 2004). Cianura este deosebit de periculoasă în formă gazoasă (acidul cianhidric) și în formă de sare (cianură de sodiu). Este important să menționăm toate detaliile chimice, acestea fiind subiectul reglementărilor, al politicilor și al dezbaterilor științifice și politice.

Cianurarea aurului (cunoscută de asemenea ca *percolarea cu cianură*, *procesarea cu cianură* sau *procesarea MacArthur-Forrest*) este un procedeu tehnic metalurgic, o modalitate ieftină de a extrage metale din minereuri de calitate inferioară (cu concentrații joase de aur și argint) (Rubo *et al.*, 2006).

Utilizarea pe plan mondial a cianurii în mineritul de aur și argint conduce la pericole legate de mediu, vulnerabilitate economică, corupție și conflicte sociale. Problemele legate de apă, de disponibilitatea și calitatea acesteia sunt cu siguranță afectate în cea mai mare măsură de operațiunile miniere. Deversarea accidentală a materialului conținând concentrații mari de cianură are drept consecințe moartea și/sau contaminarea celei mai mari părți a râurilor afectate, precum și efecte negative considerabile asupra sănătății oamenilor și animalelor, făcând apa ne potabilă.

Cu toate acestea, majoritatea operatorilor din minerit sunt de acord că cianura se descompune și dispare în apă și, la fel ca orice compus organic, prin efectul luminii solare reacționează cu organismele vii și astfel se acumulează în mediu împreună cu metalele grele precum cele rezultate din alunecările de teren în urma despădurii (Rubo *et al.*, 2006).

Emisii purtate de aer au loc la fiecare etapă a mineritului. Operațiunile de minerit mobilizează o mare cantitate de material, iar particulele de dimensiuni mici sunt cu ușurință împrăștiate de vânt. Minele lansează mari cantități de praf în aer. Mai mult, cianura este o substanță extrem de volatilă care se evaporă cu ușurință la temperaturi apropiate de cele ambientale (în jur de 30˚C), putând astfel provoca ploi acide. De exemplu, potrivit documentelor oficiale înaintate de Roșia Montană Gold Corporation, se estimează că în jur de 30 de tone de cianură vor fi eliberate în aer din lacurile de decantare în fiecare an[8].

8. Document oficial RMGC înaintat autorităților ca parte a procedurii Evaluarea Impactului de Mediu (EIM) (31.06.2006) (http://www.mmediu.ro/protectia_mediului/rosia_montana/04/RO-TECHNOLOGICAL%20PROCESSES.pdf, accesat la data de 22 septembrie 2014).

Solul este contaminat de metale grele și de substanțe care conțin cianură sau mercur, fie direct la locul facilităților de minerit, fie prin ape contaminate și poluarea aerului provenite din zona minieră. Eroziunea solului cauzată de procesele de spălare a acestuia și agravată de despădurire poate conduce la eliberarea unor substanțe nocive din pământ, care apoi contaminează lacurile și râurile. O trecere în revistă a consecințelor mineritului asupra mediului arată că „operațiunile de minerit modifică adesea peisajul înconjurător, expunând materiale îngropate nederanjate înainte. Eroziunea solurilor expuse, minereurile, mineralele extrase și reziduurile fine în grămezi de roci ce pot duce la încărcarea substanțială cu sedimente a apelor de suprafață și a căilor de scurgere. Mai mult, deversările și scurgerile de materiale periculoase și depunerea prafului contaminat purtat de vânt pot conduce la contaminarea solului (MINEO Consortium, 2000)".

Fauna este afectată de minerit prin distrugerea vegetației de suprafață, prin dislocare, prin împrăștierea poluanților și prin zgomotul și praful care sunt generate.

Nu în ultimul rând, minele de aur produc adesea încălcări ale drepturilor omului, spre exemplu prin evacuări forțate și prin distrugerea terenului și a apei care afectează comunitățile ce depind în mare măsură de acestea. Un raport despre minerit realizat de Institutul Internațional pentru Mediu și Dezvoltare (2002) descrie efectele asupra comunităților astfel: „Dislocarea comunităților așezate duce la resentimente și conflicte asociate cu dezvoltarea mineritului la scară mare. Comunități întregi pot fi dezrădăcinate și silite să se mute în altă parte, adesea în așezăminte construite special, și nu neapărat alese de acestea. Pe lângă faptul că își pierd casele, comunitățile își pot pierde de asemenea pământul și astfel mijloacele de subzistență".

Pe lângă pericolele aduse de operațiunile obișnuite, numeroase accidente au loc în fiecare an în toată lumea. Între anii 1975 și 2000, accidentele majore produse în mineritul aurifer au avut loc la transport (14%), prin avarierea țevilor (14%) și prin accidente implicând barajele lacurilor de deversare (72%),

accidente care au afectat viețile a mii de oameni, distrugând flora și fauna și producând pagube de miliarde de euro. În urma accidentelor de acest fel trebuie să treacă ani de zile pentru ca ecosistemele să se refacă, iar nota de plată pentru curățare revine adesea plătitorilor de taxe atunci când companiile responsabile dau faliment.

Un număr important de incidente cu cianuri au avut loc din 2009 și până în prezent, deversări și scurgeri, accidente de transport, acte teroriste și altele. Unele dintre cele mai importante accidente recente au avut loc în (Rainforest Information Centre Australia; 2004):

regiunea Essequibo din Guyana (1995 și 2000);
- Papua Noua Guinee (2000, deversare de cianură în ocean de la mina Lihir a companiei Rio Tinto);
- Ghana (2001, două deversări consecutive în râul Asuman de la o mină condusă de Goldfields, o companie minieră sud-africană);
- China (2001, 11 tone de cianură de sodiu lichidă s-au vărsat în râul Luohe din provincia Henan);
- Nevada, Statele Unite (2002, două deversări la minele Twin Creeks și Denton Rawhide; în 2003 la mina Briggs din Balleratt);
- Honduras (2003, deversare masivă de cianură la mina San Andrés, care a contaminat râul Lara);
- Nicaragua (2003, 12 copii au murit prin otrăvire cu cianură de sodiu deversată de o companie de minerit canadiană);
- Ghana (2003, mina de aur Tarkwa, și 2004, mina de aur Prestea Sankofa);
- China (2004, Consiliul de Stat din China a raportat șapte cazuri de scurgeri de substanțe chimice letale care au dus la 21 de decese în toată țara. Ultimul a avut loc printr-o scurgere de acid cianhidric gazos dintr-o uzină de minerit în districtul suburban Huairou al Beijingului și a dus la moartea a trei persoane și spitalizarea altor 15);
- Papua Noua Guinee (2004, cianura s-a deversat din mina Misima, poluând apele oceanului în jurul micii insule și distrugând viața marină din zonă);
- Australia (2004, un raport comisionat de guvernul Australiei de Vest cu privire la barajele lacurilor de deversare de la mina de aur Kalgoorlie a confirmat că din acestea se scurgea cianură în pânza freatică. Comunitățile locale se plângeau de impactul minei de peste un deceniu, dar compania a negat acuzațiile[9]);
- Ghana (scurgeri de cianură au avut loc dintr-un nou lac de deversare deținut de compania canadiană Bogoso Gold Limited în râul Aprepre, care constituie sursa de apă potabilă a comunităților din împrejurimi);
- Ghana (2005, Wexford Ghana Limited din Akyempim în Regiunea de Vest, o subsidiară a Bogoso Gold Limited și deținută de Golden Star Resources, a vărsat cianură în râul Kubekro);
- Laos (2005, o scurgere de cianură a avut loc mina de aur Phu Bia, operată de compania australiană Pan Australian Resources. Cianura a omorât peștii din râurile din jur și a otrăvit sătenii pe o rază de trei kilometri în jurul zonei miniere. Numeroase surse din Laos, inclusiv oficialii guvernamentali, au raportat că cel puțin 60-100 de săteni s-au îmbolnăvit după ce au consumat pește și au băut apă contaminată. În ciuda confirmării din partea mass-mediei de stat că sute de săteni au fost otrăviți din cauza scurgerii de cianură, compania a susținut că nimeni nu s-a îmbolnăvit în urma incidentului-Mineral Policy institute Report);
- Filipine (2005, mina polimetaliferă Lafayette Rapu Rapu);
- Republica Cehă (2006, o scurgere masivă de cianură în râul Elba a contaminat o porțiune de 80 km din râu, omorând tone de pești Radio Praga, 2006);
- Ghana (2006, o scurgere de cianură la barajul lacului de deversare Bogoso Gold Limited – BGL – a poluat pârâul Ajoo, omorând pești și raci. O îmbinare pe conducta principală de reziduuri s-a desprins și acestea s-au scurs direct în mediu. S-a raportat că 30 de membri ai comunității care au băut apă sau au mâncat pești ori raci au suferit de amețeli, dureri de cap, de stomac, pierderea apetitului, dar și prurit al limbii și al pielii).

9. Media Release de Robin Chapple, MLC, WA Legislative Council, 30 ianuarie 2004.

În afară de scurgeri și deversări, există și alte tipuri de catastrofe care implică cianura, cum ar fi accidentele de transport (din Kârgâzstan, în 1998; Papua Noua Guinee, în 2000; Australia, în 2002; Taiwan, în 2003 etc.), și chiar acte de terorism (din Africa de Sud – 1994 și 2013; Mexic în 2002; Texas, în 2002; New York, în 2003 etc.).

Exemplele de mai sus ilustrează nu doar varietatea accidentelor posibile cu cianură și consecințele negative, dar și frecvența cu care acestea se petrec. Ar putea de asemenea să indice faptul că cele mai multe astfel de incidente se petrec în țări în care reglementarea și impunerea acesteia sunt slabe sau absente și/sau produse de companii provenite din țări cu o reglementare limitată a mineritului aurifer (precum Canada) sau din teritorii off-shore. Acest lucru le permite companiilor nu doar să se lanseze în practici industriale riscante, dar și să mușamalizeze și să practice activități de *green washing* atunci când se produc accidente sau să evite complet răspunderea.

Mineritul aurifer cu cianură în România și accidentul de mediu de la Baia Mare

Până la finalul anului 2006, când sectorul de minerit a fost restructurat în conformitate cu cerințele asumate de România în procesul de aderare la Uniunea Europeană, tehnica cianurării aurului a fost folosită în mai multe exploatări miniere de aur din țară.

Până în 2006, cianura a fost folosită în următoarele mine: Baia de Arieș (județul Alba), Baia Mare (județul Mureș), Sasar (județul Maramureș), Suior (județul Maramureș), Cavnic (județul Maramureș), Băița (județul Maramureș) și Băiuț (județul Maramureș). În prezent[10], cianura este folosită în Bazinul

10. Potrivit informațiilor furnizate mass-mediei de ministrul Economiei, Comerțului și Mediului de Afaceri pe 19 septembrie 2013 (http://economie.hotnews.ro/stiri-companii-15611032-unde-romania-utilizat-cianuri-unde-utilizeaza-unde-vor-utiliza.htm, accesat la data de 6 septembrie 2014).

Central de la Baia Mare (județul Maramureș), însă activitățile industriale sunt temporar suspendate (în așteptarea avizelor și a restructurării acționariatului companiei). În Baia Mare, operațiunile sunt conduse de Romaltyn Limited, care intenționează să extragă aur și argint din 8,5 milioane de tone de reziduuri miniere ale exploatărilor anterioare.

Agenția Națională pentru Resurse Minerale (ANRM) a emis în februarie 2013 trei noi licențe pentru zonele Deva, Muncel și Brad (județul Hunedoara) companiei de minerit European Goldfields.

În decembrie 2011, gigantul canadian Eldorado Gold a întreprins o preluare amiabilă a companiei European Goldfields, în valoare de 2,4 miliarde de dolari[11]. Achiziția a fost finalizată în februarie 2012, prin aceasta Eldorado Gold obținând 80% din Deva Gold, firma care deține licența de exploatare pentru depozitele aurifere din Certej. Mina de aur Certej s-a aflat în centrul unui scandal media în toamna anului 2012, când Agenția pentru Protecția Mediului a emis un aviz de mediu pentru exploatarea cu cianură a aurului. Câteva zile mai târzu însă, Rovana Plumb, ministrul Mediului și Schimbărilor Climatice a cerut o investigație cu privire la modul în care a fost obținut și la validitatea avizul de mediu pentru Certej.

Ținând cont de faptul că România deține un număr important de depozite de aur și argint care s-au aflat pe agenda de interese a mai multor companii multinaționale de minerit, Roșia Montană a devenit simbolul luptei civile și pentru mediu împotriva mineritului de suprafață cu cianură.

România a devenit un punct fierbinte pe harta europeană și mondială a mineritului aurifer prin cianurare nu doar datorită multitudinii depozitelor exploatabile de aur și argint, și nu doar datorită proiectelor miniere propuse deja de diferite corporații internaționale, ci și pentru istoricul de catastrofe de mediu semnificative.

11. „Eldorado Gold Corp. makes $2.5B all-stock bid for European Goldfields Ltd.”, 18 decembrie, 2011 (http://www.huffingtonpost.ca/2011/12/18/eldorado-gold-corp-makes_n_1156867.html, accesat la data de 6 septembrie 2014).

Două astfel de evenimente ies în evidenţă ca fiind cele mai importante dezastre ecologice din Europa: scurgerea de cianură din octombrie 1971 prin cedarea barajului de la Certej (Hunedoara) și deversarea de cianură de la Baia Mare (Maramureș) din anul 2000.

Lacul de decantare de la Certej a fost folosit între anii 1936 și 1971 pentru a acumula reziduurile acide rezultate din exploatarea auriferă prin cianurare de la Certej. Pe 30 octombrie 1971, la ora 5 dimineaţa, barajul de acumulare a cedat pe o lungime de 80 de metri și 300.000 de tone de reziduuri acide din lacul de deversare au inundat o rază de 4-5 km în jurul lacului în oraşul Certej. Deversarea a distrus complet șase clădiri de apartamente, un cămin de locuit cu 30 de camere, șapte case și 24 de gospodării. Raportul oficial emis de autorităţile comuniste menţionează faptul că doar în prima zi au fost descoperite 21 de cadavre. Pentru a evita declararea unei zi de doliu naţional în memoria victimelor, oficialii au raportat doar 48 de decese. Numărul oficial rezultat din raportul de investigaţie arată că numărul victimelor a fost mult mai mare: 89 de persoane și-au pierdut viaţa și 76 au fost rănite. Ca rezultat al acidităţii mâlului rezidual și al modului în care corpurile au fost târâte de inundaţie, cele mai multe victime nu mai aveau haine și erau desfigurate, imposibil de recunoscut. Peste ani, mai mulţi supravieţuitori ai accidentului au susţinut că persoanele dispărute nu au fost incluse în raportul oficial[12].

Investigaţia tehnică destinată stabilirii cauzelor dezastrului număra patru posibile probleme provocate de găurile săpate în pământ de către mamifere mici în sedimente, determinând eventuale activităţi seismice. Investigaţia a concluzionat că nivelul reziduurilor din stratul sedimentar era ridicat, provocând destabilizarea solului. Cu toate că șase persoane au fost date în urmărire, cazul a fost respins pe data de 21 septembrie 1972, din cauza faptului că nimeni nu

12. „*Certej 1971, tragedia uitată a 89 de vieţi îngropate sub 300 de mii metri cubi nămol*”, Adevărul, 14 octombrie 2010 (http://adevarul.ro/locale/hunedoara/exclusiv-certej-1971-tragedia-uitata-89-vieti-ingropate-300-mii-metri-cubi-namol-atentie-fotografii-Socante-1_50aea54a7c42-d5a6639eb6b8/index.html, accesat la data de 6 septembrie 2014).

a fost găsit vinovat, iar probele care ar fi explicat cauzele dezastrului nu au fost suficiente.

Nivelul impactului asupra mediului a rămas necunoscut până în zilele noastre, din cauză că nu a fost făcută nici o investigaţie la momentul accidentelor. Mediul era pur și simplu lipsit de însemnătate.

În ciuda faptului că pierderile umane au fost semnificative, tendinţa de mușamalizare a dezastrelor sistemului comunist și izolarea politică a României comuniste au împiedicat atât implicarea internaţională, cât și schimbările politice sau legale în reglementările industriei miniere.

Cu toate acestea, patru decenii mai târziu, un context socio politic total diferit a permis dezlănţuirea unui scandal internaţional provocat de un nou dezastru, implicând o deversare de cianură care a avut loc la Compania Aurul SA (Baia Mare, 2000) și având un impact semnificativ din punct de vedere politic și economic. Aurul SA era o companie pe acţiuni, un *joint venture* al companiei australiene Esmeralda Exploration Limited și al companiei române. Pe parcursul unei perioade de șapte ani, societatea Aurul a obţinut toate permisele de mediu necesare, solicitate de către legislaţia României pentru uzina din Baia Mare, înainte de a-și începe activitatea în luna mai a anului 1999. Se spera că proiectul Aurul va îndeplini atât nevoile autorităţilor române, cât și pe cele ale investitorilor australieni. Societatea Aurul avea să câștige profituri din activităţile de minerit, iar autorităţile locale aveau să beneficieze de pe urma exploatării desfășurate de Aurul și a curăţării reziduurilor din vechile eleștee contaminate din Baia Mare, care blocau dezvoltarea ulterioară a proiectelor oraşului. Procesele și tehnologiile folosite la uzina din Baia Mare pentru recuperarea metalelor preţioase erau cu totul noi pentru România și era de aşteptat să fie cele mai moderne, sigure și eficiente din regiune, reprezentând, totodată, și o îmbunătăţire majoră din punctul de vedere al mediului. Uzina de la Baia Mare era destinată prelucrării a 2,5 milioane de tone de sedimente reziduale pe an, urmând să fie recuperate aproximativ 1,6 tone de aur și 9 tone de argint pe an. Proiectul urma să dureze de la 10 la 12 ani, cu toate că această perioadă se putea prelungi din cauza afacerilor de ultimă oră, încheiate cu companii românești. Reziduurile,

provenind din activităţile miniere precedente şi deversate în apropiere de Baia Mare, conţineau cantităţi mici de metale preţioase, în special aur şi argint. Procedeele de la Aurul implicau folosirea unor concentraţii mari de cianură pentru a extrage metalele preţioase din reziduuri. O parte a procesului presupunea transportul reziduurilor la 6,5 km de Baia Mare, într-un lac de baraj de lângă satul Bozânţa Mare. Procesul fusese conceput astfel încât să nu emită nicun fel de reziduu în mediul înconjurător[13].

Cu toate acestea, pe data de 30 ianuarie, la ora 20, barajul care înconjura un eleşteu de reziduuri a cedat într-una dintre instalaţiile aparţinând companiei Aurul din Baia Mare. Ca urmare, aproximativ 100000 m^3 de ape contaminate şi reziduuri suspendate, conţinând între 50 şi 100 de tone de cianuri, dar şi de cupru şi alte metale grele au fost deversate. Apa contaminată a ajuns în râurile Săsar, Lăpuş, Someş, Tisa şi în fluviul Dunărea, înainte de a se vărsa în Marea Neagră, patru săptămâni mai târziu. O suprafaţă de aproximativ 2.000 km din fluviul Dunărea şi din sistemul hidrografic local au fost afectate de scurgerea de cianură[14].

Breşa a fost probabil cauzată de un defect al instalaţiilor proiectate în uzinele companiei Aurul, de condiţiile de operare neaşteptate şi de condiţiile meteorologice nefavorabile. Compania funcţiona în termenii stabiliţi de permisele guvernului. Conform legilor în vigoare, fabricile şi eleşteele, clasificate cu un risc *obişnuit*, nu impuneau nici un plan de urgenţă sau monitorizare care să identifice situaţiile de urgenţă. Existau planuri de acţiune în caz de accidente, însă nu erau suficiente. O anchetă condusă de Programul de Mediu al Organizaţiei Naţiunilor Unite[15] (UNEP/OCHA) imediat după accident a scos la iveală faptul că atât compania, cât şi autorităţile locale au avut un

13. Scurgerea cianurii de la Baia Mare. Înainte, în curs şi după. Centrul Regional pentru Protecţia Mediului pentru Europa Centrală şi de Est, iunie, 2000.
14. *Ibidem*.
15. Misiunea de investigaţie a UNEP/OCHA în zonele afectate a fost condusă de o echipă de 20 de oameni de ştiinţă în perioada 23 februarie – 6 martie, anul 2000. A inclus analize de probe şi discuţii cu autorităţile locale şi cu ONG-urile din zonele afectate.

program inadecvat de răspuns în caz de urgenţe, ţinând cont de cantitatea mare de poluanţi folosită în apropierea locuitorilor şi ecosistemelor acvatice. Administraţia Naţională „Apele Române" a primit un avertisment târziu de la Agenţia pentru Protecţia Mediului. Prin urmare, localnicii nu au fost informaţi corespunzător, într-un timp cât mai scurt. Cu toate acestea, Administraţia Naţională „Apele Române" a solicitat întreruperea pe loc a tuturor activităţilor companiei Aurul, precum şi luarea tuturor măsurilor necesare stopării scurgerii. De asemenea, a informat şi Direcţia pentru Protecţia Mediului şi Gospodărirea Apelor Nyíregyháza (Ungaria) şi au avertizat autorităţile locale din aval despre pericolele folosirii apei din râu şi din fântâni pentru consumul oamenilor şi animalelor. În ziua următoare, pe 31 ianuarie, Centrul International Principal de Alarmare (PIAC)[16] a informat şi centrele PIAC din Ungaria, Bulgaria, Moldova, Ucraina şi Iugoslavia. Acest fapt le-a permis să prevină toate autorităţile regionale şi locale la timp şi să ia măsurile necesare pentru a reduce la minimum impactul scurgerii. Măsurile luate au inclus: avertizarea oamenilor, operaţiuni la baraje şi eleştee pentru a proteja straturile acvifere şi zonele laterale (de exemplu, închiderea temporară a barajului Kisköre, în avalul râului Tisa), informarea tuturor celor care foloseau apa în vederea opririi instalaţiilor destinate alimentării cu apă, punerea în funcţiune a barierelor hidraulice pentru a preîntâmpina ca scurgerea să afecteze părţile laterale şi canalele de-a lungul fluviului Dunărea, închiderea prizei de apă din Belgrad şi o înştiinţare privind interzicerea pescuitului şi a comerţului cu peşte ca măsură de protecţie a sănătăţii publicului[17].

16. Centrele PIAC au fost stabilite în toate ţările străbătute de Dunăre ca parte a Sistemul de avertizare rapidă în caz de accidente – Dunărea (AWES) care şi-a început activitatea în 1997 Conform legislaţiei internaţionale, centrele PIAC trebuie să fie anunţate imediat ce se constată o creştere bruscă a substanţelor periculoase în Bazinul Dunării (http://www.dainet.org/water/danube.htm, consultat la 6 septembrie 2014).
17. Scurgerea cianurii de la Baia Mare. Înainte, în curs şi după. Centrul Regional pentru Protecţia Mediului pentru Europa Centrală şi de Est, iunie, 2000.

În urma scurgerii, concentrația de cianură din râul Someș a fost de 700 de ori mai mare decât nivelul permis. Scurgerea a contaminat rezervele de apă potabilă a peste 2,5 milioane de maghiari[18]. În afară de cianuri, au mai fost deversate în râuri și metale grele, care, spre deosebire de cianură, au proprietatea de bioacumulare, presupunând un efect negativ pe o perioadă lungă asupra mediului. Natura sălbatică a fost cu precădere afectată pe Tisa: pe alocuri, au murit practic toate vietățile, iar mai departe, în amonte, în secțiunea dunăreană din Serbia, circa 80% din viața acvatică a fost răpusă. Un număr mare de pești au murit din cauza toxicității apelor, cianura afectând 62 de specii de pești, dintre care 20 protejate. În Ungaria, voluntarii au participat la îndepărtarea peștilor morți pentru a preveni extinderea dezastrului în lanțul trofic, pentru că alte animale, cum ar fi vulpi, vidre și egrete, au murit după ce au mâncat pește contaminat.

Impactul deversării de cianură a acaparat mass-media, iar vestea a fost primită foarte emoțional, în special în Ungaria. Un steag negru a fost ridicat la primăria orașului Szeged, unde localnicii au ținut lumânări aprinse și au aruncat flori în apă, de pe poduri. Scene asemănătoare de doliu au putut fi văzute și mai la nord, în orășelul Szolnok. Ministrul sârb al Mediului, Branislav Balžiæ, a declarat că „Tisa a fost omorâtă. Nici măcat bacteriile nu au supraviețuit. Este o catastrofă totală". În Ungaria, Tom Popper, de la Centrul Regional de Protecția a Mediului, a comparat impactul cianurii cu accidental nuclear de la Cernobîl: „Din punctul de vedere al distrugerii complete a unui ecosistem, aici e probabil mai rău decât ce s-a întâmplat la Cernobîl. Prejudiciul adus naturii a fost înfricoșător, iar amenințarea pentru oameni ar putea persista". După cum se spune în 2012 Gergely Simon, expert regional Greenpeace pe probleme de toxicitate, maghiarii au un respect deosebit pentru râuri, deși toate râurile care traversează Ungaria izvorăsc din țările vecine. Tisa este numită cu afecțiune „râul blond", datorită înfățișării sale nisipoase și e considerată mai curată și mai frumoasă decât mult mai faimoasa Dunăre (BBC, 2000a).

18. „Death of a river", BBC, 15 februarie 2000 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/642880.stm, accesat la 5 septembrie, 2014).

Numeroase organizații au reacționat și și-au exprimat îngrijorarea: WWF, ECO-Carpatia, Platforma Tisa și Programul Națiunilor Unite pentru Mediu (UNEP) în Ungaria și România, grupuri de interes locale și alți reprezentanți ai populației. Au fost organizate ședințe în Budapesta, București, Baia Mare, Satu Mare, Csenger, Kisköre și Szeged. Echipa s-a întâlnit, de asemenea, cu reprezentanții din Bozânța Mare la locul accidentului și cu reprezentanții Centrului Regional pentru Protecția Mediului (REC) din Belgrad.

Reprezentanții comunității locale din Baia Mare și-au exprimat îngrijorarea în legătură cu locația în care se desfășurau activitățile de minerit și alte industrii înrudite. Solul și pânza de apă freatică fuseseră poluate și înainte, iar conductele care transportau reziduurile cedaseră de mai multe ori, deversând apă ce conținea cianuri, care s-a împrăștiat în afara zonelor industriale. În aceste condiții, s-au ridicat semne de întrebare în privința problemei prafului în timpul verii și asupra posibilului prejudiciu întârziat adus de accident în sine: fântânile care erau acum curate puteau fi poluate mai târziu.

ONG-urile din județul Maramureș cu reședința la Baia Mare și-au exprimat îngrijorarea față de implicațiile pe termen lung pentru dezvoltarea turistică din regiune și au indicat și alte consecințe economice în privința acestei forme de poluare, dar și a altora asemănătoare, printre care se număra și faptul că fermierii nu-și vor mai putea vinde produsele (ouă, lapte, recoltele) din cauza fricii de contaminare. S-au plâns în mod repetat din cauza informațiilor insuficiente privind poluarea primite de la mass-media și până la autoritățile locale. Reprezentanții autorităților locale au subliniat nevoia de a avea o comunicare mai bună între administrațiile locale și centrale.

Apelul pentru informații mai detaliate, mai obiective și din surse mai sigure despre scurgere, despre caracterul ei și impactul potențial, incluzând caracteristicile substanțelor periculoase implicate a fost repetat în aproape fiecare ședință și schimb cu ONG-urile și cu alți reprezentanți ai populației locale în avalul fluviului Tisa. Reprezentanți ai filialelor de agricultură și de pescărit au subliniat faptul că au existat efecte atât directe, cât și indirecte ale scurgerii: în afară de efectele toxice directe, și imaginea produselor din regiune a avut de suferit, prejudiciind

comerţul şi exportul. Informaţiile corecte şi constructive puteau ajuta la atenuarea efectelor întârziate. Un reprezentant al unei cooperative de pescari amplasate pe cursul Tisei a afirmat că grupul lor, format din 61 de membri (pescari profesionişti) şi 15 angajaţi, a avut de suferit de pe urma efectelor directe şi indirecte ale scurgerii, acestea incluzând şi efectele de ordin psihologic. În afară de pescarii profesionişti, în regiune erau aproximativ 30.000 de alţi pescari care practicau pescuitul recreativ. O astfel de asociaţie avea 12.000 de membri. Majoritatea îşi plătiseră deja permisul anual şi despăgubirile lor necesitau o clarificare (UNEP/ECHA, 2000).

O asociaţie pentru profesori a precizat că râul Tisa este foarte sensibil la efectele cauzate de activităţile omului şi, prin urmare, trebuie acordată multe atenţie educării şi informării oamenilor pentru a preveni prejudiciile ecologice şi de altă natură provocate de astfel de activităţi. Un număr semnificativ de organizaţii specializate şi ONG-uri şi-au exprimat dorinţa de a se implica mai îndeaproape în evaluarea şi monitorizarea acestor efecte ale poluării şi a altora asupra florei şi faunei, datorită reţelelor lor de comunicare şi expertiză.

Reprezentanţii ONG-urilor au indicat relaţiile dintre preocupările sociale, economice şi ecologice şi perspectivele privind bazinul Tisa-Dunăre, dar şi constrângerile preponderente (resurse insuficiente, cooperare, comunicare) pentru a găsi soluţii problemelor specifice formulate. Ei au subliniat necesitatea de a exista pentru o cooperare internaţională sporită şi sprijin pentru un mod de abordare holistic al administraţiei bazinului râului (UNEP/ECHA, 2000).

Ca o consecinţă a distrugerii mediului, cauzată de scurgerea de cianură în bazinul Tisei, România trebuie să plătească Ungariei despăgubiri în valoare de 104 milioane de euro (cu toate că este acţionarul minoritar al companiei Aurul SA). Compania australiană Esmeralda Exploration a refuzat să-şi asume responsabilitatea pentru accident. La două săptămâni de la scurgere, preţul ei pe piaţă a scăzut brusc cu 40% înainte de suspendarea activităţilor de comerţ. Pe 16 martie 2000, Esmeralda Exploration a fost plasată pe mâinile unui administrator. La vremea aceea, Greenpeace şi-a exprimat îngrijorarea legată de faptul că astfel compania s-ar putea

sustrage responsabilităţii, datoriei şi răspunderii pentru accident printr-un asemenea plan. Mai mult decât atât, compania a respins multe plângeri privind pagubele ecologice în urma accidentului, prezentându-le ca având „substraturi politice" (BBC, 2000b). Brett Montgomery, purtătorul de cuvânt al conducerii minelor, a refuzat să-şi asume responsabilitatea, declarând că prejudiciul provocate de scurgere a fost „mult exagerat" şi că moartea peştilor în cantităţi atât de mari s-a produs din cauza lipsei de oxigen provocate de îngheţarea râului. Un reprezentant al companiei a afirmat că motivul ar fi fabricile industriale de pe Tisa (care ar prelua) sau pur şi simplu apele reziduale filtrate necorespunzător deversate în râu.

De asemenea, oficialii guvernului australian au apărat compania. Ministrul Mediului din Australia de Vest, Colin Barnett, a afirmat: „Din câte ştiu... mina a fost dezvoltată la standarde ridicate". Ministrul Mediului, Robert Hill, a afirmat că nu e recomandabil să „ne grăbim să judecăm", în acelaşi timp refuzând cererea de introducere a legilor ce reglementau activitatea companiilor de minerit din Australia care îşi desfăşurau operaţiunile peste hotare. Oficialii est-europeni au acuzat Australia şi alte ţări din vest de „colonialism ecologic". Un purtător de cuvânt al guvernului Ungariei a afirmat că „nu există îndoielii" în ceea ce priveşte responsabilitatea companiei Aurul pentru dezastru: „Putem număra peştii morţi şi cu siguranţă putem spune că nu au murit de pneumonie". Zoltán Illés, purtător de cuvânt pe probleme de mediu pentru Parlamentul Ungariei, a căutat să demonstreze că guvernul australian a fost responsabil chiar şi pentru companiile australiene private. Făcând apel la activiştii de mediu maghiari pentru a demara o campaniile internaţională împotriva „eco-colonizării", acesta a declarat pentru un post de radio local: „Profitul a fost obţinut aici, dar este folosit în altă parte. Contaminarea are loc aici, natura este distrusă aici, în Europa Centrală, sănătatea a sute de mii este pusă în pericol, în timp ce aceste tehnologii sunt poate interzise în ţările cu pricina, în Australia sau, de pildă, în Europa de Vest" (WSWS, 2000).

Scurgerea de cianură a accentuat criza mediului înconjurător în fosta Iugoslavie, care deja se confrunta cu probleme serioase de poluare provocate de bombardamentul aerian al NATO.

În ciuda faptului că refuzul companiei miniere australiene sau al Australiei de a-și asuma responsabilitatea nu a fost surprinzător, reacția a fost totuși ironică din două motive. În primul rând, ca și în cazul proiectului Roșia Montană propus de către compania Gabriel Resources, activitățile Esmeraldei au fost prezentate public sub forma „unui proiect de curățare a mediului". Compania a afirmat într-un comunicat de presă că ia „în serios responsabilitatea pentru mediu" (Andrew, 2000, pp. 7-11). În al doilea rând, refuzul companiilor de a-și asuma responsabilitatea și răspunderea era de așteptat atâta timp cât nu există legi care să reglementeze activitatea companiilor miniere australiene (sau canadiene) de peste hotare. Cu toate că exista un Acord al Managementului Mediului pentru companiile miniere australiene, era un cod voluntar care putea fi ignorant, în special în cazul în care companiile își desfășurau activitățile în jurisdicții străine sau internaționale. În orice caz, Esmeralda nu semnase acest acord (Andrew, 2000, pp. 7-11).

La cinci săptămâni de la scurgerea de cianuri din Baia Mare, o altă scurgere de ape contaminate cu metale grele s-a produs în aceeași zonă. Un dig a cedat în Baia Borșa (județul Maramureș) și 20.000 de metri cubi de apă contaminată cu zinc, plumb și cupru s-au deversat în Tisa, întunecând o întindere de apă de 70 km. Potrivit Autorității Managementului Apei din Ungaria, înainte ca reziduurile toxice să ajungă la barajul Tisei din nord-estul Ungariei, inundația izvorului a diluat-o. Cu toate acestea, au închis etanș un canal care aproviziona cu apă potabilă 250.000 de locuitori din orașul estic Debrecen. Încă o dată, Guvernul Ungariei a cerut României să ia imediat măsuri pentru a identifica și, dacă era nevoie, pentru a închide fabricile industriale care reprezentau amenințări serioase pentru mediu (BBC, 2000c).

La un an după accidentul de la Baia Mare, în ianuarie 2001, o altă scurgere de cianură a fost provocată de câțiva muncitori, care au încercat cu bună știință să golească în Siret și Șomuzul Mare soluția de cianură și amoniac din rezervoarele aparținând unei fabrici de detergenți aflate în insolvabilitate. Reziduurile au ajuns, încă o dată, în Dunăre. Aproximativ 100 de persoane, majoritatea copii, au fost spitalizate după ce au consumat pește contaminat. Câteva tone de pești morți au fost îndepărtate din râul Siret în zilele de după accidentul cu cianură[19].

Cooperarea internațională în reglementările pentru managementul cianurii și riscurile scurgerii de cianură din Baia Mare

Spre deosebire de accidentul de la Certej, scurgerea de cianură de la Baia Mare și impactul ei internațional au provocat multe schimbări administrative și politice, schimbări care au avut loc chiar la nivelul percepției publicului vizavi de folosirea cianurii, dar și vizavi de minerit și dezastrele de mediu în general.

Organizațiile non guvernamentale internaționale pentru protecția mediului, cum ar fi Greenpeace și Friends of Earth, au căutat să arate că un astfel de dezastru e un motiv pentru a interzice metodele tehnice de minerit cum ar fi extragerea minereului aurifer folosind metoda cianurării. Acesta a fost un prim apel dintr-un șir lung de lupte pentru impunerea unei interdicții definite de a folosirii cianura în mineritul auro-argintifer, luptă care continuă și astăzi. Acest proces, actorii săi politici, cererile lor și impactul aurifer până în prezent vor fi discutate mai târziu în acest capitol.

În urma scurgerii de cianuri din Baia Mare, organizații internaționale precum Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), Națiunile Unire prin Programul Națiunilor Unite pentru Protecția Mediului (UNEP) și Programul de Dezvoltare al Națiunilor Unite, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) au dezvoltat împreună proiectul *Securitatea activităților de minerit în sud-estul Europei și bazinul fluviului Tisa: politici, metode și îndrumări pentru un minerit durabil și închiderea minelor* pentru a stabili un plan de acțiune având în vedere dezvoltarea metodelor companiilor,

19. BBC: Second cyanide spill blights Romania, 26 January 2001. http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1137460.stm (Consultat la 4 August 2014).

contextelor reglementate, îndrumările guvernamentale și practicile economice de asigurare (UNEP, 2005).

Banca Mondială, împreună cu Agenţia Naţională pentru Resurse Minerale din România (ANRM) și ONG-urile au dezvoltat Proiectul pentru diminuarea riscurilor în cazul producerii calamităţilor naturale și pregătirea pentru situaţii de urgenţă care viza siguranţa instalaţiilor din barajele reziduale aflate în bazinul superior al Tisei. Obiectivele generale ale proiectului au fost susţinerea Guvernului României în diminuarea vulnerabilităţii din punctul de vedere al mediului, social și economic la dezastrele naturale și a scurgerilor accidentale catastrofale în urma mineritului prin întărirea competenţelor instituţionale și tehnice pentru managementul dezastrelor; implementarea investiţiilor specifice de capital pentru inundaţii, alunecări de teren, și cutremure; îmbunătăţirea siguranţei pentru barajele de acumulare selecţionate. Mai mult decât atât, în primăvara anului 2004, Banca Mondială (2004) a afirmat încă o dată faptul că nu sprijină dezvoltarea noii mine de exploatare din Roșia Montană. Pe 10 octombrie, Corporaţia Internaţională de Finanţe (The International Finance Corporation - IFC), mâna dreaptă a Băncii Mondiale, a anunţat că nu va susţine financiar proiectul controversat de minerit aurifer de la Roșia Montană. Anunţul a fost făcut după ce a avut loc o negociere între Gabriel Resources, compania care a propus proiectul, și IFC pentru a asigura participarea instituţiei (100 milioane de dolari) cu un împrumut de 250 milioane de dolari necesari companiei Gabriel Resources pentru a-și finanţa proiectul în România. Președintele Băncii Mondiale, James Wolfensohn, i-a cerut lui Peter Woicke, președintele IFC, să întrerupă negocierile cu Gabriel Resources (*Evenimentul zilei*, 12 octombrie 2002). Într-o declaraţie oficială, IFC afirma că „a ajuns la concluzia că este în interesul tuturor să nu dăm curs discuţiilor cu compania în ceea ce privește implicarea IFC în proiectul [Roșia Montană]". Compania Gabriel Resources și proiectul său de minerit în Roșia Montană întâmpinau deja rezistenţă în România și peste hotare. Alburnus Maior, asociaţia a 300 de familii din Roșia Montană care s-au opus proiectului minier, ajustării conţinutului acestuia și relocării lui, era deja înfiinţată și funcţională. În martie 2002, compania Gabriel Resources a demarat un proiect de ajustare și

relocare, în lipsa procedurilor de audiere publică și în lipsa vreunui raport de evaluare a impactului asupra mediului. Planning Alliance (Toronto) a fost responsabilă cu relocarea. Înainte de a colabora cu compania Gabriel Resources, fusese implicată în relocarea controversată a 20.000 de oameni în mina auriferă Gold Fields din Tarkwa, Ghana. Ca parte a coaliţiei internaţionale a ONG-urilor cum ar fi CEE Bankwatch Network, Mineral Policy Center (Washington, DC), Friends of the Earth International (Amsterdam), Greenpeace CEE (Vienna) și Inițiativa Halifax (Ottawa), reprezentanţii Alburnus Maior s-au întâlnit cu oficialii Băncii Mondiale în Washington. Cu sprijinul Mining Watch, Canada, Codruţa Nedelcu, un geolog care lucrează pentru Alburnus Maior, și Ioana Cotuţiu de la Greenpeace s-au întâlnit cu jurnaliști, cu firme de investiţii cu conduită etică, alte ONG-uri, oficiali ai Guvernului Canadei și Companiei pentru Dezvoltarea Exporturilor din Canada (Export Development Corporation). La două luni de la întâlnirea cu oficialii Băncii Mondiale, WB-IFC a promulgat anunţul conform căruia Banca Mondială nu va susţine și nu va finanţa proiectul de minerit în România (Mining Watch, 2014).

Prima inițiativă *multi-stakeholders* pentru managementul cianurii: Codul Cianurii

Scurgerea de cianuriă din Baia Mare, produsă în ianuarie 2000, a avut drept rezultat o inițiativă promovată de mai mulţi acţionari, numită *Codul Internaţional de Management al Cianurii pentru Producţia, Transportul și Folosirea Cianurii în Exploatarea Aurului* (Codul Cianurii).

Prima întâlnire a avut loc la Paris în mai 2000, la ea participând și reprezentanţi ai Programului Naţiunilor Unite pentru Mediu (UNEP) și Consiliul Internaţional pentru Metale și pentru Protecţia Mediului (ICME), cunoscut acum sub numele de Consiliul Internaţional de Minerit și Metale.

Scopul acestei prime întâlniri a fost dezvoltarea unui cod conţinând cele mai bune practici pentru utilizarea cinaurii în

mineritul aurifer ca răspuns la creșterea preocupărilor publicului pentru cianura generată de scurgerea din România. Obiectivele generale pe termen lung din Cod își propun să obțină activități îmbunătățite de minerit prin auto impunerea unor standarde ridicate ale tehnologiei, managementului și controlului și să câștige încrederea publicului în faptul că așteptările lor pentru această ramură industrială sunt discutate (UNEP, 2000, p. 3).

În afara celor doi co organizatori, diverse tipuri de părți interesate au participat la atelier: agenții ONU (UNEP și UNCTAD/UNDSA), Comisia Europeană (DG Enterprise), guverne naționale (Australia și New South Wales, USEPA, Franța, România și Ungaria), organizații interguvernamentale (OECD Chemical Accidents Group), ONG-uri internaționale (World Wildlife Fund, Sierra Club, Mineral Policy Center), instituții financiare (IFC), reprezentanți ai industiei miniere auriferă (Barrick Gold, Placer Dome, Newmont Mining, Normandy Mining, Western Mining, AngloGold, Rio Tinto, Homestake, Gold Fields), furnizori de cianuri (Degussa-Hüls, DuPont), asociații (World Gold Council, GoldInstitute, Euromines, ICOLD Tailings Dams Committee, ICME) și consultanți privați (UNEP, 2000, p. 5).

La acel moment, evenimentul a fost o premieră. În comentariile de încheiere, Fritz Balkau, directorul executiv al Producției și Consumului din cadrul UNEP a afirmat: Această întâlnire a reprezentat o evoluție semnificativă datorită faptului că, pentru prima dată, industria s-a întâlnit cu alți acționari în vederea redactării unui Cod de Conduită. Ne așteptăm ca implementarea unui astfel de cod să reducă frecvența accidentelor grave care implică folosirea cianurii și să producă un nivel mai ridicat de siguranță a mediului și a publicului în urma activităților de minerit (UNEP, 2000, p. 5).

Cu toate acestea, în ultimii 12 ani, noțiunea de forum multipartit a ajuns să fie la modă. Chiar și termenul „parteneriat" a fost folosit ca o mantră în vocabularul politicii globale. Inițiativele multipartite au fost folosite adesea în anii trecuți pentru a umple „golurile de guvernare", unde legislația națională existentă și/sau aplicarea ei nu au fost îndeajuns pentru a împiedica fie corupția, fie abuzul în ceea ce privește drepturile omului.

Inițiativele multipartite au fost prezentate drept modele alternative de guvernare și ca o posibilă platformă pentru construirea răspunderii democratice, în locurile unde instituțiile democratice tradiționale sau instituțiile de control și proces nu au putere, sunt corupte, sau acolo unde ele nu există. Ca alternativă, guvernările multipartite (sau modelele de autoguvernare) au devenit vizibile mai frecvent în zonele guvernărilor slabe și complexe, punând probleme de natură normativă care depășesc capacitatea sau dorința guvernelor individuale pentru dezvoltare și aplicare, cum ar fi managementul resurselor naturale și condițiile de exploatare care respectă normele de protecție a mediului (Koechlin, Calland, 2009).

Un astfel de model de guvernare a fost considerat necesar datorită faptului că activitățile de exploatare variază într-o măsură considerabilă între jurisdicții, în principiu depinzând de preocuparea locală și publică. Mai mult decât atât, nici o jurisdicție nu a stabilit un set cuprinzător de legi și reglementări de susținere capabile să prevadă toate problemele legate de folosirea cianurii în mineritul aurifer. Cu toate acestea, există abordări legislative utile pentru anumite zone geografice sau climatice (de exemplu: Îndrumar pentru Protecția Animalelor și Plantelor Sălbatice – Asociația de Minerit Nevada; Îndrumar pentru Activități de Minerit – Avian Wildlife, Northern Territory, Australia; Managemenul Cianurii – ICME). Au fost publicate și alte ghiduri care acoperă multe probleme de ordin etic, cum ar fi standardele de design și construcție, evaluarea riscurilor, managementul apelor etc.

Reglementările mineritului aurifer cu cianuri în Uniunea Europeană

Conform principiului precauției, adoptarea măsurilor de precauție reglementate în situații de nesiguranță științifică de către statele membre este justificabilă. Există deja anumite state membre ale Uniunii Europene care au recunoscut pericolele utilizării cianurii pentru mediu în activitățile de minerit și

consecinţele ireversibile ale accidentelor de acest fel. Printre aceste ţări se numără şi Republica Cehă (2000), Ungaria şi Germania. În luna august 2000, Parlamentul Cehiei a votat interzicerea oricărei activităţi de extragere a metalelor folosind metoda percolării cu cianură pe teritoriul ceh, prin amendamentul adus Legii minelor nr. 44/1988. În 2002, Germania a semnat un decret prin care interzice folosirea tehnologiei de percolare cu cianură în mine, iar în 2009, Ungaria a interzis utilizarea tehnologiei de minerit pe bază de cianură pe teritoriul maghiar prin amendamentul adus Legii minelor nr. 48/1993. Tot în 2009, Grecia şi Turcia (pe baza articolului 56 din Constituţia Turciei, care garantează dreptul oamenilor de a trăi într-un mediu sănătos), chiar dacă nu au interzis metoda tehnologică, s-au pronunţat împotriva unui număr mare de proiecte miniere aurifere (EUROSTAT, 2014).

În urma accidentului cu cianuri din Baia Mare, Uniunea Europeană (UE) a trasat nişte limite extrem de riguroase privind cianurile reziduale din eleşteele din lume, prin adoptarea Directivei 2006/21/EC ce privea managementul reziduurilor în urma operaţiunilor de extracţie a mineralelor. Conform art. 13(6), „concentraţia de cianură disociabilă acidă slabă din eleşteu [trebuie] să fie redusă la cel mai mic nivel posibil, folosind cele mai avansate tehnici disponibile". Toate minele deschise după data de 1 mai 2008 nu vor deversa reziduuri ce conţin o concentraţie de cianură mai mare de 10 ppm WAD, iar minele construite, sau care au permis de funcţionare înainte de data menţionată nu au permisiunea de a folosi mai mult de 50 ppm la început, ajungându-se la 25 ppm în 2013 şi la 10 ppm în 2018. Potrivit art. 14, administratorii minelor vor depune garanţii financiare pentru asigurarea curăţării după încheierea activităţilor miniere (European Union, 2006).

Printre altele, UE a recunoscut pericolele tehnicilor de minerit pe bază de cianură. De exemplu, Directiva Parlamentului European şi a Consiluilui din 16 decembrie 2003, care aducea un amendament Directivei Consiliului privind controlul riscurilor de accidente majore implicând substanţele periculoase enunţa că „[...] anumite activităţi de depozitare şi de procesare în minerit [...] pot avea consecinţe foarte serioase".

Mai mult decât atât, utilizarea cianurii în operaţiunile de minerit poate încălca „Directiva-cadru pentru ape". Cianura este un produs chimic extrem de toxic, folosit în industria mineritului aurifer, fiind un poluant principal, conform Anexei VIII a Directivei-cadru pentru ape (European Union, 2000), şi poate avea un impact catastrofal şi ireversibil asupra sănătăţii omului, asupra mediului şi asupra biodiversităţii. Conform Directivei-cadru pentru ape, statele membre sunt obligate să obţină şi să păstreze „o stare bună" a resurselor de apă şi să prevină poluarea resurselor de apă cu substanţe riscante.

Interzicerea mineritului cu cianură în Uniunea Europeană

Sprijinul politic pentru interzicerea folosirii cianurilor în minerit este asigurat prin *Acordul pentru dezvoltarea durabilă ca alternativă pentru minerit*, promulgat la cea de-a XIV-a şedinţa Guvernului de la Visegrád, în data de 25 mai 2007, la Praga (Republica Cehă), în care miniştrii Protecţiei Mediului ai ţărilor membre (Republica Cehă, Ungaria, Polonia şi Slovacia) şi-au exprimat îngrijorarea faţă de tehnologiile periculoase folosite şi plănuite pentru activităţile de minerit în numeroase zone din regiune. Acordul a recunoscut pericolele considerabile pentru mediu precum şi consecinţele, care aveau puterea să depăşească graniţele din cauza tehnologiilor periculoase din minerit (European Network of Environmental Law Organizations, 2011).

Deşi există reglementări legale detaliate în Uniunea Europeană, care au ca scop prevenirea poluării şi deteriorării mediului, au loc accidente în mod regulat, chiar dacă o activitate industrială dată este în totală conformitate cu reglementările pertinente. Deşi constrângerile executive sunt inexpugnabile, neglijenţa umană duce deseori la accidente. Prin urmare, interzicerea utilizării de cianuri în minerit este singura cale sigură de a preveni contaminarea mediului cu cianuri. Implementarea legislaţiilor existente cu privire la cianură depinde şi de puterea

executivă a fiecărui stat membru, care este, uneori, insuficientă. De exemplu, Directiva privind deşeurile rezultate în urma activităţilor de minerit nu a fost complet implementată în anumite state membre. Regulile de precauţie şi garanţiile financiare adecvate încă lipsesc, iar companiile de exploatare nu au asigurare pe termen lung, care să acopere costurile în eventualitatea unui accident sau a unei defecţiuni. Acest fapt expune mediul la un risc ridicat din cauza cianurilor folosite în minerit (European Network of Environmental Law Organizations, 2011).

Exemplele aplicabile şi deciziile Curţii Constituţionale a fiecărei ţări din UE, cum ar fi Bulgaria, Grecia sau România, arată că legislaţia UE (adică Directiva EIA 85/337/EEC cu amendamentul by 97/11/EC and 2003/35/EC, Directiva Deşeurilor Miniere 2006/21/EC, Directiva 96/82/EC privind controlul accidentelor majore care implică substanţe periculoase, cu amendamentul Directivei 2003/105/EC) este pusă în vigoare în mică măsură în statele membre, mai ales când vine vorba de minerit la scară largă pentru metale preţioase) (Popov *et al*.).

Pe baza principiului precauţiei, activităţile de minerit la scară largă care folosesc cianura nu pot fi autorizate dacă există alte tehnologii fezabile ce servesc aceluiaşi scop, iar industria minieră nu poate demonstra faptul că cianura este cea mai bună metodă disponibilă.

Pe baza celor de mai sus (European Network of Environmental Law Organizations, 2011), în 2010, Parlamentul European a adoptat o rezoluţie privind interzicerea generală a utilizării cianurii în tehnologiile de minerit în Uniunea Europeană (European Parliament, 2010) şi a cerut Comisiei să propună interzicerea totală a folosirii metodelor de minerit cu cianură în Uniunea Europeană înainte de sfârşitul anului 2011. Rezoluţia prezintă numeroase argumente care justifică intrezicerea totală a utilizării cinanurii în minerit. De asemenea, acesta subliniază principiul precauţiei aşa cum a fost definit în Declaraţia de la Rio cu privire la mediu şi dezvoltare şi în Convenţia pentru diversitate biologică adoptată în iunie 1992 la Rio de Janeiro.

Rezoluţia (recomandarea) votată de Parlamentul European a fost respinsă mai târziu de Comisia Europeană. Pe 23 iunie 2010, Comisarul european pentru Mediu, Janez Potocnik, a

publicat următoarea declaraţie, în numele Comisiei, ca răspuns la o întrebare pusă în Parlament privind această problemă: După o analiză amănunţită a problemei, Comisia consideră că interdicţia totală a utilizării cianurii în activităţile de minerit nu este justficată din punctul de vedere al mediului şi al sănătăţii. Legislaţia existentă, în special cea referitoare la managementul reziduurilor în urma exploatărilor (Directiva 2006/21/EC), include cerinţe precise şi stricte care asigură un nivel de siguranţă adecvat al instalaţiilor pentru reziduurile rezultate în urma activităţilor de minerit. Limita valorilor pentru depozitarea cianurilor, aşa cum este definită în Directivă, este cât se poate de strictă şi implică practic un pas distructiv al cianurii folosite înainte de a fi depozitată. (…) Din cauza lipsei de tehnologii alternative mai bune (în sensul că ele ar avea un impact mai mic asupra mediului), o interzicere totală a utilizării cinaurii ar însemna închiderea minelor existente, care funcţionează în condiţii de siguranţă. Acest lucru s-ar întâmpla în detrimentul angajării fără vreo valoare suplimentară pentru mediu sau pentru sănătate…" (EMED Mining).

Problema mineritului cu cianură a fost readusă în discuţie în Parlamentul European şi în Comisia Europeană în septembrie 2013 încă o dată, în urma cererilor şi plângerilor formulate de organizaţii non guvernamentale, precum şi a protestelor masive, fără precedent, susţinute în diverse oraşe din România şi din alte capitale europene (EMED Mining).

Interzicerea mineritului cu cianură în România

Din 2005 până în prezent, au avut loc trei încercări pentru a interzice utilizarea cianurii în România. Prima iniţiativă legislativă românească pentru a „interzice folosirea cianurii în industria mineritului auro-argintifer în Roşia Montană" a fost propusă de un grup de 12 senatori din cadrul Partidului România Mare (EMED Mining), în 2005. Conform titlului, această iniţiativă legislativă se referea doar la utilizarea tehnologiei cu cianură

în proiectul Roşia Montană. În noiembrie 2005, propunerea senatorilor a fost respinsă, iar în martie 2006, Camera Deputaţilor a respins proiectul de lege cu o majoritate copleşitoare (159 contra 28).

Cea de-a doua încercare a avut loc în 2009, la iniţiativa a doi senatori din Cluj-Napoca, Eckstein-Kovács Péter de la Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR), şi Gheorghe Funar, de la Partidul România Mare (PRM). De data aceasta, motivele au fost exprimate clar, iar proiectul de lege stipula interzicerea oricărei activităţi de minerit care folosea cianura, indiferent de procedură şi nivelul de diluare. Cu această ocazie, proiectul de lege nu face vreo referire la proiectul minier Roşia Montană, ci stabileşte doar limitele pentru utilizarea cianurii în operaţiunile de minerit întreprinse în România[20]. În Senat, legea nu a adunat destule voturi pentru a trece drept lege organică şi a fost trimisă la Camera Deputaţilor. După o dezbatere îndelungată, privind atât procedura, cât şi conţinutul, proiectul a fost retrimis la Comisia Parlamentară pentru industrii şi servicii[21] unde este încă îngropată.

A treia încercare, şi cea mai recentă, de a impune interzicerea totală a folosirii cianurii în mineritul aurifer a fost iniţiată în 2013 de Remus Cernea, singurul membru al Partidului Verde din Parlament. Proiectul de lege a fost semnat şi susţinut de alţi 42 de membri ai Parlamentului din toate partidele politice. Printre alţii, la iniţiativă au subscris şi Gabriela Creţu (Partidul Social Democrat), academicianul Dinu C. Giurescu (Partidul Conservator), fostul ministru al Mediului Korodi Attila (Uniunea Democrată a Maghiarilor din România), Theodor Paleologu (Partidul Democrat Liberal) şi jurnalistul Sorin Roşca-Stănescu (Partidul Naţional Liberal). Proiectul de lege a fost respins de

20. *Propunere legislativă privind interzicerea folosirii cianurilor în industria minieră pentru obţinerea aurului şi argintului la Roşia Montana* (http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=2&idp=6850, accesat la 9 august 2014).
21. Este vorba de Lege pentru completarea articolului 4 din Legea minelor (nr. 85/2003) http://senat.ro/legis/lista.aspx (Consultat 10 Octombrie 2014).

Senat[22] în decembrie 2013 şi află încă la comisii în Camera Deputaţilor, cameră decizională[23].

Rolul organizaţiilor naţionale şi internaţionale în impunerea interzicerii totale a cianurilor folosite în mineritul aurifer

Imediat după scurgerea de cianuri din Baia Mare, organizaţiile internaţionale pentru protecţia mediului (ONG-uri) s-au făcut auzite şi au cerut interzicerea mineritului aurifer cu cianură. În acel moment, UE a emis propriul raport privind compania Esmeralda şi dezastrul contaminării cu cianură de la Baia Mare, România, investigată de o alianţă formată din Prietenii Pământului – Ungaria, Mineral Policy Center din SUA şi Institutul de Energie şi Minerale din Australia, a cerut dezvoltarea unor standarde internaţionale adecvate pentru operaţiuni de minerit în UE şi în întreaga lume. Potrivit spuselor lui Geoff Evans (Institutul de Energie şi Minerale din Australia), „companiile miniere trebuie trase la răspundere, fiind necesară impunerea unor standarde internaţionale pentru a preveni catastrofe pe viitor (…) Dosarele internaţionale ale companiilor miniere din Australia, Canada, SUA şi Marea Britanie sunt cumplite". În declaraţia sa, Steve D'Esposito (Mineral Policy Center, SUA) a pus accentul pe aspectele de mediu ale unor astfel de practici miniere: „Dezastrul Esmeralda este doar unul dintre numeroasele probleme de scurgeri şi de poluare neîntreruptă care sunt inacceptabile. Industria trebuie să înveţe că râurile curate şi ecosistemele sănătoase sunt mai preţioase decât aurul". Cu toate acestea, în declaraţia sa, József Feiler (Prietenii Pământului, Ungaria) a subliniat, de asemenea, faptul că practicile

22. Lege pentru completarea articolului 4 din Legea minelor (nr. 85/2003) (http://www.cameradeputatilor.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=13866 (Consultat 10 Octombrie 2014).
23. Propunere legislativă pentru modificarea Legii minelor nr. 85 din 23 martie 2003, privind interzicerea tehnologiilor de minerit pe bază de cianuri (http://senat.ro/legis/lista.aspx (Consultat 10 August 2014).

companiilor internaţionale de minerit provoacă şi probleme sociale, viaţa comunităţilor locale depinzând de agricultură şi de pescării. „Îngrijorarea oamenilor afectaţi din Ungaria este luată în considerare, dar tăcerea cu privire la impactul neîntrerupt asupra populaţiei locale din vecinătatea sitului minier este o problemă gravă, ce nu este discutată."[24] Problemele de mediu şi cele sociale nu pot fi separate; ele sunt interdependente. Mai mult decât atât, József Feiler a subliniat standardul dublu practicat de companiile internaţionale cu complicitatea instituţiilor statului din ţările în care acestea operează: „Dezinteresul autorităţilor române merge mână în mână cu abordarea cinică şi neglijentă a companiei australiene, care foloseşte standarde duble. Practicile care continuă în estul Europei nu ar fi premise în Australia". Denunţând acest standard dublu, perspectivele colonialismului de mediu şi ale resurselor sunt, probabil pentru prima dată, clar enunţate în contextul estului Europei: „Astăzi cerem sfârşitul a ceea ce reprezintă standardul dublu de mediu. Trebuie să existe un efort internaţional de a proteja ţările în curs de devoltare de practici miniere care nu ar fi permise în ţările de origine ale companiilor – SUA, Australia, Canada sau Marea Britanie" (Mineral Policy Institute, 2000).

Totuşi, acest moment a reprezentat doar începutul unei lupte lungi şi complexe, dusă de actori non statali, cum ar fi ONG-uri internaţionale, organizaţii naţionale, locale şi regionale şi mişcări sociale, pentru a elimina utilizarea cianurii în mineritul auro-argintifer. Odată cu scurgerea de cianură de la Baia Mare şi cu noile prospecte privind deschiderea unor noi mine, dintre care una va fi, de departe, mina de aur şi argint cu scurgeri de cianură cu cel mai mare puţ din Europa şi una dintre cele mai mari din lume (Roşia Montană), România a devenit unul dintre cele mai mari câmpuri de luptă în acest război politic al cărui scop este de a limita utilizarea cianurii folosite în mineritul din Europa.

Cea mai semnificativă mişcare pentru protecţia mediului din România a apărut şi s-a devoltat ca răspuns la proiectul minier

24. Propunere legislativă pentru modificarea Legii minelor nr. 85 din 23 martie 2003, privind interzicerea tehnologiilor de minerit pe bază de cianuri (http://senat.ro/legis/lista.aspx (Consultat 11 August 2014).

propus de Gabriel Resources şi de compania subsidiară românească Roşia Montană Gold Corporation. La momentul înfiinţării, mişcarea a început ca o mişcare de opoziţie locală a locuitorilor din Roşia Montană şi din satele învecinate, Corna, Cărpiniş şi Ţarina (aflate în zona directă de impact a proiectului minier). Iniţial, opoziţia locală a fost mai puţin preocupată de detaliile tehnice ale proiectului sau de tehnologia de extracţie propusă. Principalul motiv de îngrijorare al localnicilor era legat de planul companiei de a reloca aproximativ 974 de gospodării în localităţile Roşia Montană, Corna şi Gura Corneii (RMGC, 2006). Alburnus Maior a început ca o asociaţie de aproximativ 300 de familii care se opuneau proiectului minier. Cu timpul, rezistenţa locală s-a transformat în mişcarea *Salvaţi Roşia Montană* (SRM, cea mai amplă mişcare pentru protecţia mediului (RMGC, 2006) din România post comunistă. În timp ce mişcarea se străduia să oprească proiectul minier al RMGC, problema cianurii devenea unul dintre cadrele de comunicare şi politice dominante adresate de organizaţiile din spatele mişcării sociale „Salvaţi Roşia Montană".

Din perspectiva comunicării, problema utilizării cianurii putea fi încadrată cu uşurinţă în mesaje simple, puternice şi uşor de înţeles (*cianura ucide*, *cianura este otravă*, *cianură este moarte*.) Cianura este cunoscută, se ştie că este o otravă puternică, prin urmare, această notorietate a fost utilă în eforturile de informare a publicului cu privire la riscurile de mediu provocate de proiect. Prin urmare, *cianura* a devenit, de asemenea, un cadru important pentru acţiuni colective, cum ar fi proteste stradale, reprezentaţii şi flash mob-uri.

Din perspectivă politică, presiunile pentru interzicerea totală a cianurii folosite în mineritul auro-argintifer ar putea reprezenta o barieră clară în calea începerii activităţilor de minerit. Au existat multe încercări de a interzice cianura în mineritul aurifer la nivel naţional şi european.

Toate cele trei încercări de a propune interzicerea utilizării cianurii în mineritul auro-argintifer în România au fost puternic susţinute de organiaţiile pentru protecţia mediului. Pentru o mai bună colaborare între membrii societăţii civile, în 2007, un grup de ONG-uri a înfiinţat Coaliţia România fără cianuri.

Formată din câteva ONG-uri pentru protecţia mediului, cum ar fi Greenpeace CEE, Centrul Independent pentru Devoltarea Resurselor de Mediu, Fundaţia de Parteneriat Terra Millennium III, Otus, Focus Eco Center, Sun Valley, Asociaţia Transilvania Verde etc., coaliţia a fost formată ca să susţină propunerea legislativă înaintată Parlamentului României de senatorii Eckstein-Kovács Péter şi Gheorghe Funar. Acesta s-a implicat în diferite activităţi, cum ar fi campanii de informare, de susţinere, de petiţii şi scrisori vizând membrii parlamentului şi alte instituţii relevante. Acuzându-l pe preşedintele Comisiei Parlamentare pentru Industrie şi Servicii, Iulian Iancu (Partidul Social Democrat), pentru blocarea intenţionată a proiectului de lege prin refuzul de a face public raportul final necesar dezbaterii şi votului în Camera Deputaţilor, coaliţia a adresat numeroase petiţii şi scrisori Comisiei, Ministerului Mediului şi liderilor Partidului Social Democrat.

De asemenea, coaliţia a cerut un sondaj la nivel naţional, descoperind că 66% dintre respondenţi erau în favoarea interzicerii totale a mineritului cu cianuri faţă de doar 8% dintre respondenţi care nu erau de acord cu o astfel de lege, şi a făcut public o analiză a impactului economic în cazul interzicerii totale a tehnologiilor pe bază de cianură în mineritul aurifer din România[25].

Mişcarea „Salvaţi Roşia Montană" a avut, de asemenea, un rol central în lobby-ul în favoarea deciziei luate de Parlamentul European de a trece o rezoluţie care cerea Comisiei Europene să interzică definitiv utilizarea cianurii în mineritul aurifer din Europa. Rezoluţia a fost introdusă în 2010 de membrii EPP László Tökés (România) şi János Ader (Ungaria) şi semnată de câţiva deputaţi, inclusiv de membrii EPP Richard Seeber, Theodoros Skylakakis şi Zuzana Roithová; socialiştii Daciana Sârbu şi Csaba Sándor Tabajdi; Chris Davies din ALDE MEP şi deputaţii GUE Kartika Tamara Liotard, Sabine Wils, João Ferreira şi Jirí Ma tálka. Vorbind după o dezbatere pe această temă la ultima întâlnire în plen a Parlamentului, comisionaurul

25. http://www.centruldemediu.ro/img_upload/ea26669302f1530f5dc-171a51204a15b/punct_vedere_final.pdf (Consultat 16 August 2014)

UE Cecilia Malmström a afirmat următorul aspect: comisia împărtăşeşte aceleaşi griji în privinţa cianurii, dar a votat împotriva interzicerii ei.

O altă încercare de a introduce o rezoluţie în Parlamentul European a avut loc la începutul anului 2008 şi a fost iniţiată de parlamentarul european Csibi Magor împreună cu Daciana Sârbu şi Péter Olajos. Cu un an înainte, în 2007, patru parlamentari europeni din România (Daciana Sârbu, Adina Vălean, Horia-Victor Toma şi Tiberiu Bărbuleţiu) au prezentat Declaraţia 85/2007, cerând Comisiei Europene să susţină interzicerea cianurii în Europa. Declaraţia susţinea, de asemenea, iniţiativa legislativă propusă de Gheorghe Funar şi Péter Eckstein-Kovács pentru interzicerea mineritului cu cianură din România[26].

În încercarea de a folosi cât mai multe aspecte ale reglementărilor, mişcările Salvaţi Roşia Montană derulate pe plan naţional, european şi internaţional au favorizat apropierea de organizaţii internaţionale pentru protecţia mediului şi de mişcări similare din alte ţări: Kremnica nad zlato (Kremnica dincolo de aur) din Slovacia şi OXI (στα χρυσωρυχεία Χαλκιδικής, în traducere: opriţi mina de aur din Halkidiki), Grecia. Potrivit Ramonei Duminicioiu, lider Alburnus Maior, mişcarea românească a descoperit un partener foarte apropiat în coaliţia maghiară pentru mediu (interviu cu Ramona Duminicioiu, 2012). Coaliţia „Ungaria fără cianură!", care a organizat campanii pentru interzicerea totală a mineritului cu cianură, era alcătuită din câteva ONG-uri pentru protecţia mediului, cum ar fi Protejaţi viitorul (Védegylet), Greenpeace Ungaria, Prietenii Pământului din Ungaria şi LMP – Partidul Verde din Ungaria. Li s-au alăturat alte 50 de ONG-uri maghiare şi 13 ONG-uri din UE, inclusiv câteva din România şi Bulgaria. Moţiunea, care avea ca scop să aducă un amendament legii de minerit din Ungaria, a fost promovată de cinci membri ai parlamentului din partide politice diferite, iar votul în plen a avut drept rezultat un consens fără precedent: 365 de voturi pentru interzicerea cianurii şi un singur vot împotrivă. Cooperarea dintre guvern şi opoziţie se întâmplă foarte rar, iar o astfel de susţinere activă şi copleşitoare din

26. http://www.centruldemediu.ro/index.shtml?apc=es3n-&x=50&s=t (Consultat 17 August 2014)

partea mebrilor parlamentului a fost, practic, fără precedent în Ungaria. Organizatorilor campaniei le-a luat numai două luni pentru a trece moţiunea. Cererea unui sondaj de opinie publicat în mai multe părţi şi separate fusese singura lor cerinţă. Conform lui Jávor Benedek, unul dintre organizatorii campaniei şi lider al LMP, interzicerea cianurii în Ungaria este, să sperăm, doar primul pas: Am vrut să demonstrăm că interzicerea cianurii în mineritul de metale este posibilă datorită calităţii de membru UE şi e chiar simplă când există voinţă politică. Într-un timp când au fost făcute concesii pentru depozite de aur şi argint în Ungaria şi în regiunea CEE, acesta este un pas vital pentru a păstra în siguranţă mediul şi sănătatea oamenilor. Sperăm că vecinii noştri ne vor urma exemplul (The Ecologist, 2010).

Ungaria a activat în convenţia de la Espoo din 2003, datorită, din nou, lobby-ului făcut de ONG-urile maghiare pentru protecţia mediului şi a fost necesară consultarea ei în evaluarea proiectului Roşia Montană. Convenţia de la Espoo a Comisiei Economice a Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru Europa a impus părţilor semnatare obligaţia de a evalua impactul anumitor activităţi asupra mediului în primele faze de planificare. De asemenea, a stipulat o obligaţie generală a statelor de se a anunţa şi a se consulta între ele în privinţa tuturor proiectelor majore luate în considerare, care ar putea avea un impact major advers asupra mediului peste graniţe[27]. Recent, în 2010, la începutul preşedinţiei maghiare a UE, Greenpeace Ungaria a cerut să „includă discuţia privind interzicerea cianurii în programul său, să o treacă între priorităţile Consiliului şi să pregătească şi să adopte concluziile acestuia, în care ţările din UE îşi afirmă clar intenţia de a interzice mineritul prin folosirea de cianură”[28].

27. UNECE, *Introduction to Espoo Convention* http://www.unece.org/env/eia/eia.html (Consultat 16 August 2014)
28. http://www.greenpeace.org/eu-unit/Global/eu-unit/reports-briefings/2010/11/our-demands-of-the-hungarian-e.pdf (Consultat 16 August 2014).

Salvaţi Roşia Montană ca mişcare de dreptate de mediu

Conflictele de mediu şi contestările politice ale unor teme de mediu iau naştere şi se dezvoltă ca rezultat al progresului economic şi al consecinţelor ecologice ale acesteia. La modul general, prăbuşirea blocului comunist în 1989 şi restructurarea capitalismului global cu o rapidă expansiune a capitalului transnaţional au produs consecinţe şi schimbări la nivelul mediului. Aceste schimbări nu trec neobservate şi fără răspuns din partea unor segmente ale societăţii care se organizează şi se angajează în conflicte împotriva acelor actori despre care se crede că sunt responsabili pentru dezastre ecologice, distrugeri ale mediului şi consecinţele sociale şi economice care rezultă din acestea.

Azi, puţine teme sunt mai prezente şi mai intens dezbătute în spaţiul public decât proiectul minier propus de Roşia Montană Gold Corporation (RMGC) în Munţii Apuseni. Acest conflict îşi are începuturile acum mai bine de 15 ani, când Gabriel Resources Ltd., o companie canadiană deţinută de omul de afaceri de origine română Frank Timiş, listează pe bursa din Vancouver licenţele de exploatare a minereurilor de aur şi argint de la Roşia Montană. Cu 17,1 milioane de uncii de aur şi 81,1 milioane de uncii de argint (măsurate şi indicate), depozitul de metale preţioase de la Roşia Montană este cel mai mare din Europa şi printre cele mai mari din lume. Intenţiile companiei Gabriel Resources şi ale subsidiarei sale RMGC de a deschide cea mai mare mină de aur şi argint din Europa folosind exploatarea în patru cariere de suprafaţă şi tehnologia cianurării integrale au fost întâmpinate de o puternică opoziţie din partea unei părţi a comunităţii locale, a unor organizaţii non guvernamentale, dar şi a opiniei publice în general. Situaţia a fost complicată şi de faptul că Roşia Montană este o localitate cu o importanţă aparte pentru istoria României, pentru arheologie şi patrimoniul cultural. Cunoscută pe vremea romanilor sub denumirea de Alburnus Maior, Roşia Montană a fost o aşezare minieră fondată de aceştia în timpul lui Traian, cu colonişti iliri din Dalmaţia de Sud. Prima atestare documentară a existenţei

acestei așezări se găsește pe tablele cerate ce conțin contracte de minerit, datate 6 februarie 131 (Boștinaru, 2013). Aceste descoperiri fac din Roșia Montană cea mai veche localitate atestă documentar de pe teritoriul României.

Vizibilitatea conflictului de la Roșia Montană a crescut în timp, pentru a atinge apogeul la finele anului 2013. În lunile septembrie și octombrie 2013 am asistat la o mobilizare socială fără precedent în România. Sub sloganul „Uniți salvăm Roșia Montană", zeci de mii de oameni au participat la proteste de stradă în București și în principalele orașe din țară. Mai mult, diaspora românească a organizat proteste de stradă în majoritatea capitalelor europene, dar și în principalele orașe de pe alte continente, de la Beijing la Toronto, de la Kathmandu la New York și Washington. Amploarea și caracterul inedit al acestui fenomen nu a scăpat atenției presei internaționale. Comparate cu Primăvara Arabă și cu Vara Turcească, protestele pașnice împotriva proiectului minier de la Roșia Montană au fost denumite de către jurnaliști de la CNN *Toamna Românească*. Ele au fost declanșate de elaborarea de către Guvern a unei legi speciale[29], proiect legislativ ce ar urma să admită o serie de derogări de la reglementări de mediu, administrative, de proprietate, pentru a asigura emiterea acordului de mediu și demararea proiectului minier de la Roșia Montană.

Un alt indicator al importanței și proeminenței acestei teme în spațiul public îl reprezintă datele despre reflectarea ei în mediul on-line. În vreme ce principalele canale mass-media au fost constant acuzate de cenzură – explicată de opozanții proiectului prin faptul că presa centrală și locală este constrânsă prin contractele de publicitate ale RMGC să nu publice materiale critice la adresa proiectului minier –, dezbaterea a fost mutată în mare parte în mediul on-line, în special pe platformele

29. Proiectul de lege PL 520/2013 privind „unele măsuri aferente exploatării minereurilor aur-argintifere din perimetrul Roșia Montană și stimularea și facilitarea dezvoltării activităților miniere în România", inițiat de Guvernul Ponta în luna august 2013, respins în cele din urmă și de Senat, și de Camera Deputaților, după proteste intense și mobilizări din partea membrilor SRM.

interactive și colaborative precum blogurile și platformele de rețele sociale (Facebook, Tweeter).

Problematica conflitului ecologic de la Roșia Montană a devenit in timp tot mai complexă și mai ramificată, cu dezvoltări și consecințe sociale, politice și economice, astfel încât probabil nici un domeniu academic nu poate oferi o explicație și o analiză comprehensivă a tuturor aspectelor fenomenului. Acesta este motivul pentru care am decis să abordez problema conflictului ecologic de la Roșia Montană dintr-o perspectivă care să analizeze dimensiunea politică a conflictului și a mișcării de mediu care se opune proiectului minier.

Diverse aspecte ale conflitului de la Roșia Montană au atras interesul mai multor tineri cercetători: Alina Pop (PhD *La Sapienza* – Università di Roma), Irina Velicu (PhD Hawaii University), Filip Alexandrescu (PhD University of Toronto, Canada), Dan Mercea (PhD University of York, Marea Britanie). Pe lângă aceste cercetări doctorale, o serie de lucrări de masterat au fost elaborate pe tema Roșia Montană, printre care cele realizate de: Christoph Waack (Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig); Katharina Kühnle (Friedrich-Schiller, Universität Jena); Kristóf Szombati (Cambridge University); Ionuț Anghel (Universitatea din București). Cea mai mare parte a acestor cercetări au analizat diferite aspecte ale fenomenului dintr-o perspectivă sociologică sau a studiilor comunicării (Alexandrescu 2004, 2011, 2012; Balica, Velicu 2005; Pop, 2008, 2012; Velicu 2011, 2012).

După studiul literaturii academice care tratează fenomene sociale similare – conflicte ce au apărut în diverse părți ale lumii, în special în țările în curs de dezvoltare, cauzate de opoziția locală față de proiecte industriale de anvergură cu un puternic impact de mediu, dar și social –, analizând similaritățile dintre aceste conflicte de mediu și cel de la Roșia Montană, am ales să abordez această temă din perspectiva ecologiei politice.

Ecologia politică este un tip de abordare multidisciplinară elaborată preponderent în ultimii 30 de ani pentru a analiza și explica conflictele de mediu ce au apărut în diferite locuri din lume. Conflictele de mediu, în special cele legate de proiecte miniere de mare anvergură, cu o configurație tripartită cu

formula *stat – corporații transnaționale – grupuri ecologiste*, sunt subiect de studiu al ecologiei politice, o abordare multidisciplinară ce combină ecologia politică și economia politică putând explica condițiile materiale (originea) conflictelor, dar și modalităție prin care acestea sunt modelate politic și social. Mai mult, ecologia politică poate scoate în evidență modalitățile prin care procesele culturale și politice (construcția reprezentărilor despre nattură și mediu, construcția comunităților epistemice de experți, ideologii politice, elaborarea politicilor publice și procesele decizionale etc.) produc efecte și schimbări de mediu.

Conflictul de mediu de la Roșia Montană poate fi înțeles ca un conflict de distribuție ecologică ce își are originea în tensiunea și contradicțiile dintre dezvoltarea economică și sustenabilitatea ecologică (și asigurarea mijloacelor și condițiilor de trai pentru comunitățile afectate).

În încercarea de a oferi o analiză a mișcării de mediu „Salvați Roșia Montană", trebuie subliniat faptul că acest fenomen are puternice similarități cu luptele populațiilor indigene și ale grupurilor defavorizate din diverse părți ale lumii pentru dreptatea de mediu. Ca și acestea, mișcarea SRM presupunea articularea unui concept complex, pluralist al dreptății. Acesta are ramificații dincolo de preocupare liberală pentru o distribuția dreaptă a resurselor, beneficiilor, câștigurilor pe de o parte și a pierderilor și riscurilor de mediu, pe de altă parte. Acest cadru al dreptății de mediu presupune un concept trivalent de dreptate care se referă în egală măsură la *distribuție echitabilă*, *recunoaștere* și *participare*, concept care include și o puternică dimensiune intergenerațională, respectiv de dreptate față de generațiile următoare (Schlosberg, 2009; Schlosberg, Carruthers, 2010).

Din perspectiva filosofiei politice, abordările existente ale dreptății de mediu nu au suficientă bază teoretică care să poate explica modalitățile în care diverși factori structurali produc nedreptăți de mediu în diverse contexte sociale și politice specifice. În literatura de specialitate, dreptatea de mediu îmbracă diverse forme: ecologia săracilor (*environmentalism for the poor*, Martinez-Alier, 2002, 2010), ecologia populară (*popular environmentalism*, Tylor, 1995), ecologia modurilor de subzistență

(*livelihood ecology*, Gari, 2000) sau chiar ecologia eliberării (*liberation ecology*, Peet, Watts, 1996, 2008). O mare parte a studiilor dedicate dreptății de mediu tind să prezinte o descriere a cazurilor de nedreptate care apar în diverse părți ale lumii, fiind mai puțin interesate să detalieze modalitățile în care apar aceste nedreptăți. Ecologia politică tinde însă să explice acest lucru și să ofere un fundament teoretic și conceptual pentru astfel de explicații. De asemenea, poate să descrie conexiunile dintre diferite niveluri ale conflictului (local, național, regional, european, global), dar și efectele diferitelor acțiuni, la diferite niveluri și de natură diferită: asupra mediului, comunităților locale, politicilor și reglementărilor, proceselor de luare a deciziilor, evoluției mișcării sociale sau chiar schimbări lor la nivelul societății în general.

O analiză sistematică a conflictelor de mediu trebuie să urmeze o serie de pași. În primul rând, este necesară o descriere a acestora ca produse ale unor condiții materiale sau economice date într-un context particular, cu o serie de consecințe asupra mediului, comunităților, economiei, patrimoniului cultural etc. În al doilea rând, trebuie realizată o inventariere a tuturor actorilor implicați. În al treilea rând, este necesară studierea pozițiilor și a discursurilor acestor actori. În al patrulea rând, este necesară o trasare a cronologiei evenimentelor cu marcarea schimbărilor de poziție, actori, mesaje. Al cincilea pas constă într-o analiză a strategiilor, tacticilor și acțiunilor actorilor implicați în conflict, interacțiunile cu instituțiile statului sau alte tipuri de instituții precum cele europene. În ultimul rând, acolo unde este posibil, este necesară o evaluare a consecințelor, impactului, a deznodământului final al conflictului și o explicare a acestora din perspectiva modurilor în care s-au luat deciziile, justificarea lor, modalităților de exercitare a puterii.

Mișcarea socială care se opune proiectului minier de la Roșia Montană, din punctul meu de vedere, poate fi cel mai bine descrisă în termenii unei *mișcări de dreptate de mediu* (*environmental justice movement*) și de a arăta că *dreptatea de mediu* poate oferi un cadru important pe baza căruia putem explica lupta socială și conflictul de mediu din jurul acestui proiect.

Principala mea ipoteză este că, deși mișcarea socială în discuție nu are limbajul explicit pentru a se descrie ca o mișcare de dreptate de mediu, ea totuși prezintă multiple similarități definitorii cu alte mișcări de dreptate de mediu din lume (în special cu cele din America Latină) și reușește să își articuleze cu succes revendicările etice, politice, dar și strategiile și acțiunile în cadrul unui concept trivalent de dreptate: distribuție, recunoaștere și participare.

Mișcarea SRM își are originile în primele încercări *grassroots* ale unor localnici din Roșia Montană și împrejurimi de a se opune proiectului minier propus de Gabriel Resources. Forța din spatele mișcării SRM este Alburnus Maior, asociație *grassroots* și nonprofit, fondată în septembrie 2000 de către un grup de locuitorii și proprietarii din Roșia Montană. La acel moment, Alburnus Maior reprezenta 300 de familii din Roșia Montană și alte 100 din satul vecin, Bucium. Toți membrii asociației aveau inițial un lucru în comun: opoziția față de proiectul minier și refuzul de a-și vinde proprietățile. În timp, numărul membrilor a scăzut, consecință a planului de relocare pus în practică de către Roșia Montană Gold Corporation. Totuși, vocile împotriva exploatării miniere s-au extins și multiplicat. La fel ca și în cazul altor mișcări de dreptate de mediu din Statele Unite sau America de Sud, mișcarea SRM a pornit ca o formă de rezistență de tipul *nu în curtea mea* (*not in my backyard*, NIMBY[30]) din partea comunității locale. Însă dimensiunea proiectului minier și implicațiile sale de mediu, sociale și politice au trezit rapid interesul multor actori care au început să își exprime opoziția față de planurile propuse de Roșia Montană Gold Corporation: ONG-uri de mediu, locale, naționale și internaționale precum Greenpeace, World Wide Fund for Nature, Friends of Earth; instituții academice și științifice precum universități și Academia

30. NIMBY este un acronim al expresiei *not in my back yard* („nu în curtea mea"). El este folosit adesea în mod peiorativ, pentru a denumi opoziția unor localnici față de diferite proiecte industriale, de infrastructură etc. în apropierea proprietăților lor, dar care nu oferă alte argumente împotriva acestor proiecte decât proximitatea.

Română; biserici, sindicate, suporteri din fotbal și sport, politicieni, intelectuali, artiști și simpli cetățeni.

Ca în cazul altor mișcări de dreptate de mediu din lume, mișcarea SRM, discursul, strategiile și tacticile folosite în timp pot fi analizate folosind cele trei aspecte ale conceptului de dreptate: distribuție, recunoaștere și participare.

Aspectul distribuțional al dreptății de mediu se referă la repartizarea incorectă a „câștigurilor" economice *versus* „costurile, povara" asupra mediului. Din documemtele SRM (studii independente, luări de poziție, scrisori deschise, comunicate de presă etc.), putem extrage o serie de argumente care conturează ideea de nedreptate. Probabil cel mai des întâlnit argument în privința nedreptății face referire la faptul că investitorii străini ai firmei canadiene vor avea de câștigat cel mai mult de pe urma proiectului de exploatare minieră de la Roșia Montană pe o perioadă foarte scurtă, în timp ce comunitatea locală va rămâne cu povara socială și de mediu pentru o perioadă nedefinită. Printre costurile proiectului minier subliniate de actorii mișcării, cele mai des întâlnite fac referire la:

– relocarea și reașezarea unui număr de aproape 1.000 de familii și a unor întregi comunități, incluzând decedați, morminte și întregi cimitire;
– exploatarea ineficientă și incompletă a resurselor naturale: nu doar aurul și argintul în schimbul unei compensații financiare disproporționate (redevență de 4%), dar și pierderea altor minerale și metale prețioase și soluri rare a căror posibilă valoare este mult superioară aurului și argintului, resurse ce nu ar mai putea fi apoi recuperate din deșeurile miniere de către o altă exploatare;
– poluarea aerului, solului și a apei freatice cu deșeuri toxice miniere: cianură, mercur și alte metale grele ce sunt foarte toxice și ar putea avea proprietăți biocumulative; evaporarea cianurii și ploi acide pe o suprafață mult mai mare decât cea direct vizată de operațiunile miniere;
– pierderea biodiversității prin despădurire, schimbarea cursului râului Corna, poluare cu cianuri, eliminarea vârfului muntelui, strămutare agresivă a solului și rocii în zone naturale protejate unde se găsesc specii rare și protejate;

– pierderea patrimoniului cultural: un număr mare de case monumente istorice vor fi distruse de operaţiunile miniere, o vastă reţea întinzându-se pe kilometri întregi de galerii miniere de aur pre romane, romane, medievale și moderne, perfect conservate, unice în lume, localizate în masivul Cârnic; vor fi complet distruse numeroase alte situri arheologice, a căror conservare *in situ* ar fi imposibilă;
– atât costul întreţinerii barajului, haldelor de steril și a altor amenajări post exploatare, cât și activităţile de monitorizare vor fi responsabilitatea autorităţilor române pentru o perioadă indefinită;
– pierderea resurselor în vederea dezvoltării post miniere; turismul, agricultura de subzistenţă, întreţinerea de ferme sau apicultura nu vor mai putea asigura traiul populaţiei locale;
– totalitatea riscurilor, fie ele de mediu (riscuri asociate cu funcţionarea barajului, erodarea solului, cutremure majore, ploi torenţiale) sau economice (incapacitatea de a asigura capitalul necesar pe întreaga durată a proiectului, scăderi semnificative ale cotaţiilor aurului și argintului ce ar face ca mina să devina neprofitabilă, faliment, practici financiare frauduloase etc.)

În cazul Mișcării „Salvaţi Roșia Montană”, limbajul argumentelor nedreptăţii distribuţionale ia multe forme: lumea dezvoltată (de unde provine capitalul, corporaţia Gabriel Resources) este pusă în contrast cu o lume aflată la periferie, o zonă rurală și subdezvoltată a României unde se găsesc minereurile de aur și argint; este subliniat dezechilibrul de puteri dintre actorii implicaţi (corporaţii transnaţionale, instituţii financiare ale capitalului internaţional) *vs* o comunitate locală, rurală și sărăcită; practica de preluare a resurselor de către corporaţii străine, în favoarea dezvoltării durabile încete (agroturism și valorificarea patrimoniului cultural, ferme mici, procesarea lemnului); crearea de noi locuri de muncă în favoarea conservării patrimoniului de mediu și cultural; presupusele câștiguri economice și financiare ale comunităţii locale și ale statului român, având în vedere redevenţele scăzute, participarea slabă a statului, puține locuri de muncă și chiar și mai puține pentru localnici decât pentru străini.

Aspectul distributiv este discutat chiar și în termeni de dreptate intergenerațională, comparând câștigurile pe termen scurt ale generaţiilor din prezent cu costurile pe termen lung, povara de mediu și dezvoltarea durabilă, pe termen lung, a regiunii Apuseni prin turism și agricultură.

Aspectul recunoașterii se referă la comunitatea locală, cultura identitară a localnicilor din vecinătatea zonelor afectate: Roșia Montană – localizată în Ţara Moţilor, o regiune etnografică, localnicii fiind cunoscuţi sub denumirea de „moți”. Regiunea are o lungă istorie de luptă pentru drepturi politice, economice și sociale, cu mișcări precum Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan (1784-1785) și partea română a Revoluţiei de la 1848 avându-și originea aici. Moții sunt cunoscuți ca oameni mândri, demni și hotărâți. Această identitate culturală a fost constant folosită de către mișcare în campania de comunicare și în timpul unor evenimente precum festivalul de activism de mediu FânFest sau diferite proteste. Comunitatea de la Roșia Montană și zonele învecinate a devenit un important câmp de luptă în acest conflict de mediu. Conflictul însuși a fracturat și sărăcit comunitatea rurală, linia fracturii trecând uneori prin interiorul aceloraşi familii (interviu cu Ramona Duminicioiu, 2012; interviu cu Mihai Goţiu, 2012). O parte semnificativă a comunităţii a fost deja strămutată și reașezată într-un cartier nou-construit la periferia oraşului Alba Iulia. Totuși, actori de ambele părţi ale conflictului fac referire permanentă la comunitate. În eforturile lor de a câștiga legitimitate, de a-și întări pozițiile și argumentele, cu toţii construiesc diferite versiuni ale comunităţii locale: oamenii, identitatea lor, pământul lor, tradiţiile culturale, stilul de viaţă, identitatea și tradiția de mineri, moștenirea, interesele lor (economice, culturale și de mediu), drepturile lor. Comunitatea este importantă întrucât poate fi încadrată în moduri diferite: comunitatea poate fi un locus de cunoaștere, un loc al reglementării și al managementului, o sursă de identitate și un antrepozit de tradiție și moștenire, o sursă de rezistenţă și activism politic (parte importantă a unei mișcări sociale), un corp de instituţii, purtător de drepturi (drepturi de proprietate, de asociere), un

obiect al controlului statal, al manipulării corporatiste etc. (Watts, Peer, 2004).

Aspectul participativ (procedural) al mișcării de dreptate de mediu a fost extrem de important pentru mișcarea SRM și posibil unul dintre cele mai de succes până acum. Dreptatea procedurală este o premisă obligatorie a dreptății distributive. Aceasta presupune paticiparea și consultarea comunității, a cetățenilor în procesul decizional și în formarea politicilor publice: Utilizați toate mijloacele civice și legale în vederea asigurării că procedura de primire a licenței pentru Proiectul Minier Roșia Montană este în acord cu toată legislația EIA (*Environmental Impact Assessment*), a autorizării lucrărilor de construcție, cu protecția patrimoniului cultural, cât și cu dreptul publicului de acces la informație, participare publică și acces la dreptate (Alburnus Maior, 2011).

În principal, există trei strategii de implicare și participare: acces la informație, acces în justiție și participare publică. În ultimii 10 ani de activitate, membrii SRM, organizații sau persone fizice au făcut peste 2.000 de cereri de informare către autoritățile române (în baza Legii nr. 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public). Cereri suplimentare au fost trimise Parlamentului European, Comisiei Europene, Guvernului canadian și unor instituții financiare private.

Litigiile strategice (începând din 2003), exclusiv împotriva instituțiilor statului, au avut ca rezultat anularea permiselor, a certificatelor arheologice, a planurilor urbanistice zonale. Aceasta a fost cea mai de succes strategie de întârziere sau de stopare a procedurii de certificare de mediu, dar și de a dezvălui numeroase aspecte ilegale ale proiectului minier, de unde și nevoia unei rezoluții politice pentru a continua planurile în ciuda problemelor legale. Un alt exemplu: procedura EIA a fost contestată la Comisia Convenției de la Aarhus a ONU privind accesul la informație, participare publică și acces în justiție în probleme de mediu.

Mișcarea SRM poate fi cel mai bine descrisă ca o mișcare de dreptate de mediu ce articulează cu succes nevoia de mai multă dreptate și participare civică în probleme de mediu și sociale. Toate cele trei aspecte ale dreptății – distribuție, recunoaștere și participare – au fost forțe determinante pentru

mobilizarea publică împotriva proiectului minier propus de Gabriel Resources. O opoziție ecologistă *mainstream*, conservaționistă sau centrată doar pe protecția naturii nu ar fi reușit să fie o forță contestatoare suficient de puternică împotriva dezvoltatorilor proiectului minier, de aceea mișcarea de mediu Roșia Montană s-a implicat în dezbateri asupra dreptății de mediu și sociale. Această abordare a devenit o necesitate, aproape o strategie de supraviețuire pentru mișcare, întrucât promotorii proiectului au fost foarte abili în a construi o multitudine de argumente de dreptate de mediu ce păreau să amelioreze problema etică și de mediu.

Mai mult, mișcarea a luat forma unei mișcări de dreptate de mediu împinsă de factori externi, precum oportunitățile politice externe. Procedura de evaluare a impactului de mediu (*Environmental Impact Assessment*) este probabil cel mai bun exemplu în acest sens și a constituit fără indoială cea mai bună oportunitate pentru organizarea și structurarea eforturilor activiștilor. Lupta pentru o participare publică reală, autentică în dezbateri și în procesul de luare a deciziilor, litigiile strategice și accesul la justiție și activitatea constantă de *watchdog* s-au dovedit a fi cele mai de succes tactici în blocarea autorizării proiectului minier și probabil motivul pentru care proiectul a fost blocat ani la rând, chiar înainte de existența unei mase critice care să conteze în protestele de stradă sau presiunea asupra politicienilor.

Concluzii

Conflictul ecologic de la Roșia Montană s-a dovedit a fi un subiect de cercetare extrem de bogat și actual. Complexitatea și multitudinea implicațiilor lui necesită o abordare din mai multe perspective teoretice.

Pentru mai bine de un deceniu, fiecare aspect al conflictului de la Roșia Montană a fost intens dezbătut și politizat în spațiul public. Chiar și cunoașterea științifică produsă de diferiți experți și institute de cercetare a fost contestată și politizată.

Am încercat să argumentez ipoteza conform căreia cea mai bună modalitate de a explica SRM, evoluţiile ei în timp, revendicările sale majore, strategiile şi tacticile ei este prin folosirea conceptului de dreptate de mediu. Activismul de mediu poate lua multe forme, dar asemănarea conflictului de la Roşia Montană cu alte conflicte declanşate de mineritul aurifer în întreaga lume a oferit primul indiciu că avem de-a face cu o mişcare de dreptate de mediu. O analiză a actorilor mişcării, a strategiilor şi activităţilor confirmă această ipoteză. La fel ca şi alte mişcări de mediu, mobilizarea pentru Roşia Montană articulează un concept trivalent de dreptate, care include aspecte legate de distribuţie, recunoaştere şi participare.

Abordarea ecologiei politice diferă foarte mult de o abordare pur şi simplu ecologică a proiectului. Premisa de bază a ecologiei politice afirmă faptul că schimbările de mediu şi condiţiile ecologice sunt produsul unor procese politice şi sociale complexe. Costurile şi beneficiile asociate cu schimbările de mediu sunt în general distribuite inegal între actori, iar acest lucru poate consolida sau modifica inegalităţile sociale şi economice existente. Această inegalitate este principala preocupare a mişcării de justiţie de mediu. Ecologia politică este mai puţin interesată în stabilirea consecinţelor de mediu cuantificabile ale unui potenţial accident, sau de probabilitatea ca acesta să se întâmple. O perspectivă a ecologiei politice oferă mai degrabă o analiză a modului diferit şi disproporţionat în care un altfel de impact îi va afecta pe actori, analiză care va descrie şi condiţiile sociale şi politice structurale care cauzează această disparitate.

O altă diferenţă importantă vine din regândirea conceptului de *mediu* în sine. Aşa cum am arătat, un aspect specific al conflictului de mediu de la Roşia Montană este caracterul specific al locaţiei: Rosia Montană nu este un mediu natural curat care necesită protecţie şi eforturi de conservare, ci o zonă montană locuită, un important sit istoric şi arheologic. În acest caz, *mediul* include – pe lângă păduri seculare, munţi, râuri, biodiversitate, arii şi specii protejate – gospodării, o comunitate locală cu o identitate istorică şi culturală distinctă, păşuni şi terenuri de care depind mijloacele de trai ale comunităţii

locale (agricultura de subzistenţă, apicultura etc.), monumente istorice, situri arheologice importante. Pe scurt, *mediul* la Roşia Montană este un întreg natural, cultural-istoric şi uman, *mediul* este un peisaj cultural complex ce posedă propriul *genius loci* distinctiv. Această înţelegere mai largă a conceptului de mediu este în concordanţă cu definiţia articulată de alte mişcări de dreptate de mediu din lume, şi în contrast cu definiţii clasice în care mediul este echivalat cu lumea naturală, ecosisteme şi biodiversitate.

O concepţie greşită, dar des întânită în spaţiul public, în special în eforturile diverşilor actori de a discredita mişcările de mediu, este considerarea oricărei probleme de mediu ca fiind rezultatul unui ecologism ecocentric, care va accentua conservarea naturii în defavoarea dezvoltării economice, a locurilor de muncă şi a îmbunătăţirii condiţiile de trai ale oamenilor. Această concepţie eronată are un corolar care presupune că ecologismul, activismul de mediu promovează nedreptate pentru cei săraci: preocuparea de a conserva natura şi patrimoniul cultural va bloca dezvoltarea industrială a anumitor regiuni şi va priva comunităţile locale de locuri de muncă, infrastructură şi servicii moderne, le va condamna pe acestea la sărăcie. Această concepţie greşită a fost utilizată frecvent de către promotorii proiectului de exploatare a aurului de la Roşia Montană, în scopul de a discredita şi ataca legitimitatea adversarilor, a actorilor mişcării de mediu SRM şi a activiştilor de mediu în general.

Aceasta este o practică corozivă, care, în special într-o societate aflată în proces de democratizare, ar putea avea implicaţii sociale şi politice negative. Ea poate avea efecte negative şi asupra unei mişcări de mediu în formare, o mişcare care este mai degrabă despre oameni şi care revendică în primul rând drepturile acestora la o formă de dezvoltare care nu va compromite mediul şi mijloacele lor de trai acum sau în viitor, dar nici dreptul lor de a fi informaţi şi de a participa la procesele de luare a deciziilor.

O altă concepţie eronată este aceea conform căreia opoziţia faţă de proiectul minier al RMGC este simptomatică pentru o ideologie post materialistă îmbrăţişată de o clasă de mijloc care,

în lipsa unor îngrijorări legate de asigurarea bunăstării imediate, își poate permite luxul unor valori ne-materiale, precum protecția naturii, a animalelor, a valorilor culturale imateriale etc. Cu toate acestea, în analiza mea a mișcării de la Roșia Montană ca mișcare de dreptate de mediu am arătat faptul că principalul loc de rezistență, originile acestui activism se află în cadrul comunității locale din zona de impact a proiectului. Cu alte cuvinte, într-o comunitate lipsită de putere sau privilegii, angajată într-o luptă cu un adversar influent, cu putere politică și financiară. Prin urmare, relațiile de putere relevante nu sunt cele dintre adversarii proiectului și comunitatea locală, ci relațiile de putere dintre titularul proiectului și suporterii acestuia și opozanți.

Această luptă este modelată de diferite condiții și oportunități politice, dar la rândul său produce o serie de consecințe. O mișcare de dreptate de mediu reușește să îmbunătățească accesul la justiție, la informații și la procesele de luare a deciziilor. Ea îi împuternicește pe oamenii din grupuri mai puțin favorizate și poate acționa ca un actor ce monitorizează și influențează în permanență funcționarea instituțiilor de stat, dar și practicile corporatiste. Pentru țările cu democrații fragile cum ar fi România, cu un scor scăzut de participare politică, impactul unei astfel de mișcări nu poate decât să adâncească procesul de democratizare. Cu toate acestea, un actor corporat care utilizează strategii de *astroturfing* pentru a-și atinge propriul interes și pentru a simula o societate civilă și o dezbatere publică poate vicia funcționarea instituțiilor de stat și a practicilor democratice.

Cercetarea conflictului de mediu de la Roșia Montană este importantă și pentru înțelegerea mobilizării sociale împotriva exploatării gazelor de șist prin intermediul fracturării hidraulice. Există multe similitudini importante între aceste două problematici de mediu și teme de activism social. Mai mult decât atât, deși opoziția față de exploatarea gazele de șist a adus noi actori politici în scenă, o proporție semnificativă a actorilor care se opun proiectului minier de la Roșia Montană și-au asumat și lupta împotriva exploatării gazelor de șist prin fracturare hidraulică. Faptul acesta constituie probabil o

ultimă dovadă pentru a spune cu certitudine că în România, pentru prima dată, avem de a face cu o mișcare de mediu complet dezvoltată, autentică, și nu doar cu o campanie cu o singură temă care se va dizolva odată ce problema a fost rezolvată într-un fel sau altul.

Bibliografie

Adam, Clark (2013), „Is Cyanide in Its Autumn Hours? Greener Gold and the International Implications of a Romanian Ban on Cyanide", *Huffingtonpost* (http://www.huffingtonpost.com/adam-cernea-clark/is-cyanide-in-its-autumn-hours_ b_3974634.html).

Agyeman, J. (2002). „Constructing Environmental Injustice: Transatlantic Tales", 3, pp. 31-53.

Appiah, A.; Benhabib, S.; Young, I.; Fraser, N. (2007), *Justice, Governance, Cosmopolitanism, and the Politics of Difference. Reconfigurations in a Transnational World*, Forshungsabteilung der Humboldt-Universität, Berlin.

Associated Press (2012), „Protest against Canadian Mining Firm Turns Deadly in Bolivia" (www.cba.co. http://www.cbc.ca/news/world/story/2012/07/06/bolivia-silver-mine-protest.html?cmp=rss).

Barry, Brian (1995), *Justice as Impartiality*, Oxford University Press, Oxford.

Barry, Brian (1999), *Rethinking Green Politics*, Sage Publications, Londra.

Baxter, Brian (2005), *A Theory of Ecological Justice*. Routledge, Londra.

BBC (2000a), „Death of a River" (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/642880.stm).

BBC (2000b), „Firm Rejects Cyanide Damage Claims" (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/645235.stm).

BBC (2000c), „Hungary Demand Action over Pollution" (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/677755.stm).

BBC (2001), „Second Cyanide Spill Blights Romania" (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1137460.stm).

Biriș, I.A.; Doniță, N.; Stoiculescu, Cr.D.; Mihai, D.; Seghedin, Georgeta (2003), „Contributions of the Foresters to Biodiversity Conservation in Romania", în *Bioplatform European Platform for Biodiversity*, Editura Vergiliu, București.

Blouin, Dave (2004), „Crandon Proposal: Cyanide Issues", Wisconsin Stewardship Network (http://www.wsn.org/mining/Cyanidebackground.html).

Boehmer-Christiansen, Sonja (2008), „The Precautionary Principle in Germany – Enabling the Government", în Thimothy O'Riordan (ed.) (2009), *Interpreting the Precautionary Principle*, Earthscan, New York.

Boutilier, R.; Thomson, I. (2009), „Establishing a Social Licence to Operate in Mining", EduMine (http://www.edumine.com/xutility/html/menu.asp?category=xcourse&course=Xlicence).

Bullard, R.D. (ed.) (2007), *Growing Smarter: Achieving Livable Communities, Environmental Justice, and Regional Equity (Urban and Industrial Environments)*, MIT Press, Cambridge.

Bullard, R.D.; Johnson, G.S. (2000), „Environmental Justice: Grassroots Activism and Impact on Public Policy Decisions Making", *Journal of Social Issues*, 56(3), pp. 555-578.

Carter, F.W.; Turnock, D. (1993), *Environmental Problems in Eastern Europe*, Routledge, New York.

Cernea, Remus, „Mișcarea verzilor s-a lansat oficial" (http://remuscernea.ro/2010/10/miscarea-verzilor-s-a-lansat-oficial; accesat la data de 28 august 2014).

Cernea, Remus, „Partidul MV-DA a obținut decizia definitivă și ievocabilă de înregistare" (http://www.miscareaverzilor.eu/?q=node/137, accesat la data de 28 august, 2014).

Cole, L.W.; Foster, S.R. (2000), *From the Ground Up: Rnvironmental Racism and the Rise of the Environmental Justice Movement*, New York University Press, New York.

Dediu, Ion (2012), „Contribuții românești la dezvoltarea ecologiei", *Akademos*, 2(25).

Di Chiro, Giovanna (1998), „Environmental Justice from the Grassroots: Reflections on History, Gender, and Expertise", în *The Struggle for Ecological Democracy*, ed. D. Faber, Guilford Press, New York.

Diani, M.; della Porta, D. (1999), *Social Movements. An Introduction*, Blackwell Publishing, Oxford.

Dryzek, John; Hunold, Christian; Schlosberg, David; Downes, David; Hernes, Hans-Kristian (2002), „Environmental Transformation of the State: the USA, Norway, Germany, and the UK", în *Political Studies*, vol. 50, Blackwell Publishing, Oxford, pp. 559-682.

Dryzek, John *et al.* (2003), *Green States and Social Movements. Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford University Press, New York.

Dumitru, D. (ed) (2009), *Guide for the Public Participation in the Decision Making Process on Environmental Processes*, Editura Didactică și Pedagogică, București, pp. 1-30.

Dunlap, R.E.; McCright, A.M. (2011), „Organized Climate Change Denial", în *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*, Oxford University Press, Oxford, pp. 144-160.

EMED Mining, „European Union Rejects Proposed Ban on Using Cyanide in Extractive" Mining (http://www.emed-mining.com/news/announcements/european-commission-rejects-proposed-ban-using-cyanide-extractive-industry).

European Comission (EUROSTAT) (2010), „Impact of Gold Extraction in the EU" (http://ec.europa.eu/environment/waste/mining/pdf/IH_2010-001.pdf).

European Network of Environmental Law Organizations (2011), „Banning Cyanide from Mining in the European Union. Legal Analysis".

European Parliament, „European Parliament resolution of 5 May on a general ban on the use of cyanide mining technologies in the European Union" (http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0145+0+DOC+XML+V0//EN).

Faber, Daniel (1998), *The Struggle for Ecological Democracy. Environmental Justice Movement in the United States*, Guilford Press, New York.

Florea, M.; Cătălin, B. (1987), „Observații geomorfologice și biogeografice în Parcul național Retezat", *Terra*, 19(1), pp. 35-38.

Flowers, Sarah-Louise, (2012), „Peru: Conga Mine Report Complete. Conga Mining Results to Be Announced; Ex-President Three Years in Prison; Doe Run Demands Damage Payments", Pulsamerica.co.uk (http://www.pulsamerica.co.uk/2012/04/09/peru-this-week-56/).

Gibbs, L. (1993), „Celebrating Ten Years of Triumph", *Everyone Backyard*, 2(11).

Green Report, „Poluare de 125 de ori mai mare la Sometra Copșa Mică" (http://www.green-report.ro/poluare-de-125-de-ori-mai-mare-la-sometra-copsa-mica/, acesat 15 septembrie 2014).

Greenpeace, „Our demands of the Hungarian EU Presidency" (http://www.greenpeace.org/eu-unit/Global/eu-unit/reports-briefings/2010/11/our-demands-of-the-hungarian-e.pdf).

Gunninham, N.; Kagan, R.; Thornton, D. (2004), „Social License and Environmental Protection: Why Business Go Beyond Compliance", *Journal of the American Bar Foundation*, 39(2), pp. 307-341.

Howarth, David; Norval, Aletta; Stavrakakis, Yannis (eds.) (2000), *Discourse Theory and Political Analysis. Identitis, Hegemonies, and Social Change*, Manchester University Press, Manchester.

Humphrey, Mathew (2007), *Ecological Politics and Democratic Theory. The Challenge to the Deliberative Ideal*, Routledge, New York.

International Institute for Environment and Development (2002), „Breaking New Ground: Mining, Minerals and Sustainable Development: Chapter 9: Local Communities and Mines. Breaking New Grounds" (http://www.iied.org/pubs/pdfs/G00901.pdf).

Jane, Andrew (2000), „Denying Accountability? Australia's International Mining Shame", *News Journal of the Asia Pacific Centre for Environmental Accountability*, 11, pp. 7-11.

Koopmans, Ruud; Statham, Paul (1999), „Political Claims Analysis: Integrating Protest Event and Political Discourse Approaches", *Mobilization*, 4(2).

Laitos, J.L. (2012), „The Current Status of Cyanide Regulations", *Engineering and Mining Journal* (http://www.e-mj.com/index.php/features/1656-the-current-status-of-cyanide-regulations).

Lee, Hosuk (2009), „The Political Ecology of Environmental Justice: Environmental Struggle and Injustice in the Yeongheung Island Coal Plant Controversy", Electronic Theses, Treatises and Dissertations. Paper 3157.

Low, Nicholas; Gleeson, Brendan (1998), *Justice, Society, and Nature: An Exploration of Political Ecology*, Routledge, New York.

Martinez-Alier, J. (2002), „Environmentalism for the Poor. A Study of Ecological Conflicts, and Valuation", Edward Elgar, Cheltenham.

Martinez, Alier *et al.* (2010), „Social Metabolism, Ecological Distribution Conflicts, and Valuation Languages", *Ecol. Econ.*, 70, pp. 153-158.

McDonald, David (ed.) (2002), *Environmental Justice in South Africa*, Ohio University Press, Ohio.

McGurty, E.M. (2000), „Warren County, NC, and the Emergence of the Environmental Justice Movement: Unlikely Coalitions and Shared Meanings in Local Collective Actions", *Society and Natural Resources*, 13, pp. 373-387.

Miller, Jr. G. Tyler (2003), *Environmental Science: Working With the Earth*, ed. a IX-a, Brooks/Cole, Pacific Grove, CA, p. G5.

MINEO Consortium (2000), „Review of Potential Environmental and Social Impact of mining" (http://www2.brgm.fr/mineo/UserNeed/IMPACTS.pdf).

Mineral Policy Institute (2000), „International mining environment groups call for worldwide mining law reforms" (http://reliefweb.int/

report/hungary/eu-releases-report-cyanide-disaster-international-mining-environment-groups-call).

Miroiu, Mihaela (2004a), *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Editura Polirom, Iași.

Miroiu, Mihaela (2004b), „State Men, Market Women. The Effects of Left Conservatism on Gender Politics in Romanian Transition", *Feminismo/s*, 3, pp. 207-234.

Moran, Robert (2004), „Cyanide Uncertainties: Observations on the Chemistry, Toxicity, and Analysis of Cyanide in Mining-Related Waters", Mineral Policy Center.

Mudder, Botz (2004), „Cyanide and Society: A Critical Review", *The European Journal of Mineral Processing and Environmental Protection*, 4(1), pp. 62-74.

NAFTA (2009), „Final Award", 8 iunie (http://www.naftalaw.org/Disputes/USA/Glamis/Glamis-USA-Award.pdf).

Nelsen, J.L. (2006), „Social License to Operate", *International Journal of Mining, Reclamation and Environment*, 20(3), pp. 161-162 (http://www.miningfacts.org/Communities/What-is-the-social-licence-to-operate/#sthash.PaSMLyZ2.dpuf).

Novotny, P. (2000), *Where We Live, Work and Play: The Environmental Justice Movement and the Struggle for a New Environmentalism*, Praeger, Westport, CT.

Nussbaum, Martha (2000), *Women and the Human Development: the Capabilities Approach*, Oxford University Press, Oxford.

Nussbaum, Martha (2004), „Beyond Compassion and Humanity: Justice for Nonhuman Animals", în Cass R. Sustein, Martha C. Nussbaum (eds.), *Animal Rights: Current Debates and New Directions*, Oxford University Press, Oxford.

Nussbaum, Martha (2006), *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*, Harvard University Press, Cambridge.

Oișteanu, Andrei, „Ecologia salvează România" (http://www.revista22.ro/ecologia-salveaza-romania-1100.html; accesat la data de 4 septembrie 2014).

Peet, Richard, Watts, Michael (eds.) (2004), *Liberation Ecologies. Environment, Development, Social Movements*, Routledge, Londra, New York.

Peet, Richard, Watts, Michael (eds.) (2010), *Global Political Ecology*, Routledge, Londra.

Peritore, N. Patrick, Roper, Steven D. (1999), „Romania: Candidate Democracy, Vulnerable Environment", în *Third World Environmentalism: Case Studies from the Global South*, University Press of Florida, Gainesville.

Popov, Daniel; Kadoglou, Maria; Roth, Stephanie, „Can Existing EU Legislation Prevent a Future Cyanide Spill? (http://www.ngo.ro/date/17ef04f0530a65b2f4e73d9a4b5d99ea/Can_existing_EU_legislation_prevent_a_futur e_cyanide_spill_2.pdf).

Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Redclift, Michael; Woodgate, Graham (1997), *International Handbook of Environmental Sociology*, Edward Elgar Publishing Ltd., Northampton.

Regional Environmental Centre for Central and Eastern Europe (2000), „Cyanide Spill at Baia Mare, Romania. Before, During and After".

Ritchie, Jane; Lewis, Jane (2003), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Student and Researchers*, Sage Publications, Londra.

Robins, Paul (2011), *Political Ecology: A Critical Introduction*, ed. a II-a, Wiley-Blackwell, Malden.

Rootes, C. (2002), „Global Visions: Global Civil Society and the Lessons of European Environmentalism", *Voluntas*, 13(4), pp. 411-429.

Rootes, C. (ed.) (2003), *Environmental Protest in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford.

Ropers, Steven (2000), *Romania, the Unfinished Revolution*, Harwood Academic Publishers, Amsterdam.

Rubo, Andreas; Kellens, Raf; Reddy, Jay; Steier, Norbert; Hasenpusch, Wolfgang (2006), „Alkali Metal Cyanides", în *Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry*, Wiley-VCH, Weinheim.

Sandler, Ronald, Pezzullo, Phaedra (2007), *Environmental Justice and Environmentalism. The Social Justice Challenge to the Environmental Movement*, MIT Press, Cambridge, Londra.

Schlosberg, David (2004), „Reconceiving Environmental Justice: Global Movements and Political Theories", *Environmental Politics*, 13(3), pp. 517-540.

Schlosberg, David (2007), *Defining Environmental Justice. Theories, Movements, and Nature*, Oxford University Press, New York.

Schlosberg, David, Carruthers, David (2010), „Indigenous Struggles, Environmental Justice, and Community Capabilities, Global Environmental Politics", 10(4).

Schweizer, Errol (1999), „Environmental Justice. An Interview with Robert Bullard", *Earth First! Journal* (http://www.ejnet.org/ej/bullard.html, accesat la 12 iulie 2012).

Snow, A. David; Soule, A. Sarah; Kriesi, Hanspeter (2007), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, Oxford.

Steger, Tamara (2007), *Making the Case for Environmental Justice in Central and Eastern Europe*, Central European University, Budapesta.

Tarrow, S. (1998), *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Tarrow, S., Petrova, T. (2007), „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity. The Puzzle of East-Central Europe", *Comparative Political Studies*, 40(1), pp. 74-94, 100.

UNECE, „Introduction to Espoo Convention" (http://www.unece.org/env/eia/eia.html).

UNEP (2000), Cyanide Spill at Baia Mare, Romania. UNEP/ECHA Assessment Mission, Romania, Hungary, Federal Republic of Yugoslavia, 23 februarie – 6 martie, Geneva.

United Nations (2000), „United Nations Environment Programme with assistance from International Council on Metals and the Environment. A workshop on Industry Code of Practice: Cyanide Management Report", 25-26 mai, Ecole des Mines, Paris, p. 5.

US Environmental Protection Agency, Solid Waste Bureau, „Technical Report on Treatment of Cyanide Heap Leaches and Tailings" (http://www.epa.gov/osw/nonhaz/industrial/special/mining/techdocs/cyanide.pdf).

van der Hein-Anton, Heijden (2010), *Social Movements, Public Spheres and the European Politics of the Environment. Green Power Europe?*, Palgrave Macmillan, Hampshire, New York.

Wade, Terry (2012), „Peru Threatens to Arrest Pregnant Anti-mining Protesters", www.reuters.com (http://www.reuters.com/article/2012/06/19/us-peru-politics-mining-idUSBRE85I1FJ20120619).

Walker, Gordon (2011), *Environmental Justice: Concepts, Evidence and Politics*, Routledge, Londra.

Whitehead, M.; Jones, R.; Jones, M. (2007), *The Nature of the State. Excavating the Political Ecologies of the Modern State*, Oxford University Press, New York.

Yarar, B., „Long Term Persistence of Cyanide Species in Mine Waste Environments", Colorado School of Mines, Tailings and Mine Waste '02: Proceedings of the Ninth International Conference on Tailings and Mine Waste, Swets & Zeitlinger, Amsterdam, p. 197.

Young, Iris Marion (1990), *Justice and the Politics of Difference*, Priceton University Press, Princeton.

*** (1992), UN Conference on Environment and Development, Agenda 21, iunie (http://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf).

*** (1998), Science and Environmental Health Network, „The Wingspread Statement on the Precautionary Principle" (http://www.sehn.org/state.html).

*** (2000), „Cyanide Spill, a Catastrophe of European Dimensions", WSWS, 15 februarie (http://www.wsws.org/en/articles/2000/02/cyan-f15.html).

*** (2000), Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. (http://ec.europa.eu/environment/water/water-framework/).

*** (2002), „Banca Mondială renunță la Roșia Montană", *Evenimentul zilei*, 12 octombrie (https://www.youtube.com/watch?v=Kv4iOwy-AhFw).

*** (2002), „Romania, World Bank Rejects Controversial Gold Mine Project", Miningwatch.org, 30 noiembrie (http://www.miningwatch.ca/romania-world-bank-rejects-controversial-gold-mine-project).

*** (2003), Propunere legislativă pentru modificarea Legii minelor nr.85 din 23 martie 2003, privind interzicerea tehnologiilor de minerit pe bază de cianuri (http://senat.ro/legis/lista.aspx).

*** (2004), Letter to Mr. Eugen David, President Alburnus Maior from Rita E. Cestti, Senior Water Resources Economics, Environmentally and Socially Sustainable Department Europe and Central Asia, World Bank, 3 may 2004.

*** (2004), Media Release by Robin Chapple, MLC, WA Legislative Council, 30 ianuarie.

*** (2005), „Propunere legislativă privind interzicerea folosirii cianurilor în industria minieră pentru obținerea aurului și argintului la Roșia Montana", Camera Deputaților, Pl-x nr. 541/2005 (http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=2&idp=6850).

*** (2006), „Cyanide Leak Contaminates the Elbe", Radio Praga, 18 ianuarie (http://www.radio.cz/en/section/curraffrs/cyanide-leak-contaminates-the-elbe).

*** (2006), Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council, 15 March 2006 (http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:102:0015:0033:en:PDF).

*** (2006), RMGC official document submitted to the Romanian Ministry of Environment as part of the Environmental Impact Assessment (EIA) procedure (http://www.mmediu.ro/protectia_mediului/rosia_montana/04/RO-TECHNOLOGICAL%20PROCESSES.pdf).

*** (2008), Session of Chamber of Deputies on 15.04.2008 (http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6480&idm=6).

*** (2010), „Certej 1971, tragedia uitată a 89 de vieţi îngropate sub 300 de mii metri cubi nămol", 14 octombrie (http://adevarul.ro/locale/hunedoara/exclusiv-certej-1971-tragedia-uitata-89-vieti-ingropate-300-mii-metri-cubi-namol-atenTie--fotografii-Socante-1_50aea54-a7c42d5a6639eb6b8/index.html).

*** (2010), „Great Victory against Cyanide for Gold Mining", *The Ecologist*, 8 ianuarie (http://www.theecologist.org/blogs_and_comments/commentators/other_comments/394395/great_victory_against_cyanide_for_gold_mining.html).

*** (2010), *Guidebook for Evaluating Mining Project EIAs. Environmental Law Alliance Worldwide (ELAW)*, Eugene OR 97403, p. 96.

*** (2011), „Eldorado Gold Corp. Makes $2.5B All-stock Bid for European Goldfields Ltd.", 18 decembrie (http://www.huffingtonpost.ca/2011/12/18/eldorado-gold-corp-makes_n_1156867.html).

*** (2012), „Bolivia to Revoke Mine License after Protest. President Evo Morales to Revoke Concessions of Canadian Silver Mine Following Violent Opposition from Quechua Indians", 11 iulie (http://www.aljazeera.com/news/americas/2012/07/201271193933748927.html).

*** (2012), „Peru's Repression of Mining Protesters Condemned", *Environment News Service* (http://www.ens-newswire.com/ens/jul2012/2012-07-11-01.html, reposted on www.amazonwatch.org).

*** (2013), Romanian Ministry of Economy, Trade and Business Environment, 19 septembrie (http://economie.hotnews.ro/stiri-companii-15611032-unde-romania-utilizat-cianuri-unde-utilizeaza-unde-vor-utiliza.htm).

***, „Ban on Cyanide Mining in Montana with Initiative 137", MEIC (http://meic.org/issues/mining-in-montana/hardrock-and-cyanide-mining-in-montana/ban-on-cyanide-mining-in-montana-with-initiative-137).

***, „Campania «Romania fără Cianuri!» – o campanie pentru interzicerea cianurii în sectorul minier din România" (http://www.centruldemediu.ro/?apc=rt1n4&x=59&s=t).

***, „Canadian Company Protest Cancellation of Bolivian Mining License, Canadian Press (www.canadianbusiness.com, http://www.canadianbusiness.com/article/90515-canadian-company-protests-cancellation-of-bolivian-mining-licence).

***, „Coaliţia «Romania fără Cianuri!». Interzicerea cianurii în minerit devine o iniţiativă europeană" (http://www.green-report.ro/231107-coalitia-romania-fara-cianuri-interzicerea-cianurii-minerit-devine-o-initiativa- eu/).

***, „Coaliţia «Romania fără Cianuri!». Interzicerea cianurii în sectorul minier din România. Aspecte economice" (http://www.centruldemediu.ro/img_upload/ea26669302f1530f5dc171a51204a15b/punct_vedere_final.pdf).

***, http://www.bloomberg.com/news/2013-09-11/paulson-backed-gabriel-threatens-4-billion-of-claims-in-romania.html.

***, http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20100421&secondRef=ITEM-007&language=EN.

***, http://www.theparliament.com/no_cache/latestnews/news-article/newsarticle/eu-parliament-resolution-on-cyanide-mining-branded-massively-harmful.

***, Lege pentru completarea articolului 4 din Legea Minelor (nr. 85/2003) (http://senat.ro/legis/lista.aspx).

***, Mineral Policy Institute Report. http://www.mpi.org.au/campaigns/cyanide/phubia_cyanide/

***, Rainforest Information Centre, Australia: Cyanide Incidents (http://www.rainforestinfo.org.au/gold/spills.htm).

***, RMGC S.A. Management of Social Impact. Resettlement and Relocation Action Plan, vol. 1. Main Report (http://en.rmgc.ro/Content/uploads/RRAP_final.pdf).

Index tematic

A

activism
activism feminist
activism ecologist
activism tranzacțional
activism participativ
actori
acțiune colectivă
acțiune non-instituțională
aderare/la UE/preaderare
advocacy
Agenția Națională pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați
Agenția Națională pentru Protecția Familiei
Alburnus Maior
alegeri
ALEG
anarhofeminism
androcentric
antidiscriminare
anticomunism
antifeminism
antifeminism preventiv
APADOR-CH
Asociația pentru Promovarea Femeii din România
asociații
austeritate/politici de
autonomie
autoritate
avangardă

B

Baia Mare
Barometrul de gen
Biblioteca Alternativă

C

capacitare
Cât-mât
Certej
cianură, cianurare
ciclu de protest
cetățean/ cetățeană
cetățenie activă
„click”
coaliție
Centrul Parteneriat pentru Egalitate
Centrul de Dezvoltare Curriculară și Studii de Gen Filia
Clubul de la Roma
Centrul Euroregional pentru Inițiative Publice
Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării
Comisia pentru egalitate de șanse Senat

Comisia pentru egalitate de șanse -Camera Deputaților
comunism
comunitate
comunitate a mișcărilor sociale
Confederația Națională a Femeilor din România
conflict
conflict de mediu
Consiliul Național al Femeilor
conservatorism
conservatorism de stânga
cooptare
contestare
contra-mișcare
corporație
cote de reprezentare
cultură politică
cunoaștere

D
decizie politică
democrație
democrație paritară
democratizare
Democracy Index
dezbatere publică
dictatură
discriminare
discriminare multiplă
distribuție
drepturi civile
drepturi reproductive
dreptate de gen
dreptate de mediu
dreptate intergenerațională
dreptate socială

E
ecofeminism
ecologie
ecologie politică
ecologie populară
ecologia eliberării
ecologia săracilor
ecologist
ecosistem
educație
egalitate
egalitate de șanse
egalitate de gen
emoție
European Women's Lobby
emancipare

F
Făt frumos și când vreau eu
femei
feminism
feminism intersecțional
feminism de stat
feminism liberal
feminism marxist
feminism socialist
feminism radical
feminism rom
feminism room-service
feminism vestic/occidental
filosofie
finanțare
Fondul Monetar Internațional
formalizare
furnizare de servicii
funcție de mobilizare
Fundația pentru o Societate Deschisă

G
Gabriel Resources
generație
generații viitoare
Global Gender Gap Report
grassroots
Greenpeace
grup de interese
grup vulnerabil

grup ecologist
Grupul 222
Grupul interdisciplinar pentru Studii de Gen

H
hărțuire sexuală
homofobie

I
ideologie
ideologie politică
ideologii moniste
ideologii pluraliste
identitate
identitate colectivă
impact
independență economică
Institutul Est European pentru Sănătatea Reproducerii
instituționalizare
individual
industrializare
inegalitate/inegalitate de gen
intelectual/intelectual public
interese

J
K

L
Ladyfest
liberalism
liberalismul bunăstării generale/ welfare
liberalism etic
libertate reproductivă
Liga Pro Europa
litigiu
lobby

M
mainstream liberal
Marșul „panaramelor"
Marșul diversității
Masteratul de Politici, gen și minorități
mecanism de certificare
mediu academic
micromobilizare
militantism
minerit
minorități
misoginism
mișcare civică
mișcare de mediu
mișcare de dreptate de mediu
mișcare ecologistă
mișcare feministă
mișcare grassroots
mișcare intelectuală
mișcare politică
mișcare socială
mișcarea pentru drepturile femeilor
mișcarea romilor
mișcarea LGBTQ
mișcări de stradă
mobilizare
modelul procesului politic
modelul mobilizării resurselor
modernizare

N
natură
neoliberal/neoliberalism

O
obiectiv
organizație
organizații de femei
organizații de mediu
organizații ecologiste
organizații feministe
organizatii neguvernamentale

organizaţii Phoenix
ONGizare
oportunitate
oportunitate politică
ordin de restricţie
ordine de gen

P
participare
participare civică
participare politică
partid
Partidul Comunist Român
patriarhat
patriarhat de stat
patriarhat modern
patriarhat tradiţional
personal
politic
politica pronatalistă
politici
poluare
post-comunism
post-feminism
post-materialism
procedural
proiect
prietenie
profesionalizare
Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD)
protest
pro-choice
prolife
Pro-Vita
programe
putere
putere/regim de/de gen
queer feminism

R
rasism
reactiv
recunoaştere
reformă
reprezentare politică/cote de
restructurare economică
repertoriu tactic
revendicare
Revista 22
Revista Femeia
revoltă
revoluţie
rezistenţă
riot girl
Romanian Women's Lobby
Roşia Montană

S
sărăcie
schimbare
sexism
sindicat
societate civilă
Societatea de Analize Feministe AnA
solidaritate
stat
stat de drept
suroritate
sustenabil
structură de hibernare
structură socială
studii de gen
subiectiv

Ş
Şanse Egale pentru Femei
Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative (SNSPA)
şezătoare

T
tactică
tranzacţional

tranziţie
Transcena

U

Uniunea Femeilor Democrate din România
UNESCO-CEPES
Universitatea Babeş-Bolyai
Universitatea din Bucureşti
Uniunea Europeană
Uniunea Tineretului Comunist

V
victime/victime favorite
violenţă domestică/violenţă împotiva femeilor
viol marital

W
X
Y
Z

Index nume

A

Abdela, Lesley 51
Antipa, Grigore 222

B

Baban, Adriana 34, 64
Balogh, Lidia 22-23, 32
Băluță, Oana 146, 149, 150, 196, 200 n. 5, 206 n. 16, 211, 212, 223
Berg, Karin 38
Biţu, Nicoleta 64, 196, 211
Bleahu, Marcian 226, 227
Borza, Ioana 95, 209 n. 24
Botez, Calypso 199, 200 n. 5
Bragă, Andreea 121, 196
Brânzan, Ovidiu 120, 125
Brucher, Marina 48, 64
Bucur, Maria 43, 150, 191, 191-192 n. 1, 194 n. 3, 198, 208

C

Cantacuzino, Alexandrina 25
Ceauşescu, Nicolae 133, 219, 224-225
Cernea, Remus 229-230, 260
Císaø, Ondøej 96, 117
Cliveti, Minodora 64, 123, 125, 148, 149
Constantinescu, Emil 27

D

Deac, Livia 34, 51, 64, 208 n. 22
Diani, Mario 98, 103, 115-116, 118, 138
Dragolea, Alina 196
Dragomir, Otilia 41, 64, 206 n. 16, 217 n. 19

F

Fábián, Katalin 24, 96, 101
Freeman, Jo 36
Friedan, Betty 37
Fuszara 90, 91

G

Gal, Susan 90, 91,
Gheonea, Elena-Simona 33
Gheonea, Valentin 33
Gheorghe, Carmen 152, 196
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 219
Ghodsee, Kristen 106
Grünberg, Laura 22, 27, 28, 30, 32 n. 12, 34, 37-38, 40, 42, 59, 61-62, 63-64, 91, 95, 98, 101, 112, 144, 149, 197, 203, 206 n. 16, 207 n. 19
Gusti, Dimitrie 199

H

Haeckel, Ernst 222

Hercus, Cheryl 40, 53, 56

I

Iancu, Alice 196

J

Jugaru, Anca 37, 64

K

Kligman, Gail 90, 91, 133
Kriesi, Hanspeter 97, 100, 104

L

Liiceanu, Aurora 27
Loghin, Dina 31, 41, 42, 52, 64, 79, 145, 161, 207 n. 19

M

Maliţa, Mircea 224
Marinescu, Simona 120
McAdam, Doug 35, 100
Meadows, Dennis 223
Melucci, Alberto 102
Mihăilescu, Ştefania 59, 64, 68, 191, 198
Mincu, Mioara 26, 27
Minkoff, Debra 98, 104
Miroiu, Adrian 37
Miroiu, Mihaela 13, 16, 21, 27, 34, 37, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 52, 54-56, 57, 59, 61, 62, 64, 90-91, 92, 94, 95, 98, 101, 144, 149, 154, 191, 191-192 n. 1, 194 n. 3, 201, 203 n. 11, 206, 207, 210
Molocea, Andreea 13, 15, 190, 197, 200 n. 7, 201, 208 n. 21-22
Momoc, Antonio 229
Morteanu, Crina 196
Mueller, Carol 102
Muscă, Mona 120, 121, 125

N

Neaga, Diana Elena 33-34, 45, 47, 191-192 n. 1, 194
Nicolaescu, Mădălina 64, 207 n. 18-19

P

Pagu, Liliana 25
Pascal, Despina 64
Pasti, Vladimir 21, 45, 47, 64, 90, 92, 203
Păunescu, Ramona 211
Petrova, Tsveta 97, 138, 232
Popa, Oana 41, 96, 104, 146
Popescu, Liliana 41, 42, 43, 54, 62, 64, 108 n. 6, 144, 161, 197, 198

R

Roman, Petre 120
Rovenţa-Frumuşani, Daniela 34, 64

S

Sandi, Ana Maria 28, 34, 51, 64, 208 n. 22
Shaffer, Martin B. 116, 118, 130
Smith, Dorothy E. 34
Soros, George 15, 204
Staggenborg, Suzanne 99, 100, 101, 116
Stolojan, Theodor 226

Ş

Ştefănescu, Doina Olga 37, 64
Şandor, Maria 51, 64, 147, 208 n. 22

T

Tarrow, Sidney 96, 97, 138, 232
Taylor, Verta 100, 101, 104
Tăriceanu, Alina 211
Tilly, Charles 96

V

Vincze, Enikõ 34, 58 n. 18, 64, 92, 146, 207 n. 17-19, 210, 211
Vlad, Ioana 13, 15, 190, 198, 209 n. 24, 210, 211
Vogel, Ursula 54
Vráblíková, Kateøina 96

W

Weber, Renate 64, 144, 149, 207 n. 17, n. 19

Z

Zald, Mayer 98-99, 100
Zamfir, Elena 31, 44, 45, 49
Petre, Zoe 27

În aceeași colecție

au apărut:

Mary Lyndon Shanley, Uma Narayan – *Reconstrucția teoriei politice. Eseuri feministe*

Gloria Steinem – *Revoluția interioară. Cartea respectului de sine*

Andreea Dworkin – *Războiul împotriva tăcerii*

Moira Gatens – *Feminism și filosofie. Perspective asupra diferenței și egalității*

Mihaela Miroiu – *Convenio. Despre natură, femei și morală*

Otilia Dragomir, Mihaela Miroiu (ed.) – *Lexicon feminist*

Adina Brădeanu, Otilia Dragomir (coord.), Daniela Rovența-Frumușani, Romina Surugiu – *Femei, cuvinte și imagini. Perspective feministe*

Laura Grünberg – *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*

Maria Bucur, Mihaela Miroiu (ed.) – *Patriarhat și emancipare în istoria gândirii politice românești*

Ștefania Mihăilescu – *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*

Valentina Marinescu – *Muncile casnice în satul românesc actual. Studii de caz*

Doina-Olga Ștefănescu – *Dilema de gen a educației*

Vladimir Pasti – *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*

Susan Gal, Gail Kligman – *Politicile de gen în perioada postsocialistă. Un eseu istoric contemporan*

Rita Mae Kelly, Jane H. Bayes, Mary E. Hawkesworth, Brigitte Young (ed.) – *Gen, globalizare și democratizare*

Mihaela Miroiu – *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*

Maria Bucur – *Eugenie și modernizare în România interbelică*

Cristina Ștefan – *Familia monoparentală. O abordare politică*

Oana Băluță (ed.) – *Gen și putere. Partea leului în politica românească*

Ștefania Mihăilescu – *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)*

www.polirom.ro

Redactor: Ines Simionescu
Coperta:
Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: aprilie 2015. Apărut: 2015
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,
et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tipografia S.C. MEDIAPRINT S.R.L.
Str. București nr. 254-256, Călărași, 9100058
tel.: (0242)31.12.95, fax: (0242)31.12.95